

AKADEEMIA

KULTUUR JA NEUROOS - - - - -	A. KOORT
EESTI ELATUSSTANDARD II - - - - -	A. HORM
HARIDUSKÜSIMUSIST TÄNAPÄEVA KULTUURI TAUSTAL - - - - -	P. HINNOV
ÕIGUSKAITSE TÕHUSTUSI UUES TSIVIILPROTSESSIS	T. GRÜNTAL
POLIITILISTE TEADUSTE INSTITUUDI VAJADUSEST -	J. JANS
SÕJA FINANTSEERIMISEST - - - - -	T.
TARTU KUNSTIMUUSEUM - - - - -	V. ERM

NR. 2

MÄRTS

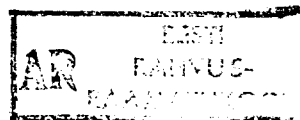
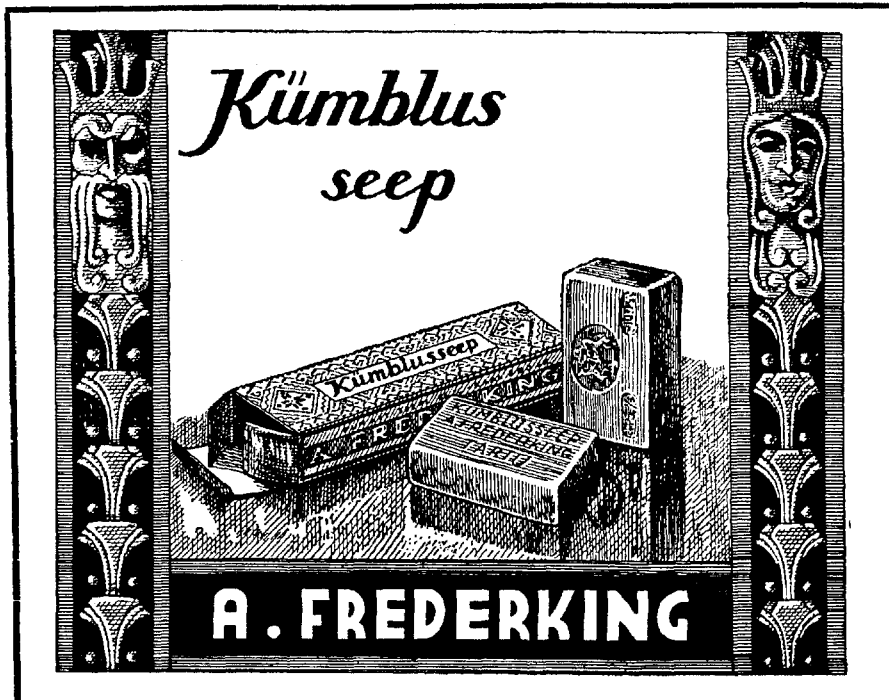
1940

A./s. TEKLA

RIIDEKAUPLUSED

TALLINN, SUUR KARJA	15
TALLINN, PÄRNU MNT	6
TALLINN, ESTONIA PST	11
HAAPSALU, EHTE	2
KURESSAARE, KAUBA	2
MUSTVEE, TARTU	15
NARVA, PEETRI PL	4
PAIDE, TURUPLATS	10
PETSERI, KAUBAIDA	6/7
PÄRNU, LAIDONERI	6
RAKVERE, TURUPLATS	
VALGA, KESK	13
VILJANDI, TARTU	6-a
VÖRU, TARTU	11

ERA

AKADEEMIA

NR. 2 (24)

MÄRTS

1940

KULTUUR JA NEUROOS

1. VAIMUTERVISHOID JA UHISKOND

Lääne-euroopaline kultuur on suutnud tõsta, tänu loodusteaduse ja seega ühtlasi tehnika jõudsale arengule, materiaalsete hüviste produktiooni etteaimamatult kõrgele tasemele. Kuid sellega ühenduses olevat probleemi — nende hüviste jaotamine sotsiaalse õigluse alusel — pole tal teatavasti seni õnnestunud lahendada. Teaduse abil, mis Lääne-euroopa kultuurkonnas välja kujundatud, on suudetud inimkonda päästa väga paljudest haigustest ja tõvedest. Statistika näitab, et inimese keskmine eluiga viimase sajandi jooksul on tunduvalt tõusnud. See tõus on tingitud peamiselt lapse- ja noorusealiste suremuse tugevast vähenemisest. Seega näib, et meie kultuuris on häid eeldusi inimeste kehalise hüveolu rahuldamiseks ja korraldamiseks. Kuid kehaline tervis moodustab ainult ühe osa inimese kui kehalis-hingelise organismi hügieenist. Inimene vajab niihästi kehalist kui ka hingelist hügieeni. Ja kuidas on siis lugu inimese hingelise olukorraga?

Selle küsimuse vastamine viib meid asjaolude avastamisele, mis hämmastavad niihästi arste kui ka psühholooge ja sotsiolooge. Ameerikas levib juba mõningaid aastaid liikumine, mis haarab ikka laiemaid ringkondi ja on levimas ka Euroopa maades. Ma mõtlen siin C. W. B e e r s'i poolt algatatud M e n t a l H y g i e n e'i, mis seab endale järjest rohkem ülesandeid sotsiaalpoliitika, sotsiaaltervishoiu, moraali ja teistel aladel ja hõlmab praegu kogu vaimse elu tervishoidu. Alljärgnevates ridades ei taotleta anda ülevaadet selle liikumise alustest ja püüdmustest. Samuti ei taheta puudutada küsimust, kas ja kuipalju on õigustatud lootused sotsiaalse elu uuendamisel selle liikumise alustel. Meid huvitavad siinkohal ainult need eeldused, millede tõttu see vaimuhoiu liikumine väärib tõsist tähelepanu. Need eeldused ilmnevad järgmistest asjaoludest.

Hoolimata tõhusast võitlusest kehaliste haiguste vastu, rahvast ja riiki kurnab rängalt närvi- ja vaimuhaiguste kohutavalt suur arv. Tuberkuloosile, difteeriale, tüüfusele jne. on suudetud võidukalt vastu astuda, kuid näib, et nende haiguste asemele on astumas mitmesugused hinge- ja vaimuhaigused. Ameerika Ühendriikide vaimuhaiguste kliiniku is on 300.000 patsienti, millele lisandub 75.000 iga-aastasist külastajaist 10.000

püsiva ravi vajajat. Nende haigete ravi ja hoolekanne nõuab aastas 80 miljonit dollarit. 500.000 nõrgamõistuslikust on 50.000 avalikes ravi-asutistes. 400.000 last vajavad erilist abikooli. Ühendriikides toimub aastas keskmiselt 150.000 endatappu; arvatavasti on pool neist endatapjaist anormaalses vaimuseisundis. Tegelikult on vaimselt ja hingeliselt haigestunute arv veelgi suurem. See statistika ei hõlma neurooside all kannatavaid isikuid, kellede arvu üksi võib arvata mitmele sajatuhandele. Ei saa jätta arvestamata ka vanglate, kasvatamajade kodanikke ja kohtu laua ette sattunud, kelledest umbes 60% on psühhopaate. Kuigi need arvud vajavad võibolla mõnevõrra korrigeerimist ja täpsustamist, ometi väljendavad nad küllalt selgesti seda koormust, mis Ameerika Ühendriikide ühiskond peab kandma. Tohutuid rahasummasid tuleb eba-produktiivselt kulutada hinge- ja vaimuhaigete ülalpidamiseks sellal, kui neid summasid hädaliselt vajatakse tervete inimeste kasvatamiseks ja jõudluste suurendamiseks ühiskonna hüveolu huvides. C. W. Beers'i andmeil on iga kahekümnes teine inimene New Yorgi osariigis vaimuhaigete ravilas ja kogu Ameerika Ühendriikides on haiglates ravimisel kaheksa korda rohkem nõdrameelseid ja vaimuhaigeid kui tiisikushaigeid. Paljudes osariikides ületab närvahaiglate patsientide arv kõigi teiste haiglate patsientide koguarvu.

Peab küll mõnema, et statistilised andmed vaimu- ja närvahaiguste leviku kohta jätavad palju soovida. Puuduvad nimelt usaldatavad suhte- arvud eri riikidest ja võrdluseks vajalikud andmed eri ajavahemikkude kohta¹⁾. Kuid üldiselt näib olevat põhjendatud väide vaimu- ja närvahaiguste suhtelise fõusu kohta ja oletused selle asjaoluga ühenduses olevate ühiskondlikkude ja kultuuriliste ohtude kohta. Paljud on avaldanud arvamust, et neurooside all kannatamine kuulub peaaegu samal määral endastmõistetavalt elu juurde, nagu kunagi varem mitmesuguste parasitaarsete nahahaiguste all kannatamine. Viimastest vabastas inimkonna õige etioloogiline teadmine, mis võimaldas tõhusat kaitset. Ent mis puutub neuroosidesse ja vaimuhaigustesse, siis peab küll ütleva, et etioloogiline teadmine neil aladel on veel kaugel sellest arenguastmest, mis võimaldaks tõhusat kaitset. Arstiteaduslikud tunnetused neurooside ja vaimuhaiguste (välja arvatud vahest ainult eksogeensed vaimuhaigused) põhjuste ja olemuse kohta on vägagi kasinad. Vaimuhaiguste anatoomiline uurimine pole andnud selliseid tulemusi, mida algul loodeti. Mis puutub hingeliste häirete seletusel pärilikkude tegurite kaudu, siis on küll kindel nende suur osatähtsus, kuid samuti on kindel, et hingelistel häiretel on veel teisigi põhjusi.

Vaimutervishoid, seistes vastutusrikka ülesande ees, ei saa oodata, kuni arstiteadusel on õnnestunud tuua lõplikku selgust hingeliste häirete ja vaimuhaiguste loomusse. Seejuures on küsitav, kas arstiteadus üksinda üldse suudab seda teha. Arvatavasti on nende haiguste põhjuste ja loomuse selgitamisel öelda oma sõna ka psühholoogial. Arvestades asja-

1) Vrd. andmeid ka „Encyclopaedia of Social Sciences“, 1933, H. S. Sullivan'i artikkel *Mental Disorders*.

olude tõsidust, tuleb ülesande lahendamisel rakendada kõiki võimalikke vahendeid, kasutada väga mitmesuguste teaduste koostööd ja avardada perspektiivi nähtuste uurimisel.

Sellises olukorras on arusaadav, kui vaimutervishoid hingeliste häirete ja kannatuste vaatlusel avardab oma perspektiivi nii, et ta küsib, kas nende hingeliste kannatuste üheks tähtsaks ja otseseks põhjuseks ei tule pidada üldist kultuurilist ja ühiskondlikku olukorda. Võibolla on tõesti õigus neil, kes väidavad, et hingelised häired ja vaimuhaigused on selleks hinnaks, mida inimkond maksab kultuuri ja tsivilisatsiooni eest. Vaimutervishoid kujuneb sellise küsimusseadega paratamatult kultuurikriitikaks, püüdes jälgida ühiskondlike vahetõrgete ja kultuuriliste ideoloogiate mõju inimeste hingelisele olukorrale. Seejuures on tal kasutada psühholoogilised (resp. sotsiaalpsühholoogilised), antropoloogilised ja sotsioloogilised uurimused.

Alljärgnevad read seavad endale ülesandeks lühidalt puudutada üldise vaimutervishoiu alalt üht võrdlemisi tähtsat sektorit, ja nimelt kultuuri ja neuroosi vahetõrget. Kuid ka selle sektori käsitlemine saab sündida ainult piiratud ulatuses, kusjuures vaatluse alla on võetud valik eri küsimusi. Lühidalt peatunud hingelise konfliktide ja neuroosi mõistest (pt. 2), puudutame veidi pikemalt psühhoanalüüsi käsitlemist kultuuri ja neuroosi vahetõrkest (pt. 3). Võib kahelda, kas psühhoanalüüsi seisukohtade tähtsustamine käesolevas seoses on küllaldaselt põhjendatud. See kahtlus on teataval määral täiesti õigustatud. Freud'i psühholoogia asemel oleks võinud sama hästi mõne teise psühholoogi, näit. P. Janet' vastavaid uurimusi käsitleda. Kuid näib, et psühhoanalüüsi käsitlemine on õigustatud eeskätt just probleemiseadete aktuaalsuse tõttu, kuigi tema seisukohtadega ei saa kaugeltki täielikult nõustuda. Erinevused psühhoanalüüsi seisukohtadest peaksid ilmnema, kui jälgida inimkäitumise „tsiviliseerumise“ protsessi (pt. 4) ja aktuaalseid vastuolusid kultuurilistes ideoloogiates (pt. 5).

2. KONFLIKT JA NEUROOS

Kui kaks võistlevat aktsioonidesüsteemi on asetatud valmisolekusse ja kumbki neist ei suuda teist võimalust välja suruda või keelata, siis on tulemuseks hingeline olukord, mida nimetame konfliktiks. Me ei saa siin peatuda selle konfliktide füsioloogilisel küljel; see annaks kindlasti väga huvitavaid lisandeid hingelise konfliktide olemuse mõistmiseks, kuid nõuaks ühtlasi hoopis avaramat ruumi, kui siinkohal ette nähtud. Ka konfliktide mõistest peatume ainult niipalju, kui seda on vaja neuroosi olemuse mõistmiseks.

Võistlevate aktsioonidesüsteemi taga seisab kas teadvuslik või alateadvuslik soov või tung. Hingelise konfliktide puhul on erinevad soovid sattunud vastuollu või võistlusse, mille tagajärjeks on eriline hingeline erutus ja pinge. Seda konfliktide mõistest võiks vahest avardada veel ses mõttes, et konflikt võib tekkida ka vastuoluna ühelt poolt teostatava sooviga ja teiselt poolt nende ümbruse või ühiskonna poolt seatud restriktioonide

vahel, mis seotud selle soovi teostamisega. Sellise mõiste avardamise juures on meil siis tegemist konfliktiga ka juhul, kui inimeses on sattunud vastuollu ühelt poolt tema sisemad soovid ja teiselt poolt need soovid ja keelud, mida ta endast väljaspool peab tunnustama kehtivaks. Ka sel korral oleks tegemist võistlevate aktsioonidesüsteemiga. Ja kui ei õnnestu üht süsteemi võita, siis on selle tagajärjeks ebamugav hingeline pinge. Kui meie ei saa oma soove täita, või kui nad teostuvad ainult osaliselt või kitsendatud viisil, ka siis on meil tegemist sellise ebamugava hingelise pingega.

Kultuuriliselt arenenud ühiskonnas, kus paratamatult tuleb arvestada üksikisiku suurt sõltuvust ühiskonnast ja ühtlasi üksikisiku paljude soovide nurjumist ja kohaldamist, on konfliktide esinemine peaaegu enesestmõistetav. Ühiskond reegeldab inimese käitumist nii seksuaalalal kui ka paljudel teistel aladel mitmesuguste tabudega. Inimene peab neid arvestama juba varasest lapsepõlvest alates. Paljud psühholoogid ning psühhiaatrid on arvanud, et varase lapsepõlve konfliktid ja nende õnnestunud või ebaõnnestunud lahendused on määrava tähendusega inimese hingeelu arenemisel. Konfliktide esinemine on hingeelus loomulik nähtus ja isiksuse arenemisel moodustavad nad tarvilikud ja välditamatud tõukejõud. Oleks vääri arvata, et konfliktid on igal juhul kahjulikud ja et neid tuleb vältida. Konfliktid võivad olla ka kasulikud ja ühiskonna arengut soodustavad, kui nad ergutavad inimest üha suurematele pingutustele ja loovatele tegevustele²⁾. Kuid teiselt poolt on muidugi tõsi, et hingelised konfliktid on ka aluseks inimese emotsionaalsuse desorganiseerumisele, mille tulemuseks võivad olla enam või vähem raskekujulised neuroosid.

Hingeline konfliktisituatsioon võib viia neurootiliste sümptomide kujunemisele ja närvilikele kokkuvarisemisele. Kuid see sünnib erilistel tingimustel ja eeskätt siis, kui ei suudeta jõuda kaalutletud valikule võimalikkude aktsioonide vahel. Sellises olukorras on näiteks naine, kel on parandamatult abielurikkua mees, ja kes oma ahastuses katsetab korra nutmise, anumise ja lahutuse ähvardusega, siis püüdega mehele meeldida enam kui mehe armuke, siis jälle kadeduse äratamisega jne. Sellised katsetused hädaolukorrast väljapääsemiseks ähvardavad veelgi olukorra tõsidust hingelise tasakaalu kaotusega ja viivad lõppeks kokkuvarisemisele³⁾.

Kas ja kuivõrd suudetakse sooritada kaalutletud valikut võimalikkude aktsioonide vahel, see on sõltuv paljudest asjaoludest. Kaalutluse ja kavastuse võimet halvavad tugevad emotsionaalsuse hood. Need sunnivad inimest vahetusse ja plaanitusse toimingusse, kuna kaalutletud valikuks on vajalik just võimaluste vaba vaagimine ja vaba motivatsiooni loomine. Õige lahenduse leidmine nurjub, kui emotsionaalsuse puhangud kahjustavad situatsiooni läbimõttlemist. Ent ta võib ka nurjuda see-

2) Vt. M. Sherman, *Mental Conflicts and Personality*, 1938, ja *Mental Hygiene and Education*, 1934.

3) Vrd. E. E. Guthrie, *The Psychology of Human Conflict*, New York-London 1938, lk. 247 jj.

tõttu, et emotsionaalne erutus pole küllalt tugev, et põhjustada endiste ja uues situatsioonis ebakohaseks osutunud harjumuste murdmist ning uuele situatsioonile vastava käitumise kujunemist. See viimane võimalus on kohaldatav ka eespool mainitud näitele naisest. Mehe käitumine põhjustab naisel ahastust, kuid ei tekita temas niisugust ägestust, mis viiks lõppeks mingile kindlale otsustusele.

Kui tundmuseluse kehtatavus, mis on vajalik igale otsustusele ja aktsioonile, on puudulik, siis võib selle põhjuseks olla füsioloogilised asjaolud, nagu väsimus jm. Kuid selle põhjused võivad peituda ka psühholoogilises situatsioonis. Selleks, et seda mõista, olgu esitatud näide ühest eksperimendist koertega, mille korraldas A n r e p (Londonis). Anrep treenis koeri sisse astuma uksest, mille kohale oli asetatud sõõri kuhu. Kui koerad sisenesid uksest, leidsid nad ukse tagant toitu. Kuid samas ligidal oli teine uks, mille kohal oli ellipsi kuhu, ja kui koerad katsusid astuda selle ukse kaudu, siis said nad tugeva elektrilöögi. Koerad õppisid lävima ust sõõri märgiga ja vältima ust, millel oli ellipsi kujutis. Anrep tegi siis ellipsi enam ja enam ümmarguseks ja varsti koerad leidsid end olukorras, kus nad ei suutnud otsustada. Peen vahe-tegemine osutus neile ülejõukäivaks; toidule liginemine ja löögi vältimine assotsieerusid sõõri kujutisega. Koerad muutusid erutatuiks, nõutuiks ja tujukaiks, ühe sõnaga osutasid ilmseid neurootilise käitumise sümptome.

Nagu mainitud, hingelised konfliktid on paratamatud ja ei tarvitse viia emotsionaalsuse desorganiseerumisele. Neurootilised sümptoomid inimeses, mis järelduvad hingelistest konfliktidest, olenevad nende konfliktide sagedusest ja intensiivsusest ja mitmesugustest ümbruse olukordadest. Ka üldiselt terveteks peetavatel inimestel võime leida mitmesuguseid neurootilisi sümptomeid. Kuid need sümptoomid üksikuna ei tarvitse kahjustada isiksuse integriteeti ja kohanemisvõimet; nad ei tarvitse kahjustada emotsionaalset tasakaalu ega põhjustada käitumist, mis märgatavalt erineks normaalsest käitumisest. Mis puutub viimasesse asjaolusse, siis osutub see neurooside mõiste määratlusel küllalt tähtsaks.

Neurootilise iseloomu mõiste on ürgselt arstiteaduslik mõiste. Kuid selle olemuse määramisel ei saa mööda asjaoludest, mis on ligidalt ühenduses antropoloogiliste ja kultuuriliste nähtustega. India poissi me ei tarvitse veel iseenesest neurootiliseks või psühhootiliseks pidada, kui ta ütleb, et tal on olnud nägemusi, milledesse ta usub. India kultuuris peetakse visioonide ja hallutsinatsioonide nägemist eriliseks andeks, mis inimesele annab teiste silmis palju prestiiži ja seal peetakse läbikäimist esivanemate vaimudega tunnustatud võimaluseks.

Ameerikas on veel indiaanlaste eri suguharusid, kelledel on kombeks enam-vähem tähtsate otsustuste eel magada. Magamisel ilmunud unenägude sisude põhjal tehakse siis otsus kas ühe või teise toimingu kasuks. Kellelgi ei tule mõttessegi sellist käitumist neurootiliseks lugeda. Kuid selle üliõpilase käitumine meie ühiskonnas, kes peab tarvilikuks lukustatud toas laskuda sügavasse meditatsiooni küsimuse puhul, kas minna kinno või mitte, viitab neurootilisele iseloomule.

Iga mõtlev inimene teab, et vaadetes selle kohta, mida tuleb pidada

normaalseks, on suuri erinevusi. See, mis on normaalne, muutub selle järgi, millise kultuuriga meil tegemist; ta muutub ka samas kultuuris aja vältel. Iga kultuur kaldub arvamusele, et tema piirkonnas esinevad tundmused ja tungid on „inimloomuse“ normaalseks väljenduseks. Neurooside uurijad, nagu S. Freud ja teised, on teinud vea, et nad on võtnud aluseks käsituse mingist „üldisest inimloomusest“ ja pole seejuures arvestanud asjaolu, et selles on võimalik leida palju elemente, mis osutuvad tingituiks teatud kultuuri eri olukordadest. Antropoloogiliste uurimuste põhjal selgub üha enam, et hämmastavalt palju mitmesuguseid tundmusi ja afitüüde inimese hingeelus on kujundatud eri kultuurilistel ja ühiskondlikel tingimustel ja et väiteid nn. üldise inimloomuse kohta tuleb võtta suure ettevaatusega. Me ei saa väita, et võistlustung, laste rivaliteet perekonnas, ligidane suhe poolehoiu ja seksuaalsuse vahel jne. moodustaksid universaalselt kehtivad jooned inimloomuses.

Psühholoogia ja arstiteaduse praegusel tasemel on raske lühidalt ja selgesti väljendada, mis on konstitutiivne ja oluline neuroosile. Seejuures me ei tarvitse sugugi salata, et psühhopatoloogiline uurimistöö on teinud suuri edusamme eri psüühiliste häirete geneesi, struktuuri ja väljenduste alal. Ent niikaua, kui peame silmas nende häirete manifestset pilti, on raske leida tunnuseid, mis oleksid ühised kõigile neuroosidele⁴⁾. Foobiad, depressioonid näiteks ei saa olla kriteeriumiks neurooside tunnetamisel, sest nad võivad ka puududa. Igal juhul võime eeldada konflikte, kuid neile võib olla peale ehitatud läbitungimatult tihe elamuste kiht. Ilma isiksuse struktuuri põhjalikuma tundmiseta võiks vahest kaht eriti silmatorkavat tunnust mainida: 1) isiku reaktsioonide paindumatus ja 2) diskrepants isiku võimete ja isiku jõudluste vahel. Kuid nii esimese kui ka teise puhul tuleb teravasti uurida objektiivset olukorda ja silmas pidada normaalsusest erinevust.

Mis puutub esimesse tunnusesse, siis olgu lisatud, et neurootiline isiksus on kaotanud võime erinevatele situatsioonidele erinevalt reageerida. Kui psüühiliselt terve inimene kahtlustab, siis võib ta esitada sellise käitumise objektiivselt arusaadavaid põhjusi, kuid neurootik kahtlustab, nägemata situatsiooni erinevusi.

Neurooside olemust mainitud tunnused muidugi veel ei haara. Psühholoogiliste analüüsides enam-vähem usaldatavate tulemuste põhjal võib öelda, et neurooside tuuma moodustab hirm, mis on siginud konfliktide alusel ja pesitseb teadvusetuse regioonis. See alateadvuslik hirm, mille mõju aegamööda laiub kogu hingelisele aparaadile, pole mitte hirm mingi konkreetse nähtuse või sündmuse ees. Mõisteliselt tuleb neurootilist hirmu eraldada kartusest. Kartus on hingeline reaktsioon, mille tugevus on proportsionaalne hädaohu suurusele. Neurootiline hirm on aga ilmselt ebaproportsionaalne hädaohule ja tal ei tarvitse vastata üldse mingit hädaohtu. Selline hirm põhjustab isiksuses väga mitmesuguseid kaitsereaktsioone, millede üksikasjad pole praeguse uurimistöö tasemel veel mitte täiesti läbinähtavad.

⁴⁾ Vt. K. Horney, *The Neurotic Personality of Our Time*, London 1937.

3. PSÜHHOANALÜÜSI KÄSITUS NEUROOSIST JA KULTUURIST

Hiljuti surnud S. Freud'i poolt põhjendatud psühhoanalüüsi põhimõisted on tuttavad võrdlemisi laiaades ringkondades. Vastavalt käesoleva kirjutiise teemale ma puudutan ainult väga kokkuvõtlikult mõningaid neist. See käsitluse piiramine on seda enam lubatud, et meil eesti keeleski on ilmunud artikleid ja teoseid, mis võimaldavad omandada sellest küllaldaselt täielikku ülevaadet. Meie ei saa siin ka kuigi üksikasjalikult süveneda psühhoanalüüsi käsitlusse neuroosist. Meil on vaid tähtis näidata, mis laadi on see seos ja suhe, mida Freud leiab neuroosi ja kultuuri vahel. Ja et see suhe on omapärane, see ilmneb üsna selgesti psühhoanalüüsi neist teoreetilistest eeldustest, milledele on üles ehitatud tema käsitus inimloomusest.

Freud'i psühhoanalüüsi üheks aluseks on käsitus, et hingelised nähtused on väga ligidalt seotud tungidega. Ta püüab seega psühholoogiat ligendada bioloogiale. Meie hingeelu sisaldab endas hoopis rohkem kui ainult seda, mida temas tajume või millest oleme teadvuslikud. Teadvuslikkusest suurem ja bioloogiliselt tähtsam on teadvusetuse osa. Geneetiliselt primaarne on meie hinges tungielu kiht, millest meie mitte teadvuslikud pole. Nii käsitletud laia hingelisuse ala on võimalik Freud'i järgi liigestada: 1) ebaisikuline „Tema“ (sks. *Es*, lad. *id*), 2) mina (*Ich*, *ego*) ja 3) üle-mina (vt. E. Blum, „Akadeemia“ 1938, lk. 238 jj.). „Tema“ hõlmab niihästi teadvusetuse tungilisi erutusi kui ka seda, mis teadvusest välja tõrjutud. „Tema“ vastandina võib eraldada „m i n a“, mis reguleerib teadvusetuse (tema) tungierutusi ja kohaldab hingeelu kohanemist välismaailma reaalsusele. Inimene on nii seest kui ka väljastpoolt alistanud ärritustele, mis võivad põhjustada tasakaaluhäireid. „Mina“ ülesandeks on vältida neid tasakaaluhäireid. Kui see õnnestub, siis jääb inimene hingeliselt terveks.

Kuid „minast“ tuleb eraldada iseseisva instantsina nn. „üle-mina“ (*Über-Ich*, *super-ego*). See on see osa meie teadvusest, milles asetseb meie sisetunne. Tema ülesandeks on juhtida eemale tungierutusi nende ürgelisest eesmärkidest ja suunata neid kõrgemaile väärtusile (— protsess, mida me nimetame sublimeerimiseks —) või jälle põhjustada väljatõrjeid. Sisetundes elutsevad edasi vanemate, kasvatajate ja kogu inimkonna ideaalid, nõudlused, keelud ja käsklused. Reaalsuse nõudlused representeeruvad „üle-mina“ kaudu „minale“. Hingelise tervise seisukohalt on tähtis, et see „üle-mina“ oleks moodustatud normaalselt ja funktsioneeriks normaalselt. Kui ta on liialt range, siis võivad tekkida süütunded ja enda-karistuse tendentsid. On aga „üle-mina“ nõrgalt arenenud, siis inimene ei hooli reaalsuse ja ühiskonna nõudlusist ja andub kriitikata oma tungilisusele.

Lähtudes selliselt hingelisuse struktuuri käsitusest Freud jõuab järgmistele seisukohtadele konfliktides ja neuroosides peituva hirmu kohta. Konfliktid võivad olla kolme liiki: 1) konfliktid inimese ja ümbruse vahel — kuigi need konfliktid on aluseks teistele konfliktidele, ometigi nad pole neurooside suhtes spetsiifilised —, 2) konfliktid „mina“ ja „tema“ vahel — nende konfliktide tulemuseks on, et „mina“ tunneb end

hüdaohustatud tungierutuste ülevõimu poolt; 3) konfliktid „mina“ ja „ülemina“ vahel — mille tulemuseks on „mina“ hirm „ülemina“ ees.

Lihtsustatud viisil võiks Freud'i käsitust neurootilistest konfliktidest väljendada järgmiselt: inimene satub oma tungielu pärandi tõttu paratamatult vastuollu oma ümbrusega; see konflikt inimese ja ümbruse vahel kandub inimesesse endasse ja jätkub siin konfliktina inimese ohjeldamatute tungide ja tema moraalsete arusaamade vahel.

Seega tuleb neuroosi käsitada konfliktina „mina“ ja teadvusetute tungierutuste vahel. Psühhoanalüütikute arvates näit. nn. ülekandeneuroos (Übertragungsneurose) tekib seetõttu, et „mina“, kes seisab reaalsuse ja „ülemina“ teenistuses, ei taha „temas“ olemasolevaid tugevaid tungierutusi tunnustada ja motooriliselt rahuldada või ei lase neid saavutada objekte, millele nad on sihitud. Sel korral „mina“ võtab tarvitusele väljatõrje-mehhanismi. Väljatõrjutu, mis sellise saatusega ei saa rahulduda, loob endale aseesituse — sümptoomi — teid mööda, millede valitsemine ei allu „minale“. „Mina“ leiab oma tervikluse selle sissetungija poolt ohustatud ja kahjustatud olevat ja hakkab võitlema sümptoomi vastu, nagu ta enne võitles tungierutuse vastu. Kuid toimunud väljatõrje tõttu on ta kaotanud võimu selle häirettekitava sümptoomi üle.⁵⁾

Ei ole siinkohal tarvidust loetlema hakata neid teeneid, mis on Freud'i teoorial nii üldise psühholoogia kui ka psühhopatoloogia alal. Neid teeneid on küllaldaselt selleks, et Freudi lugeda viimaste sajandite geniaalsemate psühholoogide hulka. Ta on avastanud teadvusetute protsesside tähtsust niihästi karakteri kui ka neurooside kujunemisel; ta on aga ka meid tõhusalt õpetanud nende protsesside dünaamikat mõistma; ta on õieti rõhutanud, et inimeste afitüüdide ja käitumiste motivatsioone tuleb otsida emotsiaalsetes jõududes ja et kui tahame mõista isiksuse struktuuri, siis peame tunnetama nende jõudude vastuolusid, konflikte.

Kuid kõigi nende teenete kõrval ei tohi muidugi salata, et Freud'i psühhoanalüüsil on mõningaid väga silmapaistvaid eeldusi, mis nii mitmeski küsimuses ei lase Freud'i näha tõsiasju nende täies ulatuses. Ka paljudele Freud'i truudele õpilastele pole need eeldused jäänud tähelepanemata ja nad on osutanud püüdmist neist teadlikumaks saada ja neist vabaneda. Kuna need eeldused mõjutavad eriti seda küsimuste-kompleksi, mis meid siinkohal huvitab, ja nimelt suhet kultuuri ja neuroosi vahel, siis olgu lubatud neid eeldusi lühidalt puudutada⁶⁾.

Esimeseks väärub mainimist asjaolu, et Freud'i mõtlemises ilmneb kõikjal tendents käsitada psüühilisi tegureid vastandite paaridena. Kõik instinktide teooriad, milliseid ta seni esitanud, püüavad hingelisi nähtusi mõistetavaks teha kahe teravalt eraldatava tungide-rühma abil. Mõtlemine vastandites nähtub ka „tema“ vastuseadmises „minale“. See dualistlik mõtlemisviis, nii näib mulle, on mitmeti ebasobiv väljendama Freud'i enda poolt loodud käsitust inimloomusest.

Freudi inimloomuse käsitust, mis ju psüühiliselt dünaamiline, võib

5) Vt. R. Dalbierz, *La méthode psychoanalytique et la doctrine freudienne*, Paris 1936, köide I, lk. 285 jj.

6) Vt. K. Horney, *New Ways in Psychoanalysis*, London 1939, lk. 17 jj.

väljendada dialektilise mõtlemisviisiga kindlasti paremini kui selles, mis meelsasti opereerib dualismiga. Freud püüab hingeliste tegurite rühmi eraldada, üksteisest võõrutada ja üksteisele vastu seada. Ühes rühmas ei tohi olla midagi, mis on teises. „Tema“ sisaldab rahuldust nõudvaid emotsioone, „mina“ on ülesandeks tsenseerida ja tõkestada, — kuigi tegelikult ka „mina“ sisaldab endas jõudusid teatud eesmärkide poole. Dualistlik mõtlemine on kohane mehaanilistele süsteemidele. Kui on kaks teineteisega seostatud mehhanistlikku süsteemi, siis energia kulutamine ühes süsteemis vähendab energiat ka teises süsteemis. Kuid kas teiste inimeste armastamine tarvitseb kahjustada või vähendada enda-armastust?

Teise eeldusena mainime Freud'i bioloogilist orientatsiooni. Selle orientatsiooniga on Freud muu seas tahtnud oma psühhoanalüüsile anda rohkem teaduslikku ilmet ja Freud on seda orientatsiooni pidanud ühtlasi tähtsamaks erinevuseks oma psühhoanalüüsi ja teiste poolt arendatud psühholoogia vahel. See orientatsioon põhjustab eeskätt asjaolu, et psühhoanalüüsis on määrava tähtsusega nn. instinktide ja nende arenemise küsimus. Instinktid on sisemised somaatilised stiimulid ja nad on ühendavaks lüliks orgaanilisuse ja hingelisuse vahel. Instinktide tähtsuse rõhutamine koos konstitutsiooniliste ja pärivuslike tegurite tähtsustamisega tekitab paratamatult küsimuse, kas inimlik hingeelu ei kaota oma relatiivset iseseisvust ja omapära. See küsimus omandab veelgi rohkem teravust ja tähtsust ühenduses kolmanda eeldusega.

Kolmandaks eelduseks tuleb pidada tema mehhanistlik-evolutsionistlikku mõtlemisviisi. Evolutsiooniline mõtlemine lähtub eeldusest, et see, mis eksisteerib tänapäeval, pole sellisena eksisteerinud algusest peale, vaid on arenenud eelmistest vormidest. Need viimased võivad kuitahes palju erineda praegustest, kuid praeguste vormide olemasolu on mõeldamatu ilma eelmisteta. Selline evolutsionistlik mõtlemine teatavasti levis kõigile teadusaladele läinud sajandil ja ta haaras ka psühholoogiat.

Kuid see mõtlemisviis, mida nimefame mehhanistlik-evolutsionistlikuks ja mida kohtame Freud'il, on isepärane selle poolest, et siin praeguseid vorme peetakse arenenuiks eelmistest vormidest, kuid nad ei sisalda midagi reaalselt uut võrreldes sellega, mis olemas eelmistes staadiumides. Järgnevaid vorme tuleb käsitada ürgse ja muutumatu instinktide materjali redistributsioonidena. Kui vesi on muutunud auruks, siis sellest mehhanistlikust vaatekohast öeldakse, et aur pole muud, kui vesi teises vormis. Kuid näib, et selle vaatekoha kõrval osutub õigemaks teine vaatekoht, mille järgi aur on kvalitatiivselt erinev, mis alistub omapärastele seadustele. Kui juba anorgaanilise materia vormide alal seda vaatekohta rakendada võib, siis veel enam peaks olema võimalik seda teha hingeliste nähtuste juures, sest just siin näivad kvantiteedivahekorrad ilmselt muutuvat kvalitatiivseiks — just siin oleks raske kujutella lihtsat nähtuste kordamist ja eelmiste staadiumide regressiooni.

Freud'i psühhoanalüüsis on rakendatud evolutsionistlikke vaatekohti, kuid seda on tehtud mehhanistlikul kujul. See avaldub kas või selleski, et Freud'i arvates peale viiendat eluaastat ei toimu inimese aren-

gus enam midagi uut, ja et hilisemaid reaktsioone ja kogemusi tuleb pidada varase lapseea elamuste kordamiseks. Ta püüab leida (näit.) esimesi hirmuavaldusi: sündimisel elatavat läbi esimene hirmu-manifestatsioon ja järgmisi hirmuavaldusi tulevat pidada originaalse (ürgse) sünnihirmu kordamiseks jne.

Need kolm eeldust üksikult ja üheskoos näivad tingivat asjaolu, et Freud suudab arvestada hingeliste nähtuste ja ka neurooside selgitamisel ainult piiratud ulatuses kultuurilise ja sotsiaalse ümbruse tähtsust. Tema psühhoanalüüs bioloogiline orientatsioon kahjustab sotsioloogilist analüüsi. Ta püüab sotsiaalseid nähtusi tuletada psüühilistest teguritest ja neid omakorda bioloogilistest teooriaist (libido-teooriast). Selle menetluse puhul võib näiteks öelda, et sõjad on determineeritud inimloomuses peituva destruktiooni-instinkti poolt; et meie praegune majanduslik süsteem (kapitalism) on põhjendatud anaal-erootilistele tungidele ja et meie masina-ajastu ei saanud alata kakstuhat aastat tagasi, kuna see ajastu oli nartsistlik.

Kuna inimlik loomus olevat bioloogiliselt determineeritud, siis nad usuvad, et oraalsed, anaalsed, genitaalsed ja agressiivsed tungid eksisteerivad igas inimlikus olendis ligikaudu ühesuguses kvantiteedis. Inimeste karakteri erinevused, samuti nagu kultuuride erinevused on seletatavad ühel või teisel juhul nõutud surve intensiivsusega, kusjuures tuleb arvestada veel asjaolu, et surve võib osaks saada eri tungierutuste liikidele eri määral. Kultuuri tuleb käsitada bioloogiliste tungierutuste repressioonina või sublimatsioonina — reaktsioonimoodustistena nende tungierutuste vastu. Mida täielikum nende allasurumine, seda kõrgem kultuuriline areng. Kuna sublimatsiooni-võime on piiratud ja kuna primitiivsete tungierutuste allasurumine ilma sublimatsioonita viib neuroosile, siis kultuuri tõus paratamatult viib neuroosi-juhtude suurenemisele. Neuroosid on hind, mida inimkond maksab kultuuri eest. Nii umbes tuleb iseloomustada Freud'i psühhoanalüüsi käsitust suhtest kultuuri ja neuroosi vahel, mis on väljendatud tema paljudes teostes, kaasa arvatud teosed, nagu „Das Unbehagen in der Kultur“ ja „Die Zukunft einer Illusion“.

Freud'i käsitust inimloomusest võib õigusega pidada geneetiliseks. See geneetiline vaatlus võtab temal erilise kuju. Inimese hingeelu iseärasused hilisemal eluaastal loeb ta infantiilsete tungide ja reaktsioonide kordamiseks. Kuid see vahekord varajaste kogemuste ja hilisemate iseärasuste vahel näib siiski olevat keerulisem kui Freud seda kujutab. Ei saa ju olla isoleeritud kogemuste isoleeritud kordamist. Infantiilsete kogemuste terviklus loob teatud karakteri-struktuuri ja selle struktuuri alusel kujunevad hilisemad raskused. Kuigi me ei taha eitada varase lapse-ee elamuste tähtsust karakteri-struktuuri kujunemisel, ometi peab ütleva, et see infantiilsete kogemuste hulk on tarvilikuks eelduseks, aga mitte küllaldaks eelduseks hilisemate raskuste tekkimisel. Kui Freud nii palju möönas, siis oleks küllalt sellest, et aktuaalset karakteri-struktuuri teha tähelepanu keskuseks. Sel korral bioloogiline vaatlusviis leiaks omale tasakaalu sotsioloogilises vaatlusviisis ja inimeste

sotsiaalsed vahekorrad leiaksid rohkem tähelepanu ka neurooside tekke-
loo jälgimisel.

Senisest psühhoanalüütilisest uurimistööst peame küll ütleva, et isik-
suse loomuse selgitamine pole küllaldaselt määralt arvestanud sotsiaalseid
mõjusid. Seda võib öelda paljude psühhoanalüütilise teooria põhiliste
osade kohta. Nii ei saa nõustuda Freud'iga, kui ta oidipus-kompleksi
esinemist peab üldiseks inimloomuse omaduseks. B. Malinowski, kes
euroopaliku perekonna-elu kõrval on asjatundlikult uurinud ka matriline-
aarseid perekondi (melaneeslasi), on leidnud, et oidipus-kompleks vastab
oluliselt ainult indo-euroopalikule perekonnale, mis on patrilineaarne
koos patria potestas'e traditsiooniga, ja mida toetavad rooma õigus ja
kristlik moraal, ja mis on kindlustatud moodsa euroopaliku industrialismi
jõuka kodanlusega. Nagu oidipus-kompleksi, nii ka teiste küsimuste
puhul oleks tarvilik rohkem süstemaatiliselt uurida bioloogiliste ja so-
siaalsete nähtuste vastastikust mõju.

Sellelt seisukohalt vajavad selgitust näit. Freud'i vaated naiste psüh-
hologiale, eriti naiste masohistlike kalduvuste kohta, mis näivad olevat
hoopis suuremas sõltuvuses kultuurilisest ja sotsiaalsetest teguritest, kui
Freud tahab tunnustada. Sama maksab ka nartsismi ja destruktsiooni-
tungi kohta. Niihästi psühhoanalüütikud ise (nagu E. Fromm, W. Reich
j. t.) kui ka psühhiaatrid ning sotsioloogid on toonitanud tarvidust bio-
loogilisi ja sotsiaalseid mõjusid süstemaatiliselt uurida.

4. TSIVILISEERUMISE PROTSESSIST

Me võisime märkida, et Freud käsitleb suhet kultuuri ja neuroosi
vahel kvantitatiivselt. Mida kõrgem kultuur, seda rohkem väljatõrjeid ja
seega neuroose. Ent selle Freudi seisukohaga saab vaevalt nõustuda.
Freud näeb siin asju ühekülgselt. Just hingeelu on ala, kus kvantitatiiv-
sed erinevused märgistavad ühtlasi kvalitatiivseid erinevusi. Psühho-
analüüsi teoreetilisi eeldusi meenutades on Freudi seisukoht selles küsi-
muses täiesti arusaadav. Freud ei käsita kultuuri mitte keerukate sotsi-
aalsete protsesside tulemusena, vaid eeskätt bioloogiliste tungierutuste
protsesside väljendusena. Psühhoanalüüsi võib teatud määrani tarvitada
näiteks nende psühholoogiate kohta, kus mõeldakse ebaajalooliselt, kus
ollakse sihitud inimese psüühilise loomuse kindlaksmääramisele, mööda
minnes ajaloo. Psühhoanalüüsist jääb kõigele vaatamata mulje, et siin
põhjendamatuks kaldutakse inimloomuse vaatlusel hingelisuse struktuurist
kõige tähtsama osana esile tõstma ajalootuna (ajatuna) mõeldud „tema“.
Seda muljet ei paranda ka asjaolu, et psühhoanalüütilises teraapias on
tähtsaks peetud varase lapse-ea elamusi, sest neile ei saa üldise hingeelu,
bioloogiliselt determineeritud, struktuuri seisukohalt vaadates ikkagi omis-
tada olulist tähendust. Teadvusetutel tungierutustel on oma kuju ja struk-
tuur, mis on sõltumatu sotsiaalsetest suheteseostest, nende kujust ja struk-
tuurist. Psühhoanalüüs ei arvesta hingeloo alal küllaldaselt määralt aja-
loolisi ja kultuurilisi implikatsioone. Olles sihitud inimloomuse üldiste
struktuuride kindlaksmääramisele, ta ignoreerib inimkätumise kujunemise
konkreetseid seoseid.

Psühhoanalüüsis peituvast teoreetilist konstruktsioonest vabastab meid ainult selline psühholoogia, mis inimekäitumise psühhogeneesi jäljedes arvestab ühtlasi selle sotsiogeneesi. Muutuste uurimine inimekäitumises teatud ajavahemiku jooksul nii psühhogeneetilisel kui ka sotsiogeneetilisel seisukohalt ⁷⁾ suudaksid heita eredat valgust ka kultuuri ja neuroosi probleemile.

Inimekäitumise kujunemise kirjeldus on raskendatud juba keelelise aparatuuri puudulikkuse tõttu. Kui võrrelda inimeste käitumise kujundamistegureid, näit. ühelt poolt 9. ja 10. sajandil ja teiselt poolt 16. ja 17. sajandil, siis on muidugi teatud mõttes õige öelda: inimeste käitumiste integratsioon on muutunud „täielikumaks“, tungiväljenduste seotus „suuremaks“, interdependents „tugevamaks“. Ent mis see tähendab: Me tarvitame kvantitatiivseid mõisteid, mis ainult materiaalse substantsi käsitlusele sobivad, nagu „suurem, tugevam“ jne. Asjaolude õigeks käsitamiseks on vaja märkida, et iga inimestevaheliste seoste ja interdependentside „tugevamaks“ muutumine tähendab õieti seda, et inimeste seosed üksteisega, nende sõltuvused üksteisest muutuvad teissugusteks, kvalitatiivselt teissugusteks. Me võime öelda seda, et tsivilisatsiooni protsess, kui teda käsitada inimeste käitumise ja inimeste tungide-elu seisukohalt, seisneb kestvas seostumisprotsessis, ühiskondlikkude funktsioonide kestvas diferentseerumises, haaravamate (ulatuslikumate) interdependentside ja suuremate integratsiooniühikute moodustamises. Kõik need seosed muutuvad kindlasti kvantitatiivselt, aga ka kvalitatiivselt ja inimene on nendest sõltuv, vaatamata sellele, kas ta seda ise teab või mitte. Ühiskonna struktuuri muutumine ja inimeste käitumise ja tungide-elu muutumine — need kaks asja on ainult ühe ja sama protsessi eri küljed. Meie teame, et Lääne-Euroopa ajaloo vanemaist algetest kuni tänapäevani ühiskondlikud funktsioonid on järjest enam diferentseerunud tugeva konkurentsi surve all. Ja mida enam nad diferentseeruvad, seda suuremaks kasvab nende funktsioonide ja nende inimeste arv, millest iga üksik inimene on sõltuv oma toiminguis, niihästi kõige argipäevasemates ja lihtsamates kui ka kõige keerulisemates ja harukordsemates. Järjest rohkem inimesi peab oma käitumist vastastikku kohaldama, aktsioonide põimendit peab täpsemalt ja rangemalt läbi organiseerima selleks, et iga üksik toiming võiks täita oma ühiskondlikku funktsiooni. Iga inimene on sunnitud oma käitumist diferentseerima, ühetasasemaks ja stabiilsemaks muutma. See reguleerimine ei tarvitse sündida teadlikult. Teadlikkuse tegur väheneb sedamööda, mida enam jätkuvas tsivilisatsiooni protsessis inimese käitumise diferentseerimine ja reegeldamine muutub kasvatusasjaks, mis inimestes võib kujundada peaaegu loendamatu hulga käitumiseautomatisme. See, mis esialgu tundub välispidise sunnina tungielu ja afektiivväljenduste pidurdamisel, muutub aja jooksul endasunniks. Järjest suuremate inimrühmade interdependents ja võimumonopoli kujunemine teevad füüsilise vägivaldaga võimatuks ja sunnivad inimesi paratama-

⁷⁾ Vt. sellelaadsetest uurimustest eriti Norbert Elias, *Über den Prozess der Zivilisation*, 2 köidet, Basel 1939. Allpool esitatud arutlustes käitumise kujunemisest ongi kasutatud Elias'e uurimuse tulemusi.

tult hetkelisest endaväljendusest loobuma ja tegusid korraldama kaugel ettenägelikkusega. See on objektiivsete, ebaisikuliste olukordade sund, mis mõjustab inimest kestvale ette- ja tagasivaatele ja mis viib inimest hingelise endakontrolli (osalt teadvusliku, osalt mitteteadvusliku) aparatuuri väljaarendamisele.

Tsivilisatsiooni areng pidurdab suuri võnkumisi käitumises, ülemine- kuid tugevalt lõbult tugevale norule. Afektide väljendused ei kao, vaid leevenduvad. Ühiskonnas, kus puudub tsentraliseeritud võimumonopol, on see mõistetavaks ja loomulikuks nähtuseks, et afektiivsed väljendused võtavad äärmusliku kuju. Keskaegsel rüütli-ajastul, tsentraliseeritud võimumonopoli puudumise tõttu kohtame ühelt poolt suuremat tungide vabadust ja teiselt poolt suurt hirmu kehaliste ähvarduste ees. Rüütli elu, samuti nagu kõigi teistegi elu sellises ühiskonnas, on kestvalt ähvardatud vahetutest rünnakutest ja vägivalda-aktidest. Siin on julgel, vapral ja sõjakal rüütli erakorraliselt suur vabadus oma tundmuste ja kirgede väljenduseks ja hävitus- ja piinamistungide rahuldamiseks. Kuid sama sõjakas rüütel ise on ähvardatud teiste temast tugevamate võimu ja kirgede poolt — täieliku orjastamise ja piinamisega. On siis ka arusaadav, et inimeste hingeelu sellises ühiskonnas omandab erilise struktuuri. Hingelised avaldused liiguvad siin samaks jääva ja pidurdamatu intensiivsusega ühest äärmusest teise ja on vaja vaid väikesi muljeid, kontrollima- tuid assotsiatsioone, et äratada kord hirmu ja kord selle vastandit — suurt lõbu, agressioonitungi rahuldust. Hollandi kultuuriajaloolane J. H u i - z i n g a ⁸⁾ on huvitavalt kirjeldanud keskaegset inimest tema äärmuslikes hingelistes situatsioonides. Huizinga näitab, kuivõrd tugevad ja intensiivsed olid selleaegsete inimeste tungi- ja afektiväljendused lõbu suunas. Kuid ka keelud olid tugevad, intensiivsed ja väga ranged ja hilisemal tsi- vilisatsiooniprotsessi astmeil me ei kohta enam sel määral tugevaid ten- dentse endapiinamisele ja askeesile, kui siin keskaja inimese juures. Näib just nagu oleks siin inimene samal ajal ohjeldamatult patune ja süga- valt jumalakartlik. Meil on siin tegemist pingega vastuoluliste äärmuste vahel, mis uue-aja inimesele on vaevalt veel mõistetav.

Me teame, et juba mõne sajandi jooksul, mil rüütli muutusid õu- kondlasteks ja mil tsentraliseeritud võimumonopol ja ühtlasi seega ini- meste interdependents tugevneb, agressiooni-avaldused pannakse järjekindlalt üha tugevama keelu alla. Need keelud ulatuvad aegamööda käitumiste väiksematesse peenustesse ja laua-kommetesse. Kahvliit ja nuga tohib teisele laudkondlasele ulatada ainult nii, et pärapool ees on. Vastupidine toiming võiks patsifitseeritud ühiskonnale ebamugavalt mee- nutada vahetut agressioonitungi — sest nuga oli veel hiljuti relv.

Ühiskondliku interdependentsi tugevnedes kujuneb ka sotsiogeenne psühiline endakontrollaparatuur rohkem diferentseerituks ja stabiilseks. Tsentraliseeritud riiklik võimumonopol vabastab inimese igal hetkel varit- sevast hädaohust, kuid sunnib inimest allutama ka oma tunde- ja tungi- puhangud kontrollile. Üksteisest sõltuvate aktsiooniahelate pikenedamine tingib ette- ja tagasivaatavat refleksiooni.

8) Vt. tema teos *Der Herbst des Mittelalters*, München 1924.

Ühiskondliku struktuuri ja ühes sellega individuaalse hingestruktuuri muutus ei puuduta kunagi ainult üksikut käitumisviisi, vaid see haarab alati kogu hingelist struktuuri ja hoiakut. Üleminek keskajast (9.—10. saj.) uude aega (16. ja 17. saj.) on märgistatud vahetute tungi- ja tundmuspuhangute leevendamise ja mahasurumisega. See on aga võimalik, kui hingelises struktuuris kujuneb instants, mis arvestab ühiskondlikke olukordi ning sundusi ja vormib ja allutab afekte ja tunge. Nii nagu ühiskonnas kujuneb tsentraliseeritud kontrollaparatuur, mis kindlustab järjest rohkem ühiskonna liikmete rahulise elu alused, nii tugevneb ka hingelises struktuuris kontrollaparatuur, mis vastavalt esimesele kujuneb järjest diferentseeritumaks, mitmekülgsemaks ja stabiilsemaks. Nn. „üle-mina“ funktsioneerimine, tema vahekorra kujunemine tungide-tsentrumiga, ei toimu kaugeltki mitte alati valudeta ja sisemiste pingetega. On ilmne, et võib tekkida hingelisi häireid ja pingeid, mis põhjustavad kauakestvat rahutust ja rahulolematust. Tsiivilisatsiooniprotsessis lüüakse inimesele haavu, millede armid kaovad alles aeglaselt või ei kao üldse. Osa tunge ja tungilisi kalduvusi tuleb paratamatult rahuldada kaudsel teel (fantaasias, päeva- ja ööunelmais).

Ei tarvitse eitada asjaolu, et tsiiviliseerumisprotsessi jooksul hingelisi häireid võib tekkida üha suuremal määral. Mis siiski ei tähenda veel, et seega ühtlasi osutub õigeks Freud'i poolt esitatud ja paljude teiste poolt omaksvõetud kvantitatiivne suhe kultuuri ja neuroosi vahel. Hingeliste häirete tekkimist võib põhjustada see kvantitatiivne suhe, kuid neid võib põhjustada ka teised, kvalitatiivset laadi tegurid, näiteks individuaalsete konfliktide ja kultuuriliste raskuste erilaad. Kvantitatiivset suhet ei saa muidugi täielikult ignoreerida, kuid igal juhul tema osatähtsus ilmneb alles kogu ühiskondliku kultuurilise struktuuri taustal. Ja ei saa kuidagi juba ette kindel olla, kas häired ja konfliktid, mis algul arvati tekkinud olevat kvantitatiivse suhte põhjal, ei osutu hiljem põhjalikumal analüüsil tingituiks kultuuriliste olukordade erilaadist. Kuigi ühiskondlik-kultuurilisel struktuuril on eriti suur tähtsus inimese „üle-mina“ kujunemisel, siis võib põhjendatult väita, et „üle-mina“ kui psüühilise kontrollinstantsi kvalitatiivne struktuur etendab vähemasti sama tähtsat osa kui mahasurutud tungierutuste kvantiteet. Inimeste teadlik ja mitteteadlik endakontroll võib jääda difuusseks, nii et ta laseb läbi isikule ja ühiskonnale mitte küllalt otstarbekohaselt vormitud tungienergiat. Või jälle „üle-mina“ jääb lünklikuks ja tema funktsioneerimine võib kujuneda korratuks, nii et tungienergiad hakkavad häirima isiksuse hingelist tasakaalu. On olukordi, kus „üle-mina“ ei saa kujuneda niivõrd ühtlaseks ja stabiilseks, et ta laitmatult korrespondeeruks ühiskonna struktuurile. Ja veel halvem on lugu, kui ühiskondlik-kultuuriline struktuur ise on hoogsalt muutumas. Ei saa nõuda käitumisvormide stabiilsust ajal, mil sotsiaalne elu on kaotanud selgepiirdelise struktuuri ja vaimne elu — kontuurid. Just sellised kriisiajad on hingeliste häirete ja neurooside taimelavadeks. Vanad käitumis- ja reaktsioonivormid, millest vanade harjumuste põhjal kinni hoitakse, osutuvad puudulikeks ja uusi pole veel olemas. Ei ole siis ime, kui pika tsiiviliseerumisprots-

sessi tagajärjel kujunenud ratsionaalne, ja pikemaajalisele ettenägelikkusele rajatud, käitumistraditsioon järsku näib asenduvat irratsionaalse käitumisega⁹⁾).

Lõppeks olgu tähelepanu juhitud veel ühele asjaolule. Sagedasti võib kohata arvamust, et hingeliste häirete, konfliktide ja isegi neurooside tekkimise üheks tähtsaks põhjuseks on traditsioonide rangus ja nende välditamatus. Sellist traditsioonide rangust võib endale selgitada, kui meenutada olukorda 17. ja 18. sajandil, kus inimeste elu oli relatiivselt kindlakujuliselt reguleeritud selle ühiskondliku rühmitise perekondlikest, kõlblatest ja usulistest traditsioonidest, kuhu ta oma päritolult kuulus. Vastupidiselt mainitud arvamusele, võib väita, et just traditsioonide rangus ja välditamatus oli põhjuseks, et selles ühiskonnas esines võrdlemisi vähe neuroose. „Komplekse“ oli muidugi väga mitmesuguseid ja väga palju, ja nad olid küllalt piinarikkad. Kuid nendega saadi hingeliselt ja kehaliselt hakkama. Nende pärast ei kujunenud veel haigustusi ja nimelt seetõttu, et eksistents oli kujutlematu traditsioonidest erineval kujul. Abielu on uues ühiskonnas just seetõttu saanud paljude neurooside tekkimiskohaks, et seda võib lahutada — see võimalus on kindlustatud seadustega ja ka ühiskonna moraal ei pane seda väga pahaks. Ja millal oli seksuaalalaga seotud neuroose rohkem, kas praegusel labiilse seksuaalmoraali ajastul või kuninganna Victoria ajastul?

5. KULTUUR JA NEUROOS

Näib olevat küllaldaselt põhjust arvata, et kultuuri ja neuroosi suhe pole mitte niipalju kvantitatiivset, kui just kvalitatiivset laadi, nii et neurooside tekkimisel tuleks eeskätt arvestada individuaalsete konfliktide ja kultuuriliste eturaskuste erilaadi. Kuid sellise suhte üksikasjalik uurimine on raske eriti seetõttu, et probleemi mitmepalgelisus nõuab kompetentsust aladel, mis üksteisest väga erinevad. Sotsioloog annab andmeid ainult ühiskonna struktuuri kohta; ta ei tunne aga neuroosi struktuuri. Hingeliste häirete ravija ei tunne jälle ühiskonna struktuuri. Ainult paljude eriteadlaste koostöö võib nii siin kui ka paljude teiste eluliselt tähtsate probleemide asjaoludesse selgust tuua. Näib, et juba praegugi on küllalt häid eeldusi selliseks koostööks.

Mis puutub psühhiaatriasse, siis sotsioloogidele selt alalt pakub huvi küsimus, kas on olnud võimalik leida ühiseid jooni eri neuroose põhjustavais tingimuses ja neurootiliste konfliktide sisalduses. Seda küsimust on huvitavalt ja ühtlasi usaldavalt käsitletud mitmes teoses K. Horney¹⁰⁾. K. Horney kuulub nende psühhooanalüütikute hulka, kes pikaajalisel praktiseerimisel ja teoreetilisel süvenemisel on jõudnud veendumusele, et need teoreetilised eeldused, milledele on ehitatud psühho-

9) Vt. ülalöeldu kohta K. Mannheim, *Der Mensch im Zeitalter des Umbaus*, ja sama autori *Mass Education and Group Analysis*, koguteoses *Education for Democracy*, London 1939.

10) Vt. esijoones K. Horney, *The Neurotic Personality of Our Time*, London 1937.

analüüs, ei osutu paikapidavaiks. Ta kuulub ühtlasi sotsioloogiliselt huvitatud psühhoanalüütikute hulka.

Horney arvab, et kui pidurdada neurooside tundmaõppimisel Freud'i poolt esikohale tõstetud lapse-aa geneetilist analüüsi ja fikseerida enam aktuaalselt eksisteeruvaid alateadvuslikke tendentse, nende funktsioone ja nende interaktsioone teiste olemasolevate tendentsidega, nagu impulsid, hirmud ja kaitsemehhanismid, siis võivad tõepoolest neurooside diferentside kõrval leida silmatorkavaid ühiseid jooni. Neid ühiseid jooni neurootiliste isikute dünaamiliselt tsentraalseis konfliktides ja nende interrelatsioonides võidavat tema arvates tagasi viia sotsiaalsele ja kultuurilisele olustikule. Neurootiliste inimeste probleemid erinevad ainult kvantitatiivselt nendest probleemidest, milledega tuleb igal-ühel tegemist teha meie kultuurühiskonnas. Meie ühiskonna valdavam osa peab võitlema pidevalt ja karmilt äparduse kartusega, emotsionaalse isoleerimise, teiste usaldamatuse kartusega jne.

Millised on siis need ühiskondlikud ja kultuurilised tingimused, mis soodustavad neurooside arengut ja milliseid saab vastutavaiks pidada neurootiliste konfliktide tekkimisel?

Inimese neurootiline areng on tagasi jälgitav endast võõrdumise, vaenlikkuse, hirmu ja vähendatud enda-usalduse tundmustesse. Nende tundmuste põhjal tekkinud atitüüdid muidugi veel ei moodusta neuroose, kuid nad moodustavad soodsa pinna, millest võib neuroos areneda. Sest nende atitüüdid mitmekesine haardumine võib luua põhilise abituse tundmise ühiskonna suhtes, kusjuures ühiskonda käsitatakse potentsiaalselt vaenulikkuna. Põhiline (basic) hirm (ligikaudselt sama, mida Freud nimetab „reaalseks“ hirmuks — Freud viib selle õigustamata ühendusse hirmuga kastratsiooni eest) ja põhiline ebakindlus põhjustavad toonitatud püüdlusi kindluse ja rahulduse järele, millede vastuoluline loomus moodustabki neurooside tuuma. Me võiksime siis öelda, et neurooside suhtes tuleb tähtsaks ja mõõduandvaiks pidada neid olukordi, mis põhjustavad emotsionaalset isolatsiooni, potentsiaalselt vaenulikkust pinget inimeste vahel, ebakindlust ja kartust, individuaalse võimefunde tundmust jne.

Meie ühiskonna ja kultuuri sotsioloogilisel analüüsil omalt poolt ei peaks olema raske viidata vähemasti üldjoonteski teguritele, mis paratamatult tingivad potentsiaalset vaenulikkust. Neist kõige tähtsamaks tuleb pidada kindlasti individuaalse võistluse printsiipi. Viimane läbib kõiki inimlikke vahekordi, põhjustades indiviidi võitlust teise vastu ja ergutades üht indiviidi ületama teist ja sagedasti on seejuures nõnda, et ühe edu tähendab teise ebaedu ja kahjustust. Sellise olukorra psüühiliseks resultaadiks on enam või vähem selge vaenulik pingeline üksikute ühiskonna liikmete vahel. Üks on teise reaalne või potentsiaalne võistleja. Võistlus esineb indiviidide vahel nii elukutsete alal kui ka teistel inimlikel aladel. Ta tungib vahekordadesse nii naiste vahel kui ka meeste ja naiste vahel. Olgu selle eesmärgiks kas populaarsus, või kuulsus, ta ometi kahjustab usaldatava sõpruse võimalusi. Võistlus etendab tähtsat osa laste hingelise hoiaku kujunemisel koolis. Kuid ta on tunginud ka

perekonda ja lastesse istutatakse varakult kõik võistlusega kaasaskäivad atitüüdid. Võistlus isa ja poja, tütre ja ema, laste võistlus üksteisega, nagu see asjaolu väljendatud Freud'i poolt ka oidipus-kompleksi puhul ja tema teistes hüpoteesides, ei kuulu üldisse inimlikku loomusesse, vaid tekib ja püsib salgamatute kultuuriliste tegurite põhjal. Potentsiaalset vaenulikkust inimeste vahel põhjustavad omalt poolt ka suured ebavõrdsused omanduse alal ja võimaluste alal hariduse omandamisel ja tervise alalhoidmisel.

Potentsiaalne vaenulikkus inimeste vahel loob arusaadaval viisil eba-kindluse-tunde, mida omalt poolt suurendab majanduslik ebastabiilsus. Edu puhul tekib kartus teiste kadestuse pärast. Kartust ja ängistust sisendab aga veel suuremal määral ebaedu, sest üldiselt on ebaedu šansid hoopis suuremad kui edu omad ja võistlevas ühiskonnas eba-eduga käivad kaasas väga reaalsed loobumised ja soovide nurjumised. Peale selle peab arvestama, et ebaedu halvab ohtlikul viisil meie enesehinnangut ja eneseusaldust. Maavärisemine, mille puhul tunneme võimetust, ei kahanda meie eneseusaldust. Kuid meie ebaedud ja ürituste nurjumised, olgu kutseelu või armastuse või ühiskondlikul alal, mida inimene paneb oma puuduste arvele, kahjustab meie eneseusaldust. Ja inimene peab paratamatult kõigi oma ebaedude ja nurjumiste põhjuseks isiklike puudusi, eriti seetõttu, et ühiskonnas olemasoleva ideoloogia põhjal edu olevat sõltuv ainult isiklikest võimetest. Tegelikult on aga edu sõltuv tervest reast tegureist, mis on väljaspool inimest, nagu olud, milledes inimene areneb, hoolimatus teiste vastu jne.

Mainitud kultuurilised olukorrad kahtlematult moodustavad soodsa pinna neurooside tekkimisel ja on tõenäoline, et suhe neurooside ja kultuuriliste olukordade vahel on hoopis ligidasem ja mitmekülgsem kui Freud ja paljud teised seda näha tahavad. Kui usaldada K. Horney jt. andmeid neurootiliste iseloomude kirjeldusel, on ka see pilt, mille neurootikud endist teistele ja endale esitavad, tagasiviidav olemasolevatele kultuurilistele teguritele. Selles pilt-kujundis on domineeriv hirm teiste ees ja ihkamine väljapaistvuse järele. Me näeme selles siis kvaliteete, mis meie kultuuris vääriavad erilist heakskiitu ja erilist esiletõstmist, nagu ebaisekus, altruism, ausus, endakontroll jne. Kui poleks näiteks kultuurilist ideoloogiat ebaisekusest, siis neurootiline iseloom ei tunneks end sunnitud olema näitama, et ta ei vaja midagi enda jaoks, ta ei näeks vajadust katta oma egotsentrilisust ja maha suruda oma loomulikke soovide ja püüdlusi.

Mis puutub aktuaalsete konfliktide sisusse, siis vastav analüüs näitab, et vaatamata mitmekesisete erinevustele võime igas neuroosis leida vastuolulisi tendentse, mille ühendamisega heitleb neurootiline iseloom. Me leiame siin konflikte ühelt poolt hoolimata auahnuse ja teiselt poolt toonitatud kiindumuse vahel, me leiame ühelt poolt liialdatud nõudmist ja teisalt hirmu, et neid kunagi ei saa rahuldada; ühelt poolt sündi tagasihoidlik olla ja teiselt poolt soovi olla kangelane, või geenius jne. Kui neid keeldusid, soovide ja püüdlusi, mis konstitueerivad neurootilisi konflikte, ligemalt vaadelda, siis tekib paratamatult küsimus, kas siin pole

tegemist samade vastuoluliste tendentsidega, milledega tuleb igal inimesel heidelda meie kultuuris. Normaalne inimene on võimeline nendega toime tulema, ilma oma isiksust kahjustamata, kuna neurootikule on need vastuolud muutunud nii intensiivseks, et pole enam võimalik mingi rahuldav lahendus. Millised on siis meie kultuuris peituvad vastuolud?

Esimesena olgu mainitud vastuolu ühelt poolt võistluse ja edu ideoloogia ja teiselt poolt (kristlusest pärineva) ligemisarmastuse, humanisuse ja alandlikkuse ideoloogia vahel. Ühelt poolt tehakse kõik, et ergutada edule, mis tegelikult võib kujuneda hoolimatuseks teiste vastu. Siis aga nõutakse alandlikkust ja järeleandlikkust — ja me pidavat pöörama teise põse, kui meid ühele on juba löödud.

Vastuoludega on meil tegemist ka seal, kus ühelt poolt järjekindlalt soodustatakse vajaduste kasvamist, kuid teiselt poolt ei hoolitseta nende vajaduste rahuldamisvõimaluste eest. Ühiskonna suuremale osale vajaduste tegelik rahuldamine on äärmiselt piiratud. Ja tulemuseks on kestev diskrepants soovide ja nende rahuldamise vahel.

Kolmanda vastuoluna olgu mainitud vastuolu inimese vabaduse kuulutuse ja selle vabaduse tegelikkude piiride vahel. Inimesele olevat antud vabadus, ta olevat sõltumata, elu olevat tema ees lahti ja ta võivat saavutada kõik, kui tal on selleks võimeid ja energiat. Kuid tegelikult on kõik need võimalused suuremale ühiskonna osale väga piiratud.

Need võimalused on inimesel sama vähe vabad, kui võimalus endale ise vanemaid valida. Nagu me vanemaid endale valida ei saa, nii ei saa me valida endale ka elukutset, vaba-aja veetmist, sõpra jne. Ja inimese suhtes on sel vastuolul ainult see tagajärg, et ta jääb hõljuma piiritu endamääramise vabaduse kujutelma ja füüsiliku võimetuse fundmuse vahel.

A. Koort

EESTI ELATUSSTANDARD

II

4. PEREKONDADE VARANDUSLIK SEISUND JA TULU

Eelnenud rahvatulu riikidevahelisest võrdlusest nägime, et seisame praegu oma rahvatulu suuruselt paljude riikide sabas. Sama kurva pildi saame, kui vaatleme meie rahva jõukust. Hästi nähtub see palgateenijate leibkondade varanduste inventuuris, nagu see selgus viimasest büdžetiuurimisest²⁵⁾.

Kui rahvatulu *per caput* on meil nii väike, siis võib juba eeldada, et ka leibkondade inventar on väga väike. Madala elatustaseme tõttu peab ka kodude sisustus vilets olema. Ja nii see ongi.

²⁵⁾ Vt. H. Reiman, *Palgaliste varanduslik seisund*, i. „Eesti Statistika“ 1938, nr. 196.

Leibkondade inventuur näitab, et 295 töölise leibkonna inventari keskmine väärtus meil on 1289 krooni ja 190 riigi- ja omavalitsusametniku keskmine inventari väärtus on keskmiselt 3390 kr., tööstus- ja kaubandusametnikkudel ja -teenijatel 2443 kr. ja käsitöölistel 2104 kr.

On tõesti tõsi neil, kes on nimetanud seda tulemust perekondade vaesuse ja viletsuse aruandeks. Olukord on tõelikult veel halvemgi, kuna eeltoodud ei ole näidatud leibkondade võlgu. Inventuuri tegemisel selgus, et kõigil vaafaluselstel leibkondadel võlakoormis moodustab nende varandusest ümmarguselt 10%, töölistel 7,9% ja riigi- ning omavalitsuse ametnikel vähe üle 11,6%.

Leibkondade varandus on muidugi seda väiksem, mida suurem on leibkonna liikmete arv. Kuidas leibkonna liikmete arv mõjutab leibkonna puhtvarandust, seda näitab järgnev tabel, kus varad on antud leibkondade suuruse järgi kroonides (võlad maha arvatud).

	1-liikmeline	2-lkm.	3-lkm.	4-lkm.	5-lkm.	6-lkm.
Töölised	399	1529	1231	1285	901	652
Riigi- ja omav.-ametnikud	1755	2828	2916	3403	3065	3115

Eriti töölise juures torkab silma varanduse väiksus suuris perekonnas. Näeme, et 6-liikmelise töölise leibkonna puhaskvara on vaevalt 110 kr. leibkonna liikme kohta, seega umbes 7 korda väiksem kui see on 2-liikmelises leibkonnas. See tähendab, et suuris leibkonnas leibkonnapea teenistus kulub peamiselt toiduks, kuna riietuse ja eriti muu tarbimisvara soetamise võimalused on väga piiratud.

See on kurb ja mõtlema panev pilt. Ja kahtlemata see pilt ei ole halvem tõelikkusest. Võiksite isegi pigem arvata vastupidist. Sest kuigi uurimisel leibkonnad on püütud valida tüüpilised, on juba vana büdžetiuurimiste kogemus, et vaesemad perekonnad on siin vähem esindatud kui jõukamad.

Heaks täiendiks eeltoodule on kahtlemata leibkondade tulude uurimine, kuna see peab kinnitama ja korrigeerima tootmisstatistika alusel saadud rahvatulu hinnanguid.

Teatavasti rahvatulu mõõtmis-menetlusena kasutatakse peamiselt nn. reaalselt meedet, mille järgi aastast toodetud hüviste ja teenuste väärtusest lahutakse nende hüviste ja teenuste tootmiskulude väärtus ja saadud vahe liidetakse. Rohkem taolisust on aga büdžetilistel tuluarvestustel teise rahvatulu mõõtmismenetlusega nn. personaalne meetod, kus liidetakse kõigi riigikodanikkude individuaaltulud²⁶⁾.

Büdžetiliste tuludena käsitletakse otseselt vaatlusaasta kestel leibkonna omandiks langenud summasid. Vaatleme kõigepealt töölise tulusid.

Keskmise töölise leibkonna tulu on raske määrata, sest see ei olene mitte ainult leibkonnapea tuludest, vaid siin tuleb arvestada ka teiste

26) Vt. W. Winkler, *Einkommen*, i. „Handwörterbuch der Staatswissenschaften“, II Bd., Jena 1929, lk. 31.

leibkonna liikmete tulusid. Seepärast on muidugi õigem uurida eraldi erineva tuluga leibkondi. Nõnda on meil kõige väiksema kuutuluga töölise leibkonna tulu 51 kr. ja kõige suurema kuutuluga leibkonnatulu 267 kr. See on muidugi väga suur erinevus.

Kuigi sellised suured erinevused tööliskonna tuludes võivad esineda, on ometi kahtlemata ilmne, et tööliste kaugelt suurema enamuse tulud on küll palju lähedasemad 51 kr. kui 267 kr.

Tüüpilise keskmise töölise leibkonna tulu määramisel on muidugi väga tähtis, kui palju on selles arvestatud leibkondi igast tulurühmast.

Büdzeti uurimisel oli tööliste leibkondi kuni 75 kr. kuutuluga võetud kogu uuritud leibkondade arvust 8,7%, 76—100 kr. tuluga 24,3%, 101—125 kr. — 34,4%, 126—150 kr. tuluga 21,4%, 151—175 kr. tuluga 7,3% ja leibkondi kuutuluga üle 176 kr. oli arvestatud 3,9%.

Seega alla 76 kr. kuutuluga perekondi on ainult 8,7% ja 101 kr. ja enam kuutuluga leibkondi koguni 67%. Nii jõutakse tulemusele, et 206 vaatlusele võetud tööstustöölise leibkonna keskmine puhassisetulek uurimise kestel oli ümmarguselt 1452 kr., s. o. kuu kohta 121 kr. Maha arvates tulud, nagu hoiuste kasutamine, tagasisaadud laenud, palgaavansid jne. jääb leibkonna puhastulu 1379 kr.

Muidugi ei tähenda saadud keskmine tulu 1379 kr., et see oleks ainult leibkonnapea teenitud. Leibkonnapeale langeb siin ainult kr. 1008, kuna 370 kr. on leibkonna teiste liikmete poolt teenitud.

Nüüd tõusetub probleem, kas see tulu on tõesti keskmine, s. o. kas see vastab Eesti tööliskonna suurema osa tulule. Reiman analüüsib seda küsimust järgmiselt:²⁷⁾

„On oluline küsimus, kuivõrra uuritud töölisleibkondade peade peatöökoha tulu, s. o. tööta s o n t ü ü b i l i n e, või vastab tööstustöölise teenistusele. See selgub kohe, kui kõrvutada 206 leibkonnapea keskmine tulu peatöökohast 1008 kr. aastas, ehk 84 kr. kuus üleriikliku meesföölise kuuteenistusega suurtööstuses — 81 kr., mis on arvatud keskmise teenistuse alusel 1. apr. 1937 kuni 31. märtsini 1938, võttes arvesse ühtlasi kaotsi läinud tööpäevi. Osutuv väike umbes 4,0 prots. vahe on seletatav tõigaga, et uuritud leibkonnad on keskmisest pisut suuremad, mis eeldab keskmisest kõrgema vanusega ja vastavalt sellele pisut suurema teenistusega leibkonnapäid. Ka on büdzeti uurimusest osavõtvad leibkonnapead tavaliselt keskmisest intelligentsemad ja seepärast keskmisest paremini tasuvais töis.

Kuna aga vaatlusaluste koguarvus on esitatud tulurühmadesse liigitatult küllalt suurel arvul ka madalama teenistusega leibkonnapäid, alates madalaimas rühmas keskmise kuuteenistusega 54 kr., siis kasutada olevat uurimismaterjali võib lugeda täiel määral Eesti tööliste elatustaset iseloomustavaks.“

Peame mõõnma, et Eesti töölise keskmine tulu (kr. 84) on arvestatud liigselt suurena. Kuigi siin ilmneb ühtivus suurtööstuse mees-

²⁷⁾ H. Reiman, *Tööstustöölise leibkondade büdžetid, i.* „Eesti Statistika“ 1939, nr. 208.

töölise kuuteenistusega, siiski ei tule eelnenud arvestusega täiesti nõustuda. Suurtööstuse palgaolud nimelt erinevad õige tunduvalt kesk- ja väiketööstuse palgaoludest.

Nii näiteks oli 1938. a. suurtööstuses meeste nädalateenistus 20,7 kr., kesktööstuses aga 16,9 kr. Väiketööstuses on palgad muidugi veel madalamad. Ka neid palku arvestades, peab keskmine meestöölise kuuteenistus olema kaugelt väiksem kui 84 kr., kui tahame väita, et ta peaks iseloomustama kogu tööliskonna keskmist tulu.

Samale otsusele jõuame ka kasutades haigekassade andmeid.²⁸⁾

Tartu üldhaigekassa 1937. a. aruande järgi oli kassaliikme keskmine aastateenistus 668 kr., aasta varem 606 kr. Paide haigekassaliikmete keskmine teenistus oli 1937. a. — 684 kr., 1934. a. ainult 459 kr. Tallinnas on kassaliikme keskmine teenistus 1937. a. 819 kr. ja 1936. a. 750 kr.

Vahe haigekassade andmete ja büdžetiuurimise andmete vahel tulebki sellest, et haigekassade liikmesus ei koosne mitte ainult suurtööstuse meestöölisist, vaid ka kesk- ja väiketööstuste palgalisist.

Pealegi ei ole alati tööliskonna leibkonnapead ainult mehed, vaid ka naised, kuigi nende % on väike.

Kokkuvõttes võime öelda, et töölise leibkondade keskmine kuuteenistus kr. 84 on liiga kõrge. See on kahtlemata palju väiksem. Selle täpset suurust on aga olemasolevate andmete põhjal raske kindlaks teha. Sellel pole ka erilist tähtsust, kuna see oleks ikkagi abstraksioon. Seepärast arvestused erituludega leibkondade kohta eraldi on kahtlemata palju suurema väärtusega ja tähtsusega.

Suure tähtsusega on uurimisel selgunud tõik, et eesti töölised ei suuda enda eluvajadusi rahuldada tavalise teenistustasuga peatöökohas, vaid teostavad seda suuremal määral teiste sissetulekute abil, millised kõiguvad tulumühmade järgi 25,4—53,4% ulatuses ehk keskmiselt 30,6% ümber.

Töölisleibkondade tuluallikad (%)

Riigid	Uurimis- aasta	Leibkon- dade arv	Leibkon- dade pea- töökohas	Töötasu kõrval- töödest	Leibk. liikmete teenistus	Muud tulud
Eesti	1937—38	209	73,1*)	2,6	14,6	9,7
Läti	1936—37	32	77,8*)	—	13,6	8,6
Norra	1927—28	135	87,1	0,8	5,2	6,9
Poola	1928	93	76,7	2,6	13,6	7,1
Rootsi	1923	747	83,1	2,9	6,2	7,8
Saksa	1937	350	83,2	0,4	5,8	10,6
Soome	1938	581	78,3	2,2	8,3	11,2
Taani	1931	149	83,1	2,9	6,4	7,6

*) Kokku pea- ja kõrvaltöökohast.

28) Vt. A. Tõllasepp, *Kui palju teenib tööline*, „Postimees“ 1939, nr. 360.

Kui meie leibkonnapea osatähtsust leibkonna tulude hankimisel võrdleme teiste maade töölise leibkonnapeade tulude osatähtsusega, siis selgub ilmekalt, et meil on leibkonnapea osatähtsus tuludes väiksem kui mujal.

Eestiga (73,1%) võrreldes kõigis vaadeldud maades leibkonnapea peatöökoha teenistuse osatähtsus on suurem alates Poola (76,7%) ja Soomega (78,3%) ja lõpetades Rootsi (83,1%), Taani (83,1%), Saksa (83,2%) ja Norraga (87,1%).

See näitab jällegi väga ilmekalt, et meil on leibkonnapea teenistus leibkonna peaülalpidamiseks väike, nii et ka leibkonna teised liikmed on sunnitud leibkonna ülalpidamiseks tublisti oma tööga kaasa aitama.

Eriti markantselt esildub see nähtus põllutöölise juures. Põllutöölise leibkonna keskmiseks tuluks on saadud 1081 kr. aastas ehk 90.10 kr. kuus.²⁹⁾ Siinjuures aga leibkonnapea teenistuse osatähtsus kogutulus on hämmastavalt madal — ainult 50 kr. ehk 60% (tööstustöölistel 69 kr. ehk 77,5%).

Seejuures Põllutöökoja Raamatupidamise Talituse andmeil põllutöölise keskmiseks kuupalgaks on 27.63 kr. Seega ülejäänud 23 kr. langeb peremehe poolt antava toidu ja korteri arvele.

On ilmne, et 50 kr. kuuteenistusest, millest pealegi rahas kätte saab ainult pool, ei piisa põllutöölise perekonna ülalpidamiseks. Olukord sunnib kõiki mõeldavaid võimalusi kasutama lisisissetuleku leidmiseks.

Olulisema lisandi perekonna tulule moodustab siin eriti naise teenistus (15,7%), samuti ka laste teenistus (5,6%). Olulist lisatulu saadakse ka maa-, aia- ja loomapidamisest (12,4%). Ja ongi ülimalt oluline, et just põllutöölise tulu omaenda maakasutamisest tõuseks. See vähendaks põllutöölise sõltuvust palgatulust. Kuna on raske eeldada, et meie põllumajanduse praeguse tasuvuse juures põllutöölise palgaolud märgatavalt paraneksid, jääks siiski põllutöölistel võimalus oma elatustaset tunduvalt tõsta maakasutamise ja loomapidamise teel, selleks suuremal määral tööle rakendades eriti leibkonnaliikmete poolikult kasutatud tööjõudu.

Tunduvalt suurem keskmine kuutulu on riigi- ja omavalitsusametnikel ja -teenijate leibkondadel. Keskmiseks kuutuluks on siin üldse 190 kr., eraldi ametnikel 199 kr. ja teenijail 160 kr. Seega keskmine teenijate sissetulek ei jää palju taha ametnike sissetulekust. See tuleb ka muidugi sellest, et büdžetiuurimuses esineb kõrgemapalgalisi ametnikke vähe³⁰⁾.

Leibkonnapea peatöökohast saadud keskmiseks teenistuseks oleks seega kr. 140, mis kahtlemata ei ole kogu ametnike ja teenijate keskmist kuuteenistust representeeriv. See võiks Eestis olla ca 99 kr., kuna üleriiklikus arvus esineb palju noori ja vallalisi, samuti eriti raudteede ja metsanduse alal suur arv madalapalgalisi teenijaid, kes büdžetiuurimises ei ole suhteliselt küllaldaselt esindatud.

29) H. Reiman, *Põllutöölise leibkondade büdžetid*, i. „Eesti Statistika“ 1939, nr. 212—213, lk. 342.

30) H. Reiman, *Riigi- ja omavalitsusametnike ja -teenijate leibkondade büdžetid*, i. „Eesti Statistika“ 1939, nr. 211, lk-d 286—287.

Vähe madalam keskmisest riigi- ja omavalitsusteametnike ja -teenijate leibkonna tulust on kaubandus-tööstusametnike ja -teenijate leibkonna tulu. See oli siin keskmiselt 2.036 kr. ehk 169,5 kr. kuus. Siinjuures tulu peatöökohast on keskmiselt ametnikel 157 kr. ja teenijail 106 kr. Seega ületavad ametnikud tööliste keskmise kuuteenistuse (78 kr.) 101%, teenijad ainult 36%-ga. Ka kaub.-tööstusametnike ja -teenijate keskmise kuuteenistuse kohta, nagu see ilmneb büdžetiurimise andmeist, ei saa öelda, et need oleksid sellele sotsiaalsele kihile tüüpilised. Nii näiteks oli 1937. a. andmeil suurtööstuses keskmine kuuteenistus meesametnikel 101,3 kr., tehnilisel personaalil 116,9 kr. ja teenijail 59,7 kr. Erinevus on siin küll peamiselt tingitud eriti arvuka kaubanduse alal teotsevate noorte ja vallaliste väga madalatest palkadest, milline tuluklass on büdžetiurimises vähem esindatud.

Nagu töölistel, nii võime ka ametnikel ja teenijatel nentida leibkonna-pea peatöökoha teenistuse madalat taset. Riigi- ja omavalitsusametnikel ja teenijail on see üldse 77,3%, ametnikel 78,1%, teenijail 74,4% (tööstustöolistel oli see 73,1%). Kaub.-tööstusametnikel ja -teenijail on see siiski kõrgem — ametnikel 85,6%, teenijail 86,1%.

Kõrvalteenistusena esineb ametnike ja teenijate leibkondade tuludes peamiselt leibkonna-pea kõrvalteenistus, samuti oluliselt abikaasa teenistus, vähemal määral juba tulu kapitalidest ja maapidamisest.

5. ELATUSSTANDARD TARBIMISE ASPEKTIST

Rahvatulu suurus ja selle jaotus sotsiaalsete kihtide vahel leibkonna tuludena määravad rangelt need piirid, milles saab toimuda tarbimine.

On endastmõistetav, et kogu rahvamajanduslikku tulu ei saa transformeerida tarbimishüvistesse, samuti nagu üksiku leibkonna sissetulek ei kuulu kõik tarbimisele. Tarbimisele osaneb ainult see osa tulust, mis üle jääb säästmisest. *K e y n e s*'i järgi võiksimegi tarbimist määratleda järgmiste lihtsate suhete alusel³¹⁾.

$$\begin{aligned} \text{tulu} &= \text{toogi väärtus} = \text{tarbimine} + \text{säästmine} \\ \text{tarbimine} &= \text{tulu} - \text{säästmine}. \end{aligned}$$

Kuna *K e y n e s*'i järgi aga säästmine = investeerimisele, siis võime ka teisiti öelda, et tarbimisele kuulub see osa tulust, mis üle jääb investeerimisest.

Just investeerimisprobleemide pidevast aktuaalsusest ja esikohale nihkumisest majanduslikus mõtlemises on tulnudki nähtus, et majandusteaduses seni peamine tähelepanu on suunatud tootmisküsimustele ja et paljude maade rahvamajanduspoliitika on olnud valdavamalt ainult tootmispoliitika.

On aga küll õigustatud nõue, et vastukaaluks ühekülgsele tootmispoliitikale rahvamajanduspoliitika konstruktiivses osas võrdne kaal antakse ka tarbimispoliitikale. On oluliselt tähtis, et kõigi rahvamajanduspoliitiliste korraldusvõtete juures uuritakse igakord ka

³¹⁾ J. M. Keynes, *The General Theory of Employment, Interest and Money*, London 1936, lk-d 61—64.

nende mõju tarbimisele ja seega elatusstandardi tõstmisele. Kui ka alati võibolla on raske ette näha erinevate korraldusvõtete vahetut efekti tarbimisele, on siiski alati võimalik kindlaks teha progressi, mis toimunud tarbimises heade tööstus-, rahandus- ja kaubanduspoliitiliste korraldusvõtete tõttu.

Kui tihti aga see unustatakse. Nagu oleks tootmine mingiks sihiks iseenesest. Ei tule unustada, et alles tarbimises saavutab ka igasugune tootmine oma väärtustuse. Ainult sõjatööstus on seda laadi tootmine, kus see tõde ei kehti.

Seega erinevaist majanduspoliitilisist korraldusvõttest tuleb alati valida need, mis suurendaksid tarbimismahtu.

Tarbimismahu suurendamine peab olema iga ülesehitava rahvamajanduspoliitika esimene ülesanne. Ainult selle järgi tuleb hinnata sellise poliitika edukust. Sellega on ühtlasi antud rahvuslikule rahvamajanduspoliitikale selge ja kindel eesmärk. Kõik pärastsõjaaegsed vapustused on suurel määral tingitud just sellise selge sihi ja eesmärgi puudumisest ja korraldusvõtete ebajärjekindlusest ja koordineerimatusest. Sel juhul tavaliselt räägitakse ikka „külluse keskel asuva viletsuse paradoksist“, samuti „majandusteaduse pankrotist“ ja suurest „lõhest teaduse ja praksise vahel“.

Kui ka majandusteadlased juba aastakümneid on ikka ja jälle rõhutanud terveid ja loogilisi seisukohti, mis nõuavad rahvuslikku poliitikat üldiseks sotsiaalseks ja materiaalseks arenguks, siinjuures lähtudes just tarbimismahu avardamise, s. o. elatusstandardi tõstmise loosungeist, siis riikide poliitilised juhid harva on tahtnud oma korraldusvõtteid suunata lähtuvalt sellest aspektist.

Kui senine just ühekülgne tootmispoliitika on määranud tarbimise sisu, siis tuleb nüüd nõuda, kus tootmine tehnoloogilise arengu tõttu ei ole enam mingiks probleemiks, et vastupidi tarbimismahu kujundamise, s. o. elatusstandardi tõstmise loosung määraks tootmispoliitika sisu.

Sellise rahvamajanduspoliitilise mõtlemise tagajärjed oleksid üllatavamad, kui esialgu suudetakse arvata. See lahendaks suurema osa praegu nii komplitseerituina näivaist ja pingestunud probleemidest.

See rahvamajanduspoliitika ainuõige aspekt nõuab aga nii rahvamajandusteaduse kui ka majanduspraksise tähelepanu suunamist uutele probleemidele ja seni uurimata küsimusile.

Igasuguse konstruktiivse tarbimispoliitika loomiseks on tarvis kõigepealt põhjalikult uurida leibkondade kui lõplike majandusühikute tarbimist, s. o. nende kulufisi. Ilma täpsete ja võrreldavate andmeteta, mis võimaldaksid uurida tarbimise progressi, jäävad kõik konstruktiivsed nõuded edaspidigi õhku rippuma.

Positiivse tarbimispoliitika rajamine nõuab aga täpseid ja põhjalikke uurimisi järgmiste tarbimiselementide kohta:

1. Toitlus ja toitlustamine.
2. Korteriolud.
3. Riietus.
4. Mitmesugused kulutused (lõbustused jne.).

Edasi tuleb uurida elatusstandardi sotsiaalseid elemente:

5. Tervist.
6. Haridust.
7. Sotsiaalteenuseid.

Meil teostatud büdžetiuurimine on lisandanud väärtuslikke statistilisi materjale nende uurimuste teostamiseks.

Kuna büdžetiliste kulutiste üksikasjalik analüüs ei mahu käesoleva esse raamidesse, siis ometi olgu lubatud juhtida tähelepanu näit. meie töölistkonna elatusaseme järgmistele tarbimisaspektidele:

Toitlus: toitluskulu osatähtsus töölistperekondades on meil 41,8% ehk keskmiselt leibkonna kohta kuus 47,14 kr., ühe täistoidustatu kohta 17,14 kr. Põllutöölistel on toitluskulude osatähtsus veelgi suurem — 47,0%.

On üldiselt teada, et toidu osatähtsus langeb suureneva tulu juures ja *vice versa*.³²⁾ Seega juba toidu peale kulutatav osa, kui muud olukorrad on taolised, on küllalt hea mõõdupuu rahva elatusaseme iseloomustamiseks. See on tuntud *Engels'i* seadus.

Kulude ositumine ja eriti toitumiskulude osatähtsuse nihe näitab väga ilmekalt tõusva elatusstandardi trendi.

Vaatleme kulude osituse muutust (%) kahe uurimise vahepeal 1925—1937/38. a. Tallinna tööliste kohta.

Leibkondade arv	1937/38	1925
	126	176
Toitlus	39,9	58,5
Kehakate	15,7	15,7
Korter	21,8	14,5
Muud kulud	22,8	11,3

Toitluskulude osatähtsuse langus 58,5%—39,6%-le näitab Tallinna töölistel 12 a. jooksul märgatavat elatusstandardi tõusu. Just selle tõttu on võimaldunud muude kulude osatähtsust kahekordistada. Kas toitluskulude osatähtsuse langedes on paranenud ka toitluse kvaliteet, seda loodetavasti näeme jätkuvaist uurimisist.

Korteriolud: korteriolud moodustavad tööstustöölistperekonnis kulude üldsummas kokku 16,8%, millest ainult korteriüür moodustab 12,0%. Põllutöölistel on korterikulude osatähtsus madal — 8,2%, mis tingitud madalast üürist.

Kui vaatleme kulude jaotust tulu suuruse ja jõukuserühmade järgi, näeme ühtlasi, kuidas elatusaseme erinevus mõjutab tarbimise iseloomu.

Korteriokulu kasvab üldiselt jõukuse suurenedes (leibkondades kuutuluga kr. 75.— — 18,3% — kuutuluga kr. 151—175.— — 20,9%), kuid korteriüüri osas on see vastupidine. Siin avaldub *H. Schwaabe* seadus: Mida madalam sissetulek, seda suurem on osatähtsus üürile ja *vice versa*'le. Üür on määratud rohkem sissetuleku kui sotsiaalsesse klassi kuuluvuse läbi. Jõukuse kasvades tõuseb eriti korterisisustus.

Riietus: riietus ja jalanõud võtavad endale töölistperekonnis 15,4% kuludest, ehk 17,4 kr. kuus keskmiselt. Jõukuse tõustes need kulud tõusevad, nii absoluutselt kui ka suhteliselt. Siin avaldub *R. C. Chapin'i*, *F. H. Streightof'i* ja *W. Ogborn'i* poolt juba kindlaks tehtud seaduspärased:

32) Vt. *League of Nations, The Relation of Nutrition to Health, Agriculture and Economic Policy*, Geneva 1937, lk. 119 jj.

suureneva tuluga suureneb ka riietusele minev osatähtsus, kusjuures ilmneb, et töölised kulutavad vähem riietusele kui ametnikud samas tururühmas.

Tervis: Eesti tööliste kulud arstiabiaks on väikesed 1,4%. See on otseselt haiguskindlustuse tulemus. Kui aga arvestada ka kulutusi sotsiaalkindlustusele, on % juba 3 — kuus keskmiselt 3,66 kr. leibkonna kohta.

Hariduse ja kultuurilised kulud on nõudnud töölisperekonnilt üldse 5,4%, ehk 6,12 kr. perekonna kohta. Arvestades nende kulude suurt mitmekesisust on see summa tõesti üllatavalt väike. See on seda mõtlemapanev, kuna näit. Ameerika Engels'i kooli uurimiste järgi just kultuuriliste kulutiste osa suurus on parim mõõt rahva elatusstandardi kõrguse ilmetamiseks. Siin tuleb aga arvestada seika, et töölised kulutavad kultuurilistele kulutustele vähem kui ametnikud samas tururühmas (M. Halbwachs). Riigi- ja omaval. ametnikel ja -teenijail moodustavad kulud kultuurilistele harrastustele juba 7,9%, mis arvestades selle sotsiaalse kihi suuremat tulu teeb täistoidustatu kohta aastas juba 44 kr. ametnikele ja 25 kr. teenijatele. Kaubandus-tööstusametnikel on see suhe juba 10% kuludest.

Kui tahame ilmekamat pilti saada üksikute kululiikide ositumise ja sisetiste nihete kohta, on soovitatav seda vaadelda võrdlevalt riikide vahel. Piirdume siin vaid tööstustööliste kulutiste võrdlemisega.

Tööstustööliste leibkondade kulude ositus (%) ³³⁾

A a s t a	Toitlus- kulu	Korteri üür	Kehakatte kulud	Muud kulud	K o k k u
Eesti 1937—38	41,8	12,0	15,4	30,8	100
Läti 1936—37	39,8	—	12,0	—	100
Norra 1927—28	41,4	11,6	12,2	34,8	100
Poola 1928	37,5	4,9	15,3	22,3	100
Rootsi 1933	37,3	13,2	12,4	37,1	100
Saksa 1937	43,6	12,8	9,1	34,5	100
Soome 1928	47,6	12,4	11,6	28,4	100
Taani 1931	30,6	14,2	11,2	44,0	100

Näeme, et nii Taanis kui Rootsis on toitluskulude osatähtsus kõige madalam. Teistes toodud riiges on aga toitluskulude osatähtsus 40—50%, peale Poola — 57,5% — millisel tasemel ka Eesti püsis 1925. a. (58,5%) ³⁴⁾. Praegune tööliste toitluskulude osatähtsus (41,8%) on tase, kus 10 aastat tagasi asusid Norra (41,4%) ja Rootsi (42,2%) ³⁵⁾. Eriti torkab silma meie kõrge kehakatteku (15,4%), mis võrdub vaid Poola 1928. a. olustikule (15,3%) — mujal on see kõikjal madalam.

Tõin need näited vaid üldiseks orienteerumiseks. Bütjeti uurimise materjalid võimaldavad nüüd ka juba üksikasjalikumat analüüsi. See kuuluks aga juba eri käsitusse.

Nagu juba eelnevastki nägime, on teatud laadi tarbimiskulutused (näit. toitluskulutused) e b a e l a s t s e d, s. o. leibkonna või isiku tulu suurenedes või vähenedes ei suurene need kululiigid samas suhtes. Tulu suurenedes kulutatakse suhteliselt väiksem osa nendele hüvistele, mille

³³⁾ Vt. H. Reiman, *Tööstustööliste leibkondade bütjetid*, op. cit., lk. 126.

³⁴⁾ *Eesti tööliste Bützett*, Tallinn 1925, lk. 28.

³⁵⁾ Vt. *Levnadsvillkor och Hushällsvanor i städer och Industriorter*, Stockholm 1938, lk. 57.

ostmiseks varem kogu tulu kulus. Vastupidi, kui isik leiab, et ta tulu on vähenenud, või hüviste hinnad, mida ta tavaliselt harjunud ostma, on tõusnud, siis antud palga juures ei tee ta mitte võrdeliselt kokkutõmbamisi kõigi kulutiste liikides, vaid ainult kulutistes, mida ta peab vähem tähtsamaiks. Ta käib nüüd vähem kinos, ostab vähem raamatuid, et aga säilitada raha toidule.

On ilmne, et tarbimise mahu suurenemine või vähenemine hindade ja rahatulu suhete muutuste tõttu evib väga suure tähtsuse kõigile rahvamajanduspoliitilisile korraldusvõtetele, mis peavad elatusstandardi edustama. Seda analüüsi teostab moodne rahvamajandusteadus nõudmise elastsuse uurimise teel.

Nõudmine hüvise järele on elastne, kui väikene muudatus selle hinnas põhjustab selle hüvise tarbimises suurema muutuse. Vastupidi — hüviste nõudmine on ebaelastne, kui tarbimine jääb muutmatuks hindade kõikumisele vaatamata.

Üldise reegli järgi primaarsed elatusvahendid evivad ebaelastset nõudmist, kuna luksushüvistel on elastne nõudmine.

Muutus iga hüvise hinnas tekitab kaht liiki reaktsioone nõudmises. Esiteks, ta mõjutab tarbija reaalteenistust — ostujõudu tõstes, kui hind langeb, või seda vähendades, kui hind tõuseb. Selliselt suurendatud või vähendatud ostujõud võib aga viia mitte ainult selle hüvise tarbimise suurenemisele või vähenemisele, mille hind muutus, vaid ka iga teise hüvise, vastavalt juba tarbija kulutisteskaalale.

Teisalt, muutus ühe hüvise hinnas muudab tema odavust või kallidust suhteliselt teiste hüviste hinnaga, mis on jäänud endiseks.

Suhe tarbijate tulu ja primaarsete elatusvahendite hinna vahel on oluliseks määraaks selle otsustamisel, kas on olemas nii palju ostujõudu, et tõsta kõigi hüviste liikide tarbimist kõrgemale sellest tasemest, mis on tarvis ainult olulusmiinimumiks.

Kui vältimatute primaarsete hüviste hinnad on kõrged, siis puudub üldse nõudmine teiste hüviste järele. Selle tagajärjeks on kogu tootmise ahenemine, kogu majandusmehhanism on takerdunud ja elatusstandard madal.

Sellevastu, kui on võimalik alandada primaarsete elatusvahendite hindu, näit. selliste abinõudega, nagu maksude revideerimisega, või transpordi või kaubanduslike kulude vähendamisega. Selline hinna madalal hoidmine kindlasti vabastab osa nõudmist nende kulutiste jaoks, mis on vajalikud, et tõsta elatusstandardi.

Kui langevad hüviste hinnad, mille nõudmine on ebaelastne, siis hinna langusega ei kaasu mitte nende hüviste nõudmise võrdeline suurenemine, mis hinnalangusest otseselt puudutatud, vaid rahatulu kasutatakse nüüd hüviste ostmiseks, mille järele nõudmine on enam elastne (luksuskaubad). Suurenenud nõudmine nende elastsete hüviste järele loob aga omakorda uued võimalused tulu teenimiseks, seega ka uued alad viljakaiks kapitaliinvesteeringuteks.

Majandusele on nüüd antud üldine ekspansiooni trend, mille mõju ja kaudsed tulemused kaugelt ületavad seda pisikest säästu, mis oleks

saavutatud, kui oleks oluliste tarbeainete hindade langedes kohe kärbitud ka rahatulu, s. o. palku ja tasusid.

Seega ebaelastsete elatusvahendite hindade allasurumine, mis vabastab ostujõudu teiste hüviste jaoks, võib avaldada alati majandusele dühnaamiliselt tervendavat ja avardavat mõju.

Tootmist tuleb julgustada hüviste osas, kus nõudmine on elastne ja kus hindade alandamine põhjustaks võrdeliselt palju suurema tarbimise suurenemise. Et vabastada nõudmist nende elastsete tarbimishüviste jaoks, on vajalik ebaelastsete hüviste tootmist ja jaotust reguleerida ja ratsionaliseerida ilma palku vähendamata neil, kes on seotud nende tootmisega.

Selline tarbimise uurimine nõudmise elastsuse abil on kahtlemata väga komplitseeritud ja kõrget teoreetilist kvalifikatsiooni nõudev, aga see on kaasajal vältimatu. Sellise uurimise praktilised tulemused on suured, kui seda osatakse üldse oletada.

Tarbimise muutuste detailne fikseerimine muutunud hindade tõttu annaks kõige kindlamad juhtnöörid ülesehitava rahvamajanduspoliitika suunamiseks ja samuti tootmisaparaadi juhtimiseks.

Kuigi tänapäeval hindade struktuur paljudes mais on suurelt osalt mõjustatud riiklikest sekkumiskorraldusvõttest, siiski harva riigid on oma fiskaalpoliitikas arvestanud hindu, mida lõplik tarbija peab maksma. Kus miimesugused maksud raske koormana lasuvad tarbijal, nad kahtlemata vähendavad majanduslikku aktiivsust ja tõusu.

Samuti tollide tõstmine ebaloomulikult kõrgele elastse nõudmisega hüvistelt ei anna riigile loodetud efekti. Selliste tollidega peab olema ettevaatlik, kui ei tunta vastavate hüviste nõudmise elastsust.

6. ELATUSSTANDARD JA INDUSTRIALISEERIMINE

Millisest aspektist meie ka oma elatusstandardi ei vaatle — nii rahvatulu suuruselt kui ka tarbimise mahult Eestit tuleb praegu kvalifitseerida madala elatusstandardiga riigiks.

Meie elatusstandard on madal selle tõttu, et meie rahvatulu on väikene. Meie rahvatulu on aga väikene selle tõttu, et meie rahvamajanduslik tootang on väikene.

Riikides, kus rahvatulu on kõrge, nagu USA-s ja Inglismaal, seisneb elatusstandardi tõstmise probleem oluliselt ühiskondliku tulu õiglasemas ja ühtlasemas jaotuses. Ühiskondliku tulu jaotuse määravad aga siin poliitilised tegurid — üksikute sotsiaalsete kihtide jõuvahekorrad.

Selle vastu meie madala rahvatulu juures oleks täiesti perspektiivitu püüda laiade rahvakihtide elatusstandardi tõsta ainult paremate ja õiglasemate rahvatulu jaotusmeetodite kaudu. Kui meil on arvatud, et saame oma elatusstandardi tõsta ainult poliitiliste võimunihtumiste teel, siis ilmestab see küll väga madalat rahvamajandusliku mõtlemise taset.

Meie võime põllumajandust toetada ja kunstlikult premeerida tööstuse arvel, meie võime tööstusi lasta ebatervelt rikastuda tarbijate kulul

ja „õitseda“ tollidega müüritud triiphones, meie võime luua näiliselt prosperiteedis mõnuleva kitsa satureeritud ametnikekihi — aga kuidas meie ka oma kesist rahvatulu poliitiliste võimutehingutega ei jagaks ja nihutaks — vaeseks jääme meie ikkagi. Kapitalivaestes noortes väikeriikides on ainult üks võimalus k o g u r a h v a elatusstandardi tõstmiseks — peame oluliselt suurendama oma rahvamajanduslikku toodangut. Peame töötama pingsamalt, peame majandama ratsionaalsemalt ja tootlikumalt.

Mis meile eespooltoodud Clark'i rahvatulu võrdlusest otsekohe selgelt silma torkab, on tõik, et rahvatulu poolest seisavad esikohal tööstusmaad, kuna põllumajandusriigid on väikeste rahvatuludega riikide hulgas. See kinnitab ainult seda vana tõde, et rahvamajanduslikult tõöstus annab kaugelt suuremat tulu kui põllumajandus. Ja see lihtne tõik ongi põhjuseks, miks riigid püüavad arendada tööstust.

Industrialism laiemas mõistes tähendab kõrgemat inimese teadvuse astet ja valitsemist looduse üle. Industrialiseerimine on põhiliselt tootmistehnika küsimus. Ta püüdleb uute rikkuste loomisele vajalike uute tootmismenetluste rakendamisega eriti tööstuses, aga üha suuremal määral ka põllumajanduses. Sellisena püüab ta üha enam tootmismahtu suurendada ³⁶⁾.

Industrialiseerimiseaste ilmestab väga markantselt riikide eluruumi kapatsiteeti. Eriti W a g e m a n n on näidanud kõrgkapitalistliku Euroopa majandusruumi intensiteedi-astmeid. Siin on suur vahe tööstusliku ja agraarse Euroopa vahel ³⁷⁾. Agraarsete ja industrialiseeritud riikide majandusruumide intensiteedi vahe avaldub näiteks väga ilmekalt erinevustes rahvastiku tiheduses, masinate tarbimises, liiklusvõrgu tiheduses ja jõuvankrite kasutamises, rahva kutselises ositumises, eriti aga ka väliskaubanduse käibes.

Toetudes W a g e m a n n'i võrdlustulemustele 1930. a. andmetel oli näit. masinate tarbimine Eestis isiku kohta 5,5 RM ja ruutkilomeetri kohta 126 RM. Inglismaal aga vastavalt 53,4 RM ja 9725 RM, Saksamaal 53,8 RM, resp. 4811 RM, Rootsis 20,0 RM, resp. 272 (suur pindala!), Taanis 17,4 RM, resp. 1374 RM. Soomes olid vastavad arvud 9,1 RM, resp. 82. Ka Lätis on vastavad arvud suuremad: 8,6 RM, resp. 236 RM.

Eestis on iga 10 000 elaniku kohta raudteed 12,9 km ja iga 100 km² peale 3,0 km. Rootsis on need arvud näit. vastavalt aga 26,7 km, resp. 3,6 km, Taanis 14,8 km, resp. 11,9 km, Lätis 15,5 km, resp. 4,3 km.

Jõuvankreid on meil iga 10 000 elaniku kohta 14 ja iga 100 km² kohta 3,4. Inglismaal on need arvud vastavalt 252 ja 474, Rootsis 180 ja 24, Taanis 255 ja 207, Soomes 70 ja 6,4, Lätis 10 ja 2,9.

Väliskaubanduse käive *per caput* oli meil 1930. a. 260 RM, Inglismaal 804 RM, Hollandis 1027 RM, Taanis 1015 RM, Rootsis 604 RM, Lätis 244 RM.

³⁶⁾ Vt. D. H. Cole, *Industrialism, i.* The Encyclopaedia of the Social Sciences, Vol. 8, lk. 18, samuti H. v. Beckera th, *Der Moderne Industrialismus*, Jena 1936, lk. 349.

³⁷⁾ Vt. E. W a g e m a n n, *Struktur und Rhythmus der Weltwirtschaft*, Berlin, 1931, lk. 33.

Need üksikud võrdarvud teevad nüüd väga hästi mõistefavaks, miks riikide rahvatulu ja jõukus on nii erinev. Rahvatulu suurus on otseselt sõltuv maa industrialiseerimise ulatusest, mis ei tähenda muud kui tootmismahu tõstmist nii põllumajanduses kui ka tööstuses. Maa industrialiseerimise mõju rahvatulu suurenemisele avaldub kõige markantsemalt pikemas perspektiivis. Toome paar tüüpilist näidet.

Näiteks USA-s oli 1850. a. rahvatulu 2178,3 milj. \$ — kusjuures sellest tulust langes 35,1% põllumajandusele, 1,1% kaevandusele, 19,8% tööstusele, 22% kaubandusele. 1930. a. — s. o. 80 aastat hiljem oli rahvatulu juba 72.141 milj. \$ — s. o. 35 korda suurenenud, kusjuures põllumajandusele langes sellest nüüd vaid 8%, tööstusele aga juba 20,4%, kaubandusele aga tervelt 44,3%³⁸⁾.

See näitab, millisel tohutul määral USA-s industrialiseerimine ja komertsialiseerumine on tõstnud rahvatulu.

Veel parema ja meile lähedasema näite pakub Rootsi. 1860. a. — kuni 1930. aastate, s. o. 70 aasta jooksul Rootsi muutus puhtakujulisest agraarriigist tööstusriigiks. 1860. a. töötas põllumajanduses 75% rahvastikut. 1840. a. oli see % isegi 80,9. Alates 1860. a. algab aga kiire absoluutne vähenemine. 1930. a. perioodi lõpul rahvastiku osa põllumajanduses oli ainult 39,4%. Industrialiseerimise tõeliseks alguseks tuleb lugeda 1870. a., kus põllumajanduse osatähtsus oli 72,4%, tööstusel 14,6%, kaubandusel 5,2%. Seega oleme meie praegu oma industrialiseerimisprotsessis staadiumil, kus Rootsi oli 40 aastat tagasi.

Rootsi industrialiseerimisprotsess 1870—1930³⁹⁾

	1870 %	1880 %	1890 %	1900 %	1910 %	1920 %	1930 %
Põllumajandus .	72,4	67,1	62,1	55,1	48,8	44,0	39,4
Tööstus	14,6	21,7	21,7	27,8	32,0	35,0	35,7
Kaubandus . . .	5,2	8,7	8,7	10,4	13,4	15,2	18,2
Muu	7,8	7,5	7,5	6,7	5,8	5,8	6,7
K o k k u	100,0	100	100	100	100	100	100

Nagu nähtub Rootsi rahvatulu uurimisest⁴⁰⁾, 1861.—1913. a. vahel tulu põllumajanduses kolmekordistus, tööstuses suurenes see aga 13-kordseks, transpordis ja liikluses aga isegi 22-kordseks.

See muutus on otse hämmastav. 50 aasta jooksul — 1860 — Maa-

38) Kuznets, S., *National Income and Capital Formation*, New York 1938, lk. 64.

39) V. G. Lundvik, *Some Aspects of Industrial Development*, i. „The Financial News“, 1936, Nr. 15, vt. samuti E. F. Heckscher, *Industriens historiska förutsättningar och Allmänna karaktär*, i. Sveriges Industri, Stockholm 1936, lk. 71.

40) Vt. *National Income of Sweden*, op. cit., Volume III, lk. 241.

ilmasõja puhkemiseni Rootsi rahvamajanduses toimus põhjalik struktuuriline murrang.

Vastavalt sellele aga näeme ka, kuidas Rootsis tarbimine tarbijasühikule on suurenenud.

Nii oli tarbimine 1913/14 iga konsumeerija kohta 687 Rkr., 1922/23 — 1325 Rkr. ja 1930 — 1419 Rkr.

Selgemini ilmestub see veel tarbimise indeksis, kusjuures 1910—1913 — 100.

Selle järgi tarbimise indeks kogu vaadeldava aja kohta, s. o. 1861—1930. a. on järgmine, kusjuures raha ostujõu hälbed on kaotatud ⁴¹⁾:

1861 — 39	1895 — 68
1865 — 39	1900 — 27
1870 — 43	1905 — 84
1875 — 49	1910 — 98
1880 — 51	1920 — 121
1885 — 59	1925 — 115
1890 — 61	1930 — 132

Siit nähtub väga kujukalt, kuidas industrialiseerimisprotsess on 70 aasta vältel rohkem kui kolmekordistanud rahva tarbimismahu. Rootsi elanikkonna kolmekordistunud tarbimismaht on aga selle riigi tõstnud ka oma elatusstandardi kõrguselt üheks esimeseks maaks maailmas.

Muidugi võidakse tähendada, et rikkalikud tootmisreservid ja loodusvarad on andnud eeldused selliseks hoogsaks industrialiseerimiseks ja prosperiteedi kasvamiseks.

Kuigi see on nii, tuleb ometi hoiduda fatalistlikust hoiakust, nagu oleks elatusstandard igale sotsiaalsele grupile ja kogu riigile määratud loomuliku ümbruse poolt. Selles mõttes Ratzel'i geograafiline determinism on pidanud taanduma Vidal de la Blache'i geograafilise possibilismi ees. Elamisalade looduslike tegurite suur tähendus on muidugi vaidlematu, kuid nad on ikkagi ainult ühed tegurid, millede kõrval teised, eeskätt rahvaste arenguaste ja kultuuri tase etendavad vägagi olulist osa ⁴²⁾.

Need vähesed maad maailmas, mis nautivad kaasajal relatiivselt kõrget elatusstandardi, ei evi erilist laadi elanikke, ega ole varustatud looduse poolt eriliselt. Alles nende maade ajalugu jälgides võime aru saada nende maade rikkusest. Nad asuvad tähtsate kaubateede ääres ja teotsevad turustamiskeskustena. Nii Põhjariigid, kui ka Taani, Hollandi, Belgia, Šveits jt. Eriti tuleb rõhutada, et igaüks neist on nautinud võrdlemisi suurt sisemist poliitilist stabiilsust ja korda, mis on tõhusalt soodustanud kapitalide koondamist ja samuti elanike füüsilist tublidust. Samuti paljud neist riigest on nautinud pikka aega rahu, mis on vältinud kapitalide killustamist ja tööjõu hävitamist ⁴³⁾.

41) *National Income of Sweden, op. cit.*, Vol. III, lk. 302.

42) Vt. Edg. Kant, *Eesti rahvastiku ja elamisruumi suhteist ning nende plaanikast ümberkorraldamisest*, i. „Tähised“, Tartu 1936, lk. 13.

43) Vt. F. Huhle, *Motive der Industrialisierung*, i. „Wirtschafts Dienst“, 1937, Heft 4, lk. 121 jj.

Eestis on toimunud küllalt tõhus industrialiseerumisprotsess eriti alates 1935. a. Eriti suurt tõusu näitavad viimased aastad. See nähtub hästi meie tööstustoodangu üldindeksi kujunemisest, mille alljärgnevas toome Rahvasteliidu materjalide alusel, lisades võrdluseks mõnede meile lähedaste maade indeksid.

Tööstusliku toodangu üldindeks ⁴⁴⁾

Alus: 1929 = 100.

Aastad	Eesti	Läti	Soome	Rootsi	Taani	Poola	Inglismaa	Saksamaa	U. S. A.
1929	100,0	100,0	100,0	100	100	100,0	100,0	100,0	100,0
1930	98,0	108,8	98,8	103	108	88,0	92,3	85,9	80,7
1931	90,8	89,2	80,0	96	100	76,7	83,8	87,6	68,1
1932	78,3	82,4	83,3	89	91	62,5	83,5	53,3	53,8
1933	81,9	111,8	95,8	91	105	68,7	88,2	60,7	63,9
1934	96,4	130,4	116,7	110	117	77,3	98,8	79,8	66,4
1935	106,4	137,3	125,0	123	125	83,3	105,6	94,0	75,6
1936	120,0	143,1	139,0	135	130	92,5	115,8	106,3	88,1
1937	138,7	160,8	155,6	149	136	108,6	123,6	117,2	92,2
1938	145,5	174,5	155,6	146	135	118,0	115,5	126,2	93,3
1939	158,3	173,4	164,3	154	152	123,0	123,0	133,0	97,0

Eeltoodust nähtub, et noortel agraarriikidel on tööstusliku toodangu indeks tavaliselt kõrgem kui vanadel tööstusmaadel. Viimased on vaevalt suutnud saavutada 1929. a. taset, kuna eriti Läti, Eesti, Soome ja Rootsi on kaugelt ületanud 1929. a. taseme. Eriti kõrget tööstustoodangu indeksit näitab viimastel aastatel Läti. Kes lähemalt tunneb siin viimastel aastail toimunud väga intensiivset tööstuste arendamise ja mehhaniseerimisprotsessi, ei imesta sellise kõrge indeksi üle.

Kõrgeima tööstustoodangu üldindeksi saavutasime 1939. a. augustis, kus see oli tõusnud juba 172-le. Siis järgnes sõjaolukorra sissemurdmisega Euroopas ka kohe langus aasta viimastel kuudel: septembris — 163, oktoobris — 158, nov. — 175, uus tõus ja tugev langus detsembris — 140. Praegu langus jätkub.

Et meil viimastel aastail oli tegemist puhtakujulise industrialiseerimisprotsessiga, agraarriigist — agraar-tööstusriigiks, nähtub sellest, et kõige suurem tööstustoodangu tõus ilmnes just investeerimishüvivate alal, kuna tarbimishüvivate tootmisindeks püsis kogu aeg stabiilsena.

Nii oli meil tarbimishüvivate tootmisindeks (1929 = 100) 1937. a. — 118, 1938. a. — 120, 1939. a. jaanuaris — 132, mais — 139, augustis — 146, novembris — 132 ja det. — 111.

Sellevastu näitas investeerimishüvivate tootmis-

⁴⁴⁾ League of Nations, Statistical Year-Book, 1938/39, Geneva 1939, lk. 181.

indeks 1937. a. — 170, 1938. a. — 183, 1939. a. jaanuaris — 176, mais — 212, augustis — 214, novembris — 204, kust langes detš. — 171⁴⁵⁾.

Mis puutub üksikute tööstusharude arengusse, siis näitab seda üksikasjalikult järgmine tabel.

Tootmisindeksid Eesti tööstusharudes⁴⁶⁾

Alus: 1927—1931 = 100

Aastad	Üld- indeks	Tootmis- hüvised	Tarbimis- hüvised	Kaevan- dused	Masina- ehitus	Metsa- tööstus		Tselluloos	Paber	Nahk	Tekstiil			Toitained	
						Üldse	Sae- veskid				Kokku	Puu- vill	Lina	Kokku	Tubak
Kaal	100	47.3	52.7	5.4	13.6	7.9	3.6	8.5	4.2	2.4	22.6	11,5	3.6	16.6	9.9
	(1) (4-15)	(2) (4-8)	(3) (9-15)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)	(13)	(14)	(15)
1928...	103	98	106	91	102	113	137	85	111	119	108	118	90	104	100
1929...	103	101	105	112	102	102	93	104	103	108	107	113	103	105	104
1930...	102	102	102	110	103	100	89	116	107	99	103	98	110	99	101
1931...	94	102	88	102	96	85	78	141	72	68	85	68	113	95	97
1932...	81	89	74	100	77	63	56	127	43	72	81	60	96	67	60
1933...	85	93	77	101	74	76	82	136	45	100	80	55	83	68	59
1934...	100	114	87	120	87	125	159	146	53	110	97	72	91	70	60
1935...	110	122	99	121	109	109	109	147	55	119	112	82	97	82	72
1936...	124	137	113	163	132	100	93	147	57	148	119	85	103	99	89
1937...	143	170	120	232	156	123	122	154	60	157	125	91	112	105	87
1938...	150	184	120	292	164	102	...	167	...	160	117	119	...
1939...	158	—	—	—	—	—	—	221	—	—	121	—	—	—	—

Nagu näeme, suuremat toodangu juurdekasvu näitavad eriti põlevkivitööstus, masinaehitus ja puidu töötlemine. On vajalik, et neis tootmis-sektoreis tootmismahd veelgi suureneks.

Eesti oludes saab muidugi tegemist olla ainult osaindustrialiseerimisega. Vaatamata meie väiksele siseturumahule, peab meie tööstus enam rakenduma ka vajalike tarbeainete tootmisele. Elatustarvete osas on meie tööstusel suured ülesanded ja ka veel küllalt avarad laienemisvõimalused. Meil leiduvate toorainete maksimaalne ära kasutamine ja samuti põllumajandussaaduste võimalikult intensiivne õilistamine — need peaksid olema meie industrialiseerimisprotsessi loomulikud eesmärgid.

Tööstused aga, mis vajavad laiemat minemiala, s. o. mis on ehitatud peamiselt ekspordivajadusele, on väikeriikidele alati problemaatilised. Tooted peavad siis igal juhul olema võistlusvõimelised maailmaturul. Kõrgete tollimüüride varjus ja subventsioonidega toetatud eksporditööstused

45) League of Nations, *Monthly Bulletin of Statistics*, 1940, nr. 2, lk. 51.

46) League of Nations, *Statistical Year-Book 1938/39*, lk. 188.

võivad eksisteerida ainult siseturu arvel ja hoiavad tihti elatusstandardi madalal.

Nii on Taani põllumajanduse survele oma industrialiseerimistempot teatud tootmissektoreis vähendanud. Sest agraarsaaduste suur väljavedu kohustab ka teiste kaupu ostma. Sellepärast on alati suur vahe selles, kas suured agraarriigid oma suure siseturumahuga industrialiseeruvad, või väikesed agraarriigid, mille noor tööstus kohe väljavedu peab otsima, ja kus seega kättesaadud sõltumatus sisseveost korvatakse kohe teisalt sõltuvusega väljaveost.

Väikeriigid ei saa kunagi muutuda nii autarkilisteks nagu suurriigid, ja seda just oma siseturu piiratuse tõttu. Selle tõsiasja ignoreerimine on alati eksiteedele viiv. Totaalse omatööstuse ülesehitamine on meil utopia. Meie tööstuse areng peab suunduma võimalikule siseturu rahuldamisele, sealjuures mitte liigselt eemaldudes meie loomulikest tootmisreservidest. Eksporttööstuse ulatuse määrab aga meie v ä l i s k a u b a n d u s p o l i i t i k a e d u k u s .

Industrialiseerimine, eriti tootmise mehhaniseerimise tõttu tõstab ka iga üksiku tööliste tootlikkust ja loob seega eeldused reaalpalkade tõusuks. Et meie just oma töötootlikkuses oleme teistest riikidest veel kaugel taga, on üldiselt teada. See ei tähenda seda, et meie vähe töötaksime. Ei. Füüsilised jõudluskulutused on meil tööstuses, eriti aga põllumajanduses väga suured, isegi lubamatult suured. Kui see aga omelt ei ole suutnud tõsta töötootlikkust, siis tuleb see lihtsalt töötamise meetodite ja -vahendite algelisusest, töö ratsionaliseerimatusest ja vähesest mehhaniseeritud abivahendite kasutamisest.

V. Erit'i arvestusel meil tööliste langed brutotoodang aastas on 3209 kr. Lätis on see juba 3751 kr., Soomes — 6463 kr., Inglismaal — 9376 kr., Rootsis — 10.520 kr., Norras — 11.031 kr., Taanis — 12.939 kr. ja P.-Am. Ühendriiges — 18.543 kr.⁴⁷⁾ Seega vahe meie ja arenenumate tööstusmaade tööliste töötootlikkuse vahel on veel väga suur. Nii suudab Taani tööline aastas toota 4 korda enam kui meie tööline. Põllumajanduses on see vahe muidugi veelgi suurem. See takistab aga kõige olulisemalt tööliste reaalteenistuse suurenemist.

7. KONSTRUKTIIVSEID EELDUSI ELATUSSTANDARDI TÕSTMISEKS

Eelnevas püüdsime märgendada neid koordinaate, mis määravad meie praeguse elatusstandardi kõrguse. Analüüsisime meie rahvatulu suurust ja vaatlesime selle ositumist juba erinevate sotsiaalsete kihtide leibkondade tuludena. Vaatlesime samuti leibkonnatulu poolt rangelt piiristatud tarbimise üldist mahtu ja iseoloomu. Hiljem näitasime industrialiseerimise otsustavat osatähtsust rahvamajandusliku toodangu suurenemisele. Juba seninegi meil toimunud industrialiseerimisprotsess peab kahtlematult juba lähemal aastail

⁴⁷⁾ V. Erit, *Ratsionaliseerimisküsimus Eesti tööstuses*, i. „Eesti tootmisreservide rakendamise võimalusi“, Tallinn 1937, lk. 140.

märgatavat mõju avaldama meie elatusstandardi tõusule, kuigi tööstuse arengu esimeses staadiumis kogutud varud ja säästud tavaliselt suunduvad uutesse kõrvalinvesteeringutesse, mille eesmärgiks on juba loodud uue tootmisbaasi stabiliseerimine ja kindlustamine. Seega tarbimishüviste baas ei laiene industrialiseerimisprotsessi esimeses staadiumis kuigi märgatavalt.

Nüüd vaatleme järnevalt veel põgusalt teisi konstruktiivseid eeldusi, mis on vajalikud Eesti elatusstandardi tõstmiseks.

1. Siseturu ostujõu suurendamine

Industrialiseerimine ja ühtlasi elatusstandardi tõstmine oleneb suurel määral seega sellest, kuidas leida minemist suurenenud toodangule. Probleemi tuum seisneb seega siseturu ostujõus.

Esiolgu näib siin olevat tegemist *circulus vitiosus*'ega: Eesti on vaene, kuna ta vähe toodab. Ta toodab aga vähe, kuna hüviste minem on piiratud. Minem aga on piiratud, kuna rahvas on vaene. Teiste sõnadega: oleme vaesed, sellepärast et lihtsalt vaesed oleme. Vaesus tuleb vaesusest.

Oleme oma siseturu osatähtsust seni alati alahinnanud.

Peame meeles pidama, et möödunud majanduskriisi süvenedes meie välisuru osatähtsus kahanes 40,5%-lt — 22,5%-le, kusjuures väärtuselt oli langus isegi 70%. Samal ajal siseturu osatähtsus tõusis 59,5%—77,5%, kusjuures absoluutne turumaht aga vähenes ainult 30%.

Eriti meie põllusaaduste eksport ei ole olnud kaugeltki nii stabiilne, kui on tahetud taoti väita. Nii oli 1929/30. a. meie põllusaaduste eksport 46,6 milj. kr. 40,5% osatähtsusega turutoodangust. 1932/33. a. oli põllusaaduste eksport langenud juba 13,2 milj. kr., osatähtsusega 22,5%. 1937/38. a. oli osatähtsus tõusnud taas 42,5 milj. kr., osatähtsusega 41,7%.

Siit nähtub, kuivõrd stabiilsem ja osatähtsusest suurem on ka seni olnud meie siseturg, kuigi meie sellele tavaliselt suurt tähelepanu ei osuta, hoolikalt jälgides vaid küllaltki tujuka ja fluktureeruva väliskaubanduse kujunemist. Aga eriti kriiside ajal ilmneb ikka ja jälle, kuivõrd oluline ja asendamatu on meile siseturu stabiilsem ostujõud. Sellepärast on vajalik siseturu ostujõule osutada primaarset tähtsust. Igal juhul on vildak siseturu ostujõudu vaadelda ainult antud suurusena ja minemi probleemi uurida siin ainult niipalju, kuivõrd on vaja turgu teatavate võistlejate vahel jagada. Selline siseturu mahutavust mingi staatilise suurusena käsitlev ja ainult konsensse jagav poliitika on vildak. Rahvamajanduspoliitika eesmärgiks peab olema alati ostujõu suurendamine siseturu mahutamise võime tõstmisega.

Ostujõu probleemi ei saa sel teel lahendada, et kõikvõimas riik üksikuile oma kodanikele lihtsalt rahasummasid kätte annab. Tarbimise otsene krediteerimine, samuti kui subventsioonid tööstusele kui ka põllu-

majandusele kuuluvad siiski ikkagi hädava hendite hulka ja on õigustatud ainult kui hinna stabiliseerijad. Samuti ei saa rahva ostujõudu kunstlikult palkade ja fasude tõstmise läbi suurendada. Kõigil neil juhtudel toimub ainult ostujõu nihe ühelt rahvastikukihilt teisele, mis võib olla õigustatud või mitteõigustatud, otstarbekohane või kahjulik, mis aga siiski mingit uut lisaostujõudu ei loo, mis on aga eelduseks elatusstandardi tõusule. Nagu juba eespoolgi rõhutasime, elatusstandardi tõus saab ikkagi toimuda ainult toodangu suurendamisega seoses otstarbeka hinnapoliitikaga, eriti aga agraarolude ümberkorraldamisega.

Peamine siseturumahu piiratus tuleb küll sellest suurest vastuolust, mis valitseb ikkagi tsentraalsete asulate tootlikkuse ja jõudlusvõime ebasuhtes põllumajandusega. 20. sajandi uhkete ja võimsate vabrikute kõrval seisavad ikka veel viletsad ja vaesed talud, mis kohati uinuvad veel 18. saj. hämaruses.

Põllumajanduse viletsus on kahtlemata tööstuse viletsus. Agraarriigis nagu Eestis põllumajanduse ostujõu ja jõudlusvõime tõusmisele peaks järgnema ka ostujõu ja jõudlusvõime tõus teistes tootmis-sektorites.

Põllumajandussaaduste hindade ja palkade kõrguse vahel tööstuses näib esialgsel vaatlusel peituvat suur vastuolu. On selge, et põllumajandussaaduste hindade langus kaasustab elatusmaksumuse languse, nii et väljaspool põllumajandust asuval rahvastikul ostujõudu üle jääb. Bütjetiurimiste tulemusi arvestades võiksime nüüd arvestada, kui palju ja millistele hüvistele seda säästetud lisaostujõudu kulutatakse. See on äärmiselt komplitseeritud probleem ja kuigi ülimalt tähtis, seni siiski üldiselt uurimata. Ainult Pedersen on Taanis püüdnud esimest korda seda probleemi vaadelda⁴⁸).

See küsimus on Taanis seda akuutsemaks osutunud, kuna siin põllumajanduse tulu on väga kõikumine olnud. Nii olid siin ajavahemikus 1924—1932 kõikumised 925 milj. kr. — 184 milj. kroonile!

Pedersen jõudis tulemusele, et mitte-põllumajandusliku rahvastiku ostujõu suurenemine põllumajandussaaduste hinna languse tõttu kaugelki nii suur ei olnud kui põllumajanduse ostujõu vähenemine nende hüviste osas, mille tootmisele eelnenud kihid olid rakendunud. See ei avaldu aga kohe, vaid alles aastate perspektiivis. Näiteks Taanis põllumajanduse tulu vähenemine hindade languse tõttu 1928/29. ja 1930/31. aastate vahel 333 milj. kr. võrra ei toonud algul kaasa mingit põllumeeste väljaminekute vähenemist. Lisa-ostujõu tekkimisega teistes rahvakihtides avaldas seega tulu vähenemine põllumajanduses algul isegi konjunktuurielustavat mõju. Alles 2 aastat hiljem 1932/33. aastal lakkas põllumajanduses kapitalide tarbimise (s. o. „ülejõu elamise“) kompenseeriv mõju. Selle tagajärjel ilmnenud suur ostude vähe-

⁴⁸) Vt. Jorgen Pedersen, *Die Einkommenschwankungen in der Dänischen Landwirtschaft und Einfluss auf andere Erwerbszweige in den Jahren 1922—1935*, i. „Weltwirtschaftliches Archiv“, 47. Bd., Jena 1938, lk. 340 jj.

nemine põllumajanduses ületas kaugelt teiste kihtide säästu elatusmaksumuskuuludes, avaldades suurt deprimeerivat mõju siseturule.

Selline põllumajanduses vähenenud ostujõud tabab otsekohe kõige valusamalt käsitöölisi provintsis ja üldse väiksemaid asulaid. Siin võib tekkida otse töötaolu, mis kiiresti laieneb teistele aladele ja kutsetele. Sellejuures elatusmaksumuse vähenemisest tulenev kulude sääst suurtes tsentraalsetes asulates (meil tuleb kõne alla ainult Tallinn ja Tartu) ei tähenda veel sugugi, et sellega tootmismahd või töömahd siin suureneks.

Ostujõu suurenemine rahuldatakse siin lihtsalt tavaliselt ladudest ja olemasolevate asutuste tõhusama kasutamisega (lõbustuskohad, liiklusvahendid). Nii ei teki ka suurtes kesketes asulates nii tekkinud lisaostujõust mingit töömahu suurenemist, vastukaaluks kogu maal üha süvenevale töötaolule ja turu deprimeerivatele tendentsidele.

Seega põllumajandusliku rahvastiku tulu vähenemine tekitab peale esialgset nõrka konjunkturi tõusu hiljem tunduva konjunkturi languse. Kõige enne avaldub see maal, siis väiksemates kesketes ja nende äbitsentraalides, kust depressioon hiljem nagu kapillaarforude kaudu imbub ka kesketesse asulatesse. Mida suuremad aga kesksed asulad on, seda aeglasemalt ilmneb siin see konjunkturi tagasilöökk.

Kuna meil tööstustoodangust läheb üle 70% siseturule, siis võib küll väita, et ka tööstuse areng oleneb põllumajandussaaduste hindade tasemest kaugelt rohkem, kui seda tavaliselt üldse taibatakse. Seetõttu on kogu maa arengule otsustava tähtsusega, et põllumajandussaadustele oleks tagatud kindlad hinnad, ilma milleta ei ole eeldatav põllumajanduses ostujõu säilitamine või suurendamine.

Aga sama väärtus oleks palgaliste ostujõudu alla hinnata. Igal juhul palgaliste osatähtsus kaupade minemisele on kaugelt suurem, kui nende osa rahvatulust, kuna nad oma tulu suurelt osalt turul kulutavad. Sest põllumehed katavad suure osa oma tarbeist ise, kõrgemate kihtide luksustarbed aga ei ole massitoodangulise ilmega.

Võib arvestada, et mitte vähem kui 60—70% tarbimishüviseid Euroopa turgudel ostetakse tööliste ja ametnike poolt⁴⁹⁾.

Arvestades tööliste ja ametnike suurt osatähtsust hüviste tarbimisel, on töötavate rahvakihtide elatusstandardi tõus võimalik ainult tarbimishüviste baasi suurendamisega. Teisalt aga võib jälle tootmist tõsta ainult samaaegse tarbimise tõusuga töötavates klassides. Seega on täiesti lootusetu tõsta töö tootlikkust ilma reaalpalku tõstmata, samuti kui on lootusetu rahvamasside ostujõudu tõsta, ilma töö tootlikkust tõstmata. Ainult samaaegne ja ühtlane mõlema suuruse tõus annab kindla aluse niihästi ostujõu, tootmismahu ja üldise elatusstandardi tõusuks.

49) Vt. W. Woytinsky, *op. cit.*, lk. 194.

2. Tarbijate kasvatamine

Riiklik tarbimispoliitika peab alati taotlema tarbimismahu suurenemist selles suunas, mis on vajalik elatusstandardi tõusuks.

Moodne teadus, nagu eespool juba nägime, on välja töötanud küllalt objektiivsed standardid, mis peavad tagama maksimumi füsioloogilist hüvangut. Riigi ülesandeks on oma propagandaaparaadi abil neid teaduse saavutusi laialesse massidesse viia, et neid juhtnööre arvestataks hüviste, eriti toidu ostmisel. Väga tihti on isegi tarvis muuta näit. toitumistavasid. Maitse muutmise läbi võib aga kergesti muuta ka nõudmist hüviste järele. Seda, nii tähtsat tööka, ei peeta rahvamajanduspoliitikas küllalt silmas.

Võib isegi väita, et primitiivsemas ühiskondades tuleb enne muuta tarbimistavasid, kui üldse saab hakata rääkima elatusstandardi tõstmisest⁵⁰⁾.

Üheks olulisemaks tarbimist suunavaks ja ratsionaliseerivaks majanduspoliitika korraldusvõtteks on meil kahtlemata alkoholi müügi piiramine. See ei ole kaugeltki ainult tervishoidlik küsimus, vaid ülimalt tähtis majanduslik probleem. Kui alkohol on muutunud juba ebaelastseks hüviseks tarbimiskulutiste skaalas, nagu see meil ilmnis kaua aastaid, siis ei tule imestada, et meil alkoholile kulutatakse summa, mis ei ole näiteks väiksem kui veerand riigi eelarvest, mis võrdub 30% meie põllumajanduse aastasest turutoodangust, võrdub riigiteenijate aastapalgale ja on kaks korda suurem meie või väljaveost saadud tuludest. Kui meil oleks võimalik see raha juhtida põllumajandusse, võiksime muuta kaheksa aastaga oma maa kõrgekultuuriliseks põllumaaks. Sealjuures muidugi alkohol rikub pealegi meie kõige väärtuslikumat ja kallimat tootmisvahendit — inimest.

Seega on kahtlemata tarvilik otse riiklikkude korraldusvõtetega vähendada alkoholi kui tarbimishüvise ebaloosulikkude ebaelastsust ja anda talle õige koht ratsionaalses nõudmiste astmestikus.

Kuigi sellega piiratakse üksikisiku individuaalset tarbimisvabadust, toimub see siiski nii tema enda, veel rohkem aga kogu rahvamajanduse huvides. Sellega ühtlasi vabastaksime latentse ostujõu, mille mõju kogu meie majanduse aktiveerimisele võib olla väga suur.

On väga palju teisi tarbimisalasid, kus on tarvis samuti muuta tarbijate maitset nende endi füüsilise ja vaimse tervise, kui ka rahvamajanduse huvides. Moodne teadus on selleks juba loonud väga avarad võimalused. Ja teaduslike juhtnööride rakendamine tarbimise suunamiseks ei ole kahtlemata sugugi vähem produktiivne ühiskonnale, kui teaduse teened tootmise edendamiseks tööstuses ja põllumajanduses. Mõlemad on vajalikud, kui tahetakse paremini kasutada inimlikke ja materiaalseid tootmisvarusid.

Eriti koolil, kodumajandusel, kui ka riigi rahvamajanduspoliitikal on siin suured ülesanded.

⁵⁰⁾ N. F. Hall, *Preliminary Investigation into Measures of a National or International Character for Raising the Standard of Living*, Geneva, 1938, lk. 34.

3. Põllumajanduse ratsionaliseerimine

Eestis ei saa olla mingit üldist elatusstandardi tõusu, enne kui ei tõsteta elatusstandardi maal. Just viletsus ja mahajäänud olud maal takistavad praegu üldist progressi. Talundite väiksus, kapitalide puudus ja kinnihoidmine vananenud traditsioonidest ja tavadest teeb siin väga raskeks moodsamate meetodite rakendamise toodangu suurendamiseks, kuigi pinnase tingimused selleks on küllalt soodsad. On tarvilik, et avalik arvamine hoiaks pidevalt päevakorral põllumajanduse mehhaniseerimisküsimuse, kuna olukord vajab siin tõesti radikaalseid reforme. Ulatuskum mehhaniseerimisprotsess saab aga viljakaks osutuda alles siis, kui on lõpule viidud praegu teostusel olevad maakorraldustööd. Meil on ikkagi veel 45 000 läpi- ja siilutalu ja praegugi maakorraldustööd pooleli 10 000 talundis. On tarvis, et kõik maakorraldustööd kiiresti lõpule viidaks.

Preemiate ja juurdemaksude unerohuga uinutatud põllumajandus märkab ise vaevalt, et ta vaatamata poliitiliste sõprade komplimentidefulvale, on isegi kõige lähemaist naabermaadest üha enam maha jäämas.

Põllutöökoja andmeil meil põllumajandusse investeeritud 1000 kr. aktiivkapitalile langeb toodangut ainult kr. 186.— väärtuses. Selline äärmiselt madal tootlikkuse tase põllumajanduses tingibki siis nii kapitalide kui tööjõu põgenemise maalt enam tootlikemasse tootmisharudesse.

Ilusate sõnadega aga ei saa ei kapitale ega inimesi põllumajanduses kinni hoida. Peame tegema otse gigantseid pingutusi, et põllumajanduse tootlikkust võimalikult kiiresti tõsta. Siin ei tohiks tagasi pörkuda ühegi radikaalse reformi eest.

Seepärast ei tohi isegi kartla võtta kriitilisele vaatlusele kogu senist juurdemaksude ja preemiate süsteemi. Selle asemel, et põllumajandus- saaduste hindu kunstlikult kindlustada aastast aastasse, nii et seda on hakatud põllumeeste poolt pidama juba nagu endastmõistetavakski, — selle asemel on tarvis need riiklikud summad põllumajandusse juhtida teisisiti ja nimelt selliselt, et nad looksid hoopiski püsivamaid aluseid põllumajanduse loomuliku tasuvuse tõstmiseks. Seega riiklikud investeeringud põllumajandusse peavad olema kaudsed, kogu põllumajandusliku tootmisbaasi aluseid reorganiseerivad, nii et tõuseks põllumajanduse loomulik tasuvus. Näib, et riiklikult juhitud kõige radikaalsem põllumajanduse mehhaniseerimisaktsioon on möödapääsematu. Meie senise mentaliteedi juures ei saa siin küll ükski kava olla liig „utoopiline“. Meie teised sotsiaalsed kihid ja tootmisharud kannavad vist heameelega veelgi suuremaid ohvreid, kui nad aga sealjuures teavad, et suured investeeringud põllumajandusse lähevad, mitte nagu seni — perspektiivituiks juurdemaksudeks ja preemiateks — vaid kogu meie agraarorganisatsiooni põhjalikuks ümberkujundamiseks.

Mis puutub väidetud tööjõu vähesusse ja kallidusse põllumajanduses, siis võib selle kohta küll ainult väita: oleks täiesti ebaloomulik, kui tööjõu vähesust põllumajanduses ei kurdefaks. Ilma tööjõu vähesuse ja kalliduse asfata meie maaviljaste areng, mehhaniseerumine ja üldse

vabanemine sajandite naturaalmajapidamise kammitsaist ei oleks üldse mõeldav. Ainult agronoomilise nõuandega ei oleks seda kunagi saavutatud ja aeglane areng oleks siin väldanud aastakümneid. On vaja just nii majanduslikke kui ka tööjõu nihkeid, mis annaksid hoo põllumajanduse mehhaniseerimisele. Tööjõudu on muidugi põllumajanduses vähe, kui tahetakse jätkata seniseid maaviljuse traditsioone. Ka talundite liigne väiksus on senini põhjustanud paratamatult liig suure inimtööjõu rakendamise ega ole seda kuigi suurel määral suutnud korvata mehhaniseeritud meetoditega. Uhistuliste organiseerimismoodustega oleksid need pahed aga parandatavad. See eeldab aga põllumeestelt suuremal määral solidaariteedist ja koostöötahtest kantud vaimsust ja käitumist, kui see on ilmnenud seni.

Edasi on vajalik põllumajanduse senisest veelgi suurem seostamine turumajandusega, millela ei ole mõeldav mingisugune elatusstandardi tõus maal. Aga see on ainult siis võimalik, kui jätkatakse laialdasi reforme, mis puudutavad eriti kohalikke liiklusolusid, turustamisorganisatsioone ja agraarkrediidi korraldust.

Väiketalunikul ei ole alati võimalik oma toogi väikesi ülejääke müüa, et saadud lisaostujõuga osta neid kaupu, mis on vajalikud tema perekonnale. Tema „staatiliselt säästud“ seisnevad teatud hüviste varudes, mis üle jäänud otsesest tarbimisest. Selline laostamine aga tähendab suurt kaotust rahvamajandusele. Esiteks, sel teel ei saada toodete kvaliteeti säilitada ja teisiks, selliseid varusid ei saada kasutada krediidi kindlustamiseks, mida on tarvis uuendusteks. Talundite toodete immobiilsus vähendab väga tunduvalt maa krediitiloovat mahtu.

Kapitali puudust põllumajanduses saab suurel määral kõrvaldada mitte niivõrd väljaspoolse laenu abil, vaid palju tõhusamalt agraarpoliitika abil, mis peab kergendama põllumajanduse „kommertsialiseerumist“. Selleks on tarvis kergendada põllumajandussaaduste veel suuremat liiklust, laostamist ja kiiret turustamist. Selline poliitika mobiliseeriks kõik latentseid varusid, suurendades ühtlasi tunduvalt maa krediitivõimet, mis aga omakorda julgustab kohalike ühistuliste krediitiasutiste kasvu ja arengut. Nende tähtsus on aga ülisuur põllumajanduse finantseerimises paremate viljaste, karja, hoonete ja tootmisvahendite kasutamiseks, ilma millela ei saa suurendada tootlikkust.

4. Sotsiaalpoliitika

Elatusstandardi tõstmine haarab kahtlematult kogu laia sotsiaalpoliitika ala.

Iga konstruktiivne sotsiaalpoliitika peab püüdma: esiteks — suurendada kindlustunnet perekondadele töötaolu-, tervis-, vanuse- ja haiguskindlustuse kehtestamisega; teisiks — suurendada perekonna ja iga üksiku töötaja reaaltulu miinimumpalkade, kollektiivlepingute ja pensionide kehtestamisega; kolmandaks — peab looma töötajatele eeldused suurema tulu saamiseks, edustades kõrgema ja eriti tehnilise hariduse levikut, parandades töö tingimusi ja teostades tervishoidlikku kontrolli.

Kõik need sotsiaalpoliitilised korraldusvõtted on ülima tähtsusega kogu rahva elatusstandardi tõusule.

Sotsiaalpoliitika peab looma töötavais kihtides kindlustunde, mida vajatakse tänapäev enam kui kunagi varem. See kindlustunne moodustab kahtlemata olulise osa ka elatusstandardi immateriaalses aspektis.

Aga õigel sotsiaalpoliitikal on ka alati vahetu majanduslik mõju, kuna ta stimuleerib tootvaid jõude. Suured tulude erinevused ja eriti nende ebakindlus takistavad oluliselt nõudmise suurenemist, eriti elastsete hüviste järele.

Muidugi ei tule sotsiaalpoliitikat teostada, ilma et kaalutaks kulusid, mis sellega seoses, ja seda koormat, mis ta asetab riigile kui ka ettevõtjaskonnale. Ulatus, kui kaugele siin minnakse, tuleb otsustada alati üldist majanduslikku olukorda arvestades. Igal juhul on aga täiesti väär vaade, mida meilgi toonitatud, et enne sotsiaalpoliitiliste korraldusvõtete kehtestamist, tuleks ettevõtjaskonnal lasta koguda reserve, et nad muutuksid tugevamaks. Selline seisukoht on täiesti vale. On vale sotsiaalpoliitikat käsitleda kui mingit vaestepoliitikat. Seda tuleb käsitleda kui lahutamatu osa rahvamajanduspoliitikast.

Tuleb teravalt vastu astuda sellisele mõttesuunale, mis tahab majanduse ja tootmise elavnemist saavutada palkade allasurumise ja sotsiaalpoliitika hülgamise abil. See on sama mõttesuund, mis kõik kaalutlused rahvakihtide ostujõust kõrvale heidab välisurgude argumendiga ja isegi valmis on laskma siseturgu kokku variseda, kuna välisurg hea minemivõimaluse pakub alanenud tootmiskulude tõttu.

Selline „sotsiaalne dumping“ võib aga ainult lühemat aega eksisteerida. Esiteks ei salli seda teised riigid ja teiseks ei ole siseriiklikult lubatav tootmispoliitika, mis oma väljavedu finantseerib siseturu ostujõu arvel. Peale sotsiaalse reaktsiooni takistab selline poliitika ka üldse majanduslikku edenemist.

Sellevastu tõhus sotsiaalpoliitika seoses kõrgemate palkade nõudega on alati viinud suuremale ratsionaliseerimisele ja töömeetodite parandamisele, mis on kasuks nii tööandjale, töötajale kui ka tarbijale.

Riikides, kus haiguskindlustus ja teised kaugeleulatuvad sotsiaalpoliitilised korraldusvõtted on kehtestatud, ei taha praegu ei tööandjad ega töövõtjad enam tagasi siirduda vanale süsteemile. Need sotsiaalpoliitilised korraldusvõtted on muutunud kõikjal vältimatuiks majandusmehhanismi osadeks.

5. Orgaaniline majanduse juhtimine ja reguleerimine

Orgaaniline rahva majanduspoliitika tähendab majanduse juhtimist orgaanilise printsiibi järgi. See tähendab ühtlasi kõigi korraldusvõtete ja vahendite rakendamist suurima otstarbekuse suunas. Soovitatud tulemusi peab saavutatama võimalikult vähese sekkumisega, võimalikult vähese bürokraatliku organisatsiooni kasutamisega.

Seejuures tuleb majandusprotsessi vaadelda kui „dünaamilist bilanssi“, kus alati vastanduvad aktiiva ja passiva, raha- ja hüvisteturg,

viim ja toom, kulutised ja hinnad, tulud ja kulud, säästud ja investeerimised ning tootmine ja tarbimine.

Kõik need vastandkomponendid püüdlevad tasakaalule, rahvamajanduslikule ekvilibriumile, mis rikutuna ikka ja jälle püüdleb endist seisundit saavutada.

Orgaaniline rahvamajanduspoliitika peab alati võimeline olema kogu rahvamajanduse tasakaaluseisundit kontrollima ja seda õigete korraldusvõtetega üha kõrgemale tasemele doseerima.

Kui rahvuslik rahvamajanduspoliitika oma eesmärgiks teeb kõigi rahvakihtide elatusstandardi tõstmise, siis ei ole sellisel poliitikal raske enda taga mobiliseerida jõulist ja haritud avalikku arvamist, mis peab kindlustama kõigi reformide teostamise.

Sellise eesmärgiasetuse juures on kerge jagu saada üksikute kihtide erihuvidest, niihästi põllumajanduse kui tööstuse, niihästi kapitali kui organiseeritud töö omist, mis alati püüavad oma kitsamaid erihuviseid samastada riigi üldhuvidega ja mis alati, ilma neile vastuasetatavate teiste objektiivsete kriteeriumideta, tendeerivad ühekülgselt võimutsema.

Avalikule arvamisele peab selgeks tehtama, et igasugune rahvamajanduspoliitika, mis seisab ainult üksikute sotsiaalsete klasside huvide teenistuses, viib alati teiste huvide piiramisele.

Sellises olukorras materiaalse hüvangu protsess on kahtlemata aeglane, kuna vaid väärtusi ja hüviseid nihutatakse ühelt sotsiaalselt kihilt teisele. Kaua aastaid on ka meie rahvamajanduspoliitika sisuks olnud selline suund. Säärast poliitikat ei ole raske ajada. Palju raskem on aga kõiki erihuviseid mobiliseerida uue loominguks. Rahvamajanduspoliitika juht peab olema esmajoones suur strateeg. Ta peab suutma liita kõigis erihuvides peituvaid suuri latentseid jõuvarusid uue loomiseks. Ja see ei ole paradoks, kui väidame, et parim rahvamajanduspoliitik on just see, kellega ükski sotsiaalne kiht täiesti 100%-liselt rahul ei ole. Head majandusjuhid-strateegid on sama haruldased kui suured väejuhid-strateegid. Nad peavad evima niihästi loovat intuitsiooni kui ka põhjalikku koolitust rahvamajanduslikus mõtlemises. Rahvamajanduslik mõtlemine on aga hoopis midagi muud kui eramajanduslik mõtlemine. Kui viimane on isikuile omane tavaliselt juba nende egoistlikkude stiimulite tõttu, siis rahvamajanduslikult mõtlema tuleb alati õppida põhjaliku ajutreeningu kaudu.

Rahvamajanduslikult mõtlema õppida — see on noore majandusteadlaste generatsiooni suur ja kõrge kutsumus.

A. Horm

HARIDUSKÜSIMUSIST TÄNAPÄEVA KULTUURI TAUSTAL

Viimastel aastatel on haridusküsimused eriti teravalt päevakorrale kerkinud, kuna elu on sel alal esile tõstnud nähtusi, mis nõuavad mõneski suhtes senise suuna revideerimist.

Võib üldiselt ütelda, et ligikaudu kuni iseseisvuse aja teise aastakümne alguseni valitses meil hariduse alal üsna ühtlane vaade ja suund: selles nähti kõige tähtsamat ja kindlamat alust meie rahva edukale arenemisele ja riigi tulevikule. Arkamisajast lähtuv ajalooline traditsioon ja meie seltskonnas kõige enam levinud maailmavaatelised suunad õigustasid seda täiel määral — võiksime nimetada seda *h a r i d u s e - e n t u - s i a s m i k s* ja *h a r i d u s e - o p t i m i s m i k s*. Tüüpilise näitena sellest võiksin siin tsiteerida meie tolleaegse tähtsama hariduspoliitika juhi A. Mikkelsaare sõnu, mis ta lausus ühe kooli aktusel, sel ajal (1927. aastal) asja üleskerkiva „haritlaste üleproduktiooni“ küsimuse puhul. Sel list hädadohtu ei saavat iialgi olla, sellest rääkidagi olevat absurdne, kuna „iialgi ei ole ühiskonnas liig palju *t u b l i s i d* inimesi“. Haridus, vähemalt õieti juhitud haridus aga suurendab inimese võimeid, vaimseid jõude, teiste sõnadega, ainult tõstab nende tublidust. Sellest vaatest lähtudes asutigi looma meie kooli täieliku ühtluskooli põhimõttel, mille aluseks oli 6-klassiline algkool, ning kuna ka kesk- ja kõrgema hariduse suhtes näis olevat vääramata põhimõte — mida enam, seda parem, siis püüti kõigile, kes seda soovivad ja kes selleks on võimelised, kindlustada edasipääsu-võimalus ka keskkooli ja sealt ülikooli. Pääses ühtlasi laialt maksvusele vaade, et kõige selle rahuldavaks omandamiseks, mida õpetab keskkool, ei ole vaja erilist kalduvust ega andekust, vaid et hea õpetuse juures sellega peaks toime saama iga keskpärane õpilane. Hea d õpetust esialgseste puudulikkude võimaluste tõttu ei suudetud küll korraldada, siiski, asja tähtsuse tõttu, loodi lühikese aja jooksul tihe keskkoolide võrk üle maa.

Juba iseseisvuse esimese aastakümne lõpul tuli kuuldavale kahtlusi ja hoiatavaid häält sellise hariduspoliitika suhtes, eriti „haritlaste üleproduktiooni“ tõttu, kuid neid ei võetud tõsiselt, pareerides neid väidete-ga, nagu eelesitatud A. Mikkelsaare oma. Siiski haritlaste üleprodukt-sioon ei lasknud end lõppeks ometi maha salata — selle eest hoolitsesid eriti „üleproduktseeritud“ haritlased ise. Hakkas selguma, et hariduse kaudu omandatud „tublidus“ on siiski relatiivne — ei tähenda vähemalt võimete suurenemist igas suhtes; et hariduspoliitika sellistel motiividel ainult „võimeid“ arvestades on tähelepanemata jätnud tundeelu ja tahte-suundade muutumise, uued eluharjumused, mis hariduse omandamisega kaasas käivad, eeskätt aga, et hariduse omandanud „tublid“ kodanikud endile vastavaid ülesandeid ja seisukohta ühiskonnas ootavad. Teisest küljest kerkis päevakorrale meie keskhariduse puudulikkus — keskkooli lõpetanud noorte teadmiste sagedasti madal tase, võimete nõrkus ja saamat-sus, mis eriti nähtavale tuli ülikoolis, kuid mida ka mujal — ametiasu-tistes, äri- ja tööstusettevõtetes jne. — alafasa toonitati. Peamiselt neil

motiividel kerkis üles keskkooli reformi-küsimus, mis kõigile meie haridus-
asjale lähedalseisjaile tuntud kujul viimastel aastatel on teostatud.

Lühikese aja tõttu ei ole keskkooli reform oma tulemusi suutnud veel
täiel määral näidata. Kahtlemata aitab see eelmainitud puudusi nii mõneski
suhtes parandada: võimaldab paremat õpilaste selektsiooni, piirab tungi
ülikoolidesse, muudab tõhusamaks töö keskkoolis, eriti gümnaasiumis jne.
Kuid ei saa siiski ütelda, et meie hariduse, ees-
kätt üldharidusliku keskkooli probleem oleks
juba pikemaks ajaks rahuldavalt lahendatud.
Esiteks, vähemalt „haritlaste üleproduktiooni“ küsimus ei ole sellega
päevakorrast kadunud, mis aga eriti silma torkab, on seltskonnas, eeskätt
haritumate lastevanemate ringkondades, väga levinud rahulolematuse
keskkooliga: heidetakse sellele ette eluvõõrsust, õppeainetega ülekoor-
matust, kasvatus puudulikkust jne. Teisest küljest, ka õpetajad ja
hariduselu juhtivad isikud omalt poolt tõstavad sageli esile meie kesk-
kooli puudusi ja väärnähte. Siia kuuluvad nurisemised meie kesk-
kooli¹⁾ õpilaste üldise „mentaliteedi“, ebakultuursete nähtuste pärast
käitumises ja esinemises, moraalsete väärnähtuste, pealiskaudse ja huvi-
vaese suhtumise pärast oma töösse jne., ilma et siiski sügavamalt suude-
taks analüüsida ja mõista selliste nähtuste põhjusi ning midagi otsustavat
ette võtta nende vastu võitlemiseks. Olgu tähendatud veel, et üksikute
mõtlejate ja teravamalt elu tähelepanijate noorte endi seast on tulnud
korduvalt kuuldavale hääli, nii õpilasajakirjades kui avalikkudes esine-
mistes, mis juhivad tähelepanu meie keskkooli noortele iseloomulikule
huvide pealiskaudsusele, ideaalide puudumisele, kitsalt utilitaristlikule
ellusuhtumisele²⁾ jne.

Referaadis „Kasvatusest meie poeglaste keskkoolides“, peetud
1938. a. I semestril EKSKO Tall. osak. koosolekul märkis dir. hr. Koljo
mitmeid meie poeglaste keskkoolidele iseloomulikke väärnähtusi, nagu
kroonilised sihilikud korrarikumised, töötakistamise püüded, petmiste ja
valetamiste rohke esinemine, suitsetamine, joomine, seksuaalne kerge-
meelsus jne. Ometi ei pidanud ta meie olukorda sellepärast eriti halvaks
ega ebanormaalseks: kõik see olevat enam-vähem ikka ja igal pool nii
olnud. Selle tõenduseks tõi ta muu seas näite ühe välisriigi keskkoolist,
mida ta külastanud, kus õpilased oma ohjeldamatusega ning ebakultuurse
käitumisega ületanud kõik selle, mis meie endi juures võime näha. Ometi
ei tundu see küllalt veenvana: „normaalseks“ ei võiks meie selliste näh-
tuste nii üldist esinemist mitte lugeda, kuigi neid ka enne on ette tulnud,

1 Lühiduse mõttes tarvitan keskkooli nimetust mitte ainult progümnaa-
siumi ja reaalkooli, vaid ka gümnaasiumi kohta. Vajaduse korral nimetan iga
koolitüüpi eraldi.

2 Meenutan siin Vestholmi gümna. õpilase J. Kross'i esinemist sel
teemal Tallinna keskkooli noorte kõnevõistlusel 1938. a. I p. a. Mõõndes
meie noorte kandvate ideaalide puudumist arvas ta võivat seda seletada prae-
guse aja tingimustega, mis ei võimalda noortele seada kõrgeid ideaale, näiteks
poliitilisel ja ühiskondlikul alal, nagu nende isade päevil. See väide, mida
õieti esitatakse üsna sagedasti, on aga nõrgalt põhjendatud: idealistlikult mee-
lestatud inimesele võimaldab elu alati seada tõsiseid ja kõrgeid ideaale, kuid
millest tõsine puudus on, ongi idealistlik meelsus.

ja praegu kusagil mujal ehk asi selles asjas veel halvem on. Sellist arvamist avaldas ka oma sõnavõtus pärast nimetatud referaati koolide inspektor h-ra A. Kuks, kes leidis, et peame siin oletama ennemini mõnda „orgaanilist viga“, mis tuleks välja uurida ja püüda kõrvaldada. Tema arvamist aga, et siin peapõhjuseks on keskkooli õpetajate suhtumine liig vähese innu ja agarusega oma töösse, eriti oma kasvatuslikku ülesandesse, tuleks pidada vähemalt ühekülgseks. Mis mõttes seda väidet võiks lugeda õigustatuks, sellest lähemalt allpool. Et meie keskkool aga tõesti mingi „orgaanilise vea“ all kannatab, selles olen minagi veendunud. Seda avastada ja võimalikult kaasa aidata selle parandamiseks, ongi käesoleva kirjutise ülesanne.

Piirdun sellega, jättes kõrvale algkooli, vabahariduse jm. probleemid, kuna pean praeguses olukorras just meie keskhariduse küsimust eriti tähtsaks. Ka on mu isiklikud kogemused peamiselt sellelt alalt, millede vaatlusele enam kui kümne aasta jooksul ma peamiselt rajangi oma alljärgnevad mõtteavaldused.

Püüan neis haarata meie keskkooli hariduse küsimust terves ulatuses praeguse kultuuri ja ühiskondliku elu taustal, kuna pean seda vajalikuks kõigi üksikküsimuste mõistmiseks ja lähemaks selgitamiseks. Piirdun selle juures siiski vaid kõige üldisemate põhimõteteliste küsimuste püstitamisega ning nende selgitamise ja lahendamiskatsega, süvenemata üksikasjadesse.

Kuigi me formaalselt võime püstitada üldiselt kehtiva hariduse mõiste, on see sisult alatasa muutuv vastavalt vaimsete voolude muutmisele kultuurielus. Võib ütelda, et iga ajajärgu kultuur loob oma haridusideali, omakohase hariduse mõiste: nii erineb keskaja haridusmõiste sisuliselt humanistlikust, viimane valgustusaja omast jne. Seepärast, et kriitiliselt süveneda meie haridusprobleemi ja seda põhjalikumalt mõista, peame lähtuma oma aja kultuuri üldisest vaatlusest.

On üldtuntud väide, et Euroopa kultuur praegu üle elab suurt pöörde- või kriisajastut ning vaevalt saab selles keegi, kes küsimusse küllalt on süvenenud, tõsiselt kahelda³). Mida aga tähendab see kriis — kas lõplikku allakäiku ja barbariseerumist, nagu ühelt poolt ennustatakse (O. Spengler), või pöördumist uuele suunale, suurt metamorfoosi, mille järele meie kultuur uue, vaimsema ja sügavama sisu omandab kui kunagi enne (näit. H. Keyserling), või jälle siirdumist tagasi, endistele eluideaalidele — uuele „keskajale“ (N. Berdjajev), selle üle mingit kindlat otsust langetada on veel varajane ning lähemalt seda küsimust käsitleda ei kuulu

³ Saksa filosoof Emil U t i t z algab, näiteks, oma teost *Die Kultur der Gegenwart* (1921) tsiteerides Nietzsche teost *Wille zur Macht*: „Mis ma jutustan on kahe järgneva sajandi ajalugu. Ma kirjeldan mis tuleb, mis enam teisiti tulla ei või: nihilismi saabumist... Meie kogu Euroopa kultuur liigub juba ammugi mingi piinava pingega, mis aastakümnest aastakümnesse kasvab, nagu mingi katastroofi suunas: rahutult, vägivaldselt, tormates: mingile voolule sarnanevalt, mis taotleb lõppu, mis enam ei mõtle, mõelda kardab.“ Neile Nietzsche sõnadele lisab U t i t z: „Mis siis tundsid üksikud on tänapäeval masside elutundeks muutunud. Meie päevil ei vajata enam ülisuurt teravmeel-sust selleks, et kõikjal märgata allakäigu tunnuseid... Vana ja uhke kultuur variseb hauda hirmsates valutõmblustes; surmavõitlus on alanud.“

mu ülesandesse. Siinkohal huvitab meid eeskätt, milles avaldub praegune kultuuri kriis, mida tähendab see meile ja meie haridusküsimusele, missuguse olukorra ja ülesannete ette see meid seab.

Eeskätt paistab meile silma Euroopa praeguse kultuurilise olukorra kaootiline iseloom, juhtivate ideede ning enam-vähem üldiselt-haaravate vaimsete suundade puudumine. Sellele nähtusele juhib muu seas tähelepanu tuntud ajaloo filosoof G. Simmel. Mis eraldab viimase aja kultuuri-elu kõigi eelnevate ajastute omast olevat nähtus, et siis „ikka igatsus uue vormi järele kukutas vana; kuna meie praegu selle ala arengu viimse motiivina — ka seal, kus teadvus näilikult või tõeliselt uusi eluvorme taotleb — siiski võime tunda tema viimse ajendina opositsiooni igasuguse vormi vastu üldse“⁴). Kui igal ajaloolisel kultuuriperioodil võime näha mingit talle omast kesket ideed: keskajal jumalariigi, renessansi ajal looduse, täpsemalt jumaliku looduse mõistet, kuna valgustusaeg elas „mõistuse valitsema pääsemise abil saavutatava inimkonna üldise õnne idee“⁵) tähe all — siis viimastel aastakümnetel ei näe me seda. Meil puudub mitte ainult üldine, vaid väga sagedasti igasugune elu juhtiv idee. „Kui tänapäeval küsida haritud kihtidest inimestelt, millise idee tähe all nad õieti elavad, annaksid nad enamikus mingi erialalise vastuse, lähtudes oma elukutses; kuid mingist kultuuriideest, mis valitseks kõiki inimesi ja nende eritoiminguid, kuuleksime harva“⁶). Teatava õigusega, Simmeli arvates, võiks selleks olla elu mõiste, vähemalt tunnistavad teatavad maailmavaatelised suunad üldise elu edendamise oma ülimaliks ideaaliks, samuti põhjendavad ja õigustavad end selle ideega mõned ajale iseloomulikud liikumised, nagu sport jne. Peab aga tunnistama, et elu mõiste selleks on liig lai ja kõikehaarav, et olla kultuurilist liikumist keskendavaks ja juhtivaks ideaaliks. Muidugi on elu see, mille sisustamist ja edendamist taotleb alati iga kultuur, kuid just see on küsimus — mis mõttes ja millises suunas. Sest elu mõiste haarab ju lõppeks endasse kõik — hea ja halva, ilusa ja inetu, jumaliku, saatliku ja loomaliku. Kui me „eluedendamise all mõtleme mingit elukvaliteedi arendamise püüet, tõuseb paratamatult küsimus eesmärgist ja väärtusest, s. t. mingist ideest, mis on väljaspool elu kui vitaalse protsessi mõistest ja sellest kõrgemal. Kui me taoteldava „elumaksimumi“ all aga mõtleme paljast vitaalsust, toorest elujõudu, inimese loomulikkude tungide ja instinktide ohjeldamatut ning jõulist väljaelamist, umbes nii kui kujutab seda kõige väljapaistvam „elufilosoof“ Nietzsche ühes oma „üliinimese“ versioonis, siis tähendabki see ju tahtlikku loobumist elu vaimsetest ideaalidest, püüetest tõele, headusele, ilule, mis igasuguse kõrgema kultuuri sisuks on olnud, ühesõnaga, laskumist barbaarsusse. Võtaksime sellega omaks Spengleri ennustuse ja tunnistaksime endid, eriti aga tulevast põlve, „intellektuaalseteks nomaadideks“.

Muidugi on igal kultuuriperioodil olnud vaimset dünaamikat — just

4 Georg Simmel *Konflikt der modernen Kultur* (1921) lk. 10.

5 Samas, lk. 11.

6 G. Simmel *Konflikt der modernen Kultur* (1921) lk. 11.

seada peetakse eriti Euroopa kultuurile iseloomustavaks — s. t., alati on olnud domineeriva ja ajale ilmet andva vaimse suuna kõrval ja sellega vastuolus teisi, mis püüavad mõjule pääseda — kord suurema, kord vähema eduga. Ikka on olnud teatav ideede polaarsus ja võitlus — sellest järgnevate ajajärgude uue vaimse sisu kujunemine; ikka on olnud isikuid ja vaimusuundi, kelle pilk on juhitud tahapoole, ja teisi, kes oma ajast ette ruttavad. Selle juures võime aga alati kõigepealt neid märkida, kes oma aega valitsevad, on sellele, nii ütelda, representatiivsed. Nüüdisaja kohta, kui me mõtleme selle all eriti ajastat peale maailmasõda, ei või aga seda väita — meie ei suuda siin näidata ajastat valitsevat vaimset ideaali, kuigi võiksime märkida mitmesuguseid liikumisi, eriti määrata aega kõige paremini esindavat inimtüüpi.

Näib pigemini, nagu tunneksime me kõiki seniseid vaimse kultuuri ideaale olevat tühja joosnud ning iseendid neist kõrgemal. Näib nagu tunneksime endid lõplikult katkise küna juures, mis aga peaaegu ja ajale sümptomaatiline — üsna rahulikkudena. Väga paljudele meist, mitte ainult „laiadele“ massidele, vaid ka haritlasmassidele, tundub, et inimene väga hästi ka ilma nendeta võib elada ja õnnelik olla, ja muud ta ei vajagi. Endise aja vaimsed probleemid ja püüded tunduvad neile meie kaasaegsetest ületatuina, kui omased inimese madalama bioloogilise ja ühiskondliku arenemise astmele.

Kuidas oleme selleni jõudnud? Teatavasti annab religioon igale kõrgemale kultuurile tema esialgsed ideelised alused. Religioonist lähtub kultuuriliselt loova inimese elutunne, suhtumine maailmasse ja iseendasse, usulised ideaalid inspireerivad tema vaimset loomingut kunsti ja teaduse alal. Euroopa kultuur on võrsunud ristiusu elutunde ja ideoloogia alusel, mille kõrval kord enam, kord vähem on mõjule pääsenud antiik-aja kultuuri traditsioonid⁷). Kõige uuemal ajal on ta aga (Euroopa kultuur) sellest oma esialgsest ideoloogilisest alusest enam-vähem täielikult võõrdunud. Usulise ühtluse kaotas Euroopa juba reformatsiooniga, mis ühtlasi võimaldas üksikisiku mõtte järk-järgulise emantsipeerumise üldistest usudogmadest. Oma kulminatsiooni jõuab see liikumine valgustusajastul, kus haritud seltskonnas usulise maailmavaate asemele astuvad filosoofilised õpetused. Prantsuse revolutsioon tähendas suurejoonelist katset terve ühiskondlikku elu uutele, nende õpetuste poolt näidatud alustele rajada, ning selle fiasko tõi mõneks ajaks peatumise ja reaktsiooni. Ometi ei suutnud see reaktsiooni episood Euroopa vaimses arengus mingit põhjalikku pööret luua: filosoofiliste õpetuste asemel said maailmavaate määrajaks ja elu juhtivaks teguriks empiirilised teadused. Juba August Comte (1840 a. ümber) arvas võivat väita, et inimene on ületanud oma vaimses arengus religioosse ajastu ja on samuti ületamas ka metafüüsilist, s. t. aega, kus ta usulist maailmavaadet püüab asendada ratsionaalsete filosoofiliste süsteemidega, ning on astumas nn. positiivsete teaduste valitsemise ajastusse. Need ei suuda küll avastada

⁷ Mõtlen nende all ristiusuga mitte ühendatavaid või sellega vastuolus olevaid antiik-kultuuri elemente, sest õieti on ristiusk ise antiikaja pärandus Euroopa kultuurile.

„absoluutset tõde“, küll aga on võimelised läbi uurima inimesele tegelikult antud maailma ja õpetama teda kõike siin avanevaid jõude ja võimalusi kasutama, eriti inimese isikliku ja ühiskondliku elu paremaks ja täiuslikumaks korraldamiseks. Inimene loobub tegelikult püüetest välja tungida empiirilisest maailmast, samuti usust jumalasse; viimase asemele astub inimene ise, jumala teenimise asemele — inimkonna teenimine. Usk positiivsetesse teadustesse ongi õieti 19. sajandi religioon; kuigi kaugeltki mitte ainuke, on ta ometi domineeriv, ajastule ilmet ja suunda andev. Peavõistlejaks talle on loomulikult traditsiooniline usund, kuid selle mõju väheneb järjekindlalt. Kui 18. sajandi teisel poolel ainult haritlaskond on enam-vähem üldiselt irreligioosne, muutuvad selleks nüüd ikka enam laialdased rahvamassid. Üldine rahvaharidus ja kirjaoskus aitavad omalt poolt selleks kaasa. Usuliste tõekspidamiste eitamine muutub ikka enam iseseisva mõtlemise ja aja kõrgusel seismise tunnuseks. Eriti järjekindlalt astub nende vastu marksistlik sotsialism, et proletariaadi mõtet ja huvisid neist täielikult vabastada ja rakendada sotsialistliku tulevikuühiskonna teenistusse. Tavaline kodanlane hoiab küll veel väliselt usukommetest kinni, — olgu vahest ainult vastuolust sotsialismile — kuid nende tähendus tema elus on umbes sama, mis „puhtal taal“ tema korteris; sinna astutakse ainult pühapäeviti ja pidulikel juhtumel. Tegelikus igapäevaelus ei ole neil peaaegu mingisugust tähtsust; edasipüüdmine ja võistlus ärielus lähevad oma rada ega võimalda mingit sentimentaalsust. Ometi on sellel ajastul enam-vähem ühtlane ideeline alus — optimistlik evolutsiooni idee. Läh- tunud Hegeli vaimu-evolutsiooni mõttest, mille kaudu see jõuab ikka selgemale ja täiuslikumale enesetunnetusele ning vabadusele, omandab evolutsiooni mõiste darvinismi mõjul mehaanilise looduseaduse tähenduse, kui organismide ja kõigi eluvormide paratamatu diferentseerumine — keerulisemaks ja täiuslikumaks muutumine. Samale seadusele allub igakülgsest ka inimese elu, alates tema füüsilisest organismist kuni ühiskondliku ja vaimse elu kõige peenemate avaldusteni. Sellest usk üldisse ja järjekindlasse progressi, mille kõige selgema ja veenvama tõestusena tundus sajandi suurima saavutuse, empiirilise teaduse, ennenägematud edusammud ja tema tulevikuvõimalused. Selle absoluutne üleolek kõigist endistest vaimuavaldustest, ühtlasi kogu ajastu üleolek kõigist endistest, näis olevat ilmne.

Usk positiivsetesse teadustesse ja nende poolt kantavasse progressi lööb aga ikka enam kõikuma juba paaril viimasel aastakümnel enne Maailmasõda, peab küll tähendama — ainult mõtleivate inimeste juures, mitte suurtes hulkades. Kõigepealt teaduste enesekriitika ning ühtlasi filosoofiline tunnetus tõid ikka enam esile empiirilise teaduse relatiivsuse. Ikka selgemini hakati nägema iga teaduse, isegi nn. eksaktsete teaduste mitteabsoluutset, piiratud kehtivust (Henry Poincaré jt.), muutusid mõisted ruumist ja ajast (Einstein), materiasest (Ostwald jt.), isegi looduseseadusest, kui millestki paratamatust, alati ja igal pool kehtivast. Ühtlasi ilmnis ikka enam, et empiirilise teaduse hiilgavad edusammud enam-vähem piirduvad v a l i s m a a i l m a tunnetamisega,

selle jõudude vallutamise ja ärakasutamisega, kuna inimesesse endasse puutuvate teaduste alal, näit. psühholoogias, samad meetodid ei ole suutnud anda kuigi tõhusaid resultaate. Selgus, et inimene on jäänud iseendale „tundmatuks“; veel enam, et saavutused välismaailma vallutamises ja tehnikas on sooritatud nagu iseenda pärast, mitte lähtudes inimese tõelistest vajadustest, mõnikord isegi nendega ilmses vastuolus⁸. Eriti olulise tähtsusega on, et teadus kõigile katsetele vaatamata ei osutunud suuteliseks moraali põhjendamisel asendada religiooni. Ta võis küll läbi uurida ja analüüsida mitmesuguseid moraalivorme, põhjendada ja tõestada moraali vajadust nii ühiskonna kui üksikisiku elus, mitte aga v e e n d a inimest moraalse käitumise väärtuses ning tarvilikkuses. Samuti, ikka enam spetsialiseeruv teadus ei suutnud rajada mingit üldtunnustatud maailmavaadet, mis oleks võinud aluseks olla nii üksiku elu kui ühiskondlikkudele püüetele. Seda ei suutnud ka puhtpositivistlik filosoofia, mille ülesanne oli ainult üksikteaduste tulemuste kokkuvõtmine ja üldistamine. Kui ta aga neist piiridest üle läks ja püüdis iseisvalt järeldusi tegema hakata, lahkus ta sellega paratamatult kogemuste pinnalt ja kaldus „metafüüsikasse“, mida positivism ei tunnustanud. Teadlased aga muutusid ikka enam õpetlasteks oma kitsal erialal, kes üldise tõetunnuse, s. t. õige inimese ja maailma mõistmise eesmärgi silmist olid kaotanud, kel sellepärast midagi ühist ei olnud endiste aegade targaga või tarkuse ideaali taotlejaga. Sellist piirdumist teatava kitsa empiirilise tegelikkuse osaga ja selle nagu omaette maailma uurimist ei peetud aga sugugi paheks, vaid vooruseks — igasuguseid püüdeid haarata teiste aladele ja eriteaduste vaheseintest üle vaadata hakati nimetama üleolevalt diletantismiks; „metafüüsika“ ja teataval määral igasugune „filosoofia“ olid eriteadlaste ringkonnas põlu all, milledega tegelemine oli tunnustatud tühiseks ajaviitevahendiks. Tõepoolest võis selline eksklusiivne süvenemine oma kitsasse erialasse anda sageli praktiliselt tõhusaid tulemusi, kuid peab tunnistama ka, et nii mõnelgi alal ühenduses spetsialiseerumisega ikka suuremaks muutus hädadoht, et uurimine siin mitte ainult üldtunnusliku, vaid ka igasuguse praktilise eesmärgi kaotab. Kogu tegevust teaduste alal näis kandvat üldise progressi idee, kuigi see lähemal vaatlusel pidi ise osutama „metafüüsiliseks“, kogemustega üsna nõrgalt põhjendatuks, mis aga peaasi — mifteesuuteliseks moodustama tõelist ülimat eesmärki inimese vaimsetele ideaalidele. Aja jooksul ilmnis progressi-usu nõrkus ikka selgemini.

⁸ Neile tulemustele jõuab muu seas Ameerika teadlane Aleksis Carrel oma teoses *Tundmatu inimene*, mis ka eesti keelde on tõlgitud. Ta leiab, et inimene oma huvi liig ühekülgiselt on väljaspoole juhtunud ja iseenda ära unustanud, inimese uurimisega, tähendab, liig vähe tegelnud. Sellepärast soovib ta rajada uut „inimese teadust“, mis peaks korraldama oma uurimisi eht ameerikaliku kolossaalsusega, et saavutada tõhusaid tulemusi. Sellise ettepanekuga on Carrel aga eksiteel. Mitte sellepärast ei ole inimene „tundmatuks“ jäänud, et teda vähe on uuritud, vaid sellepärast, et inimese hingeelu ja vaimumaailm moodustavad omaette ja omapärase reaalsuse, kuhu loodusteaduslike meetoditega kuigi sügavale ei saa tungida. Uurimuste laiaulatuslikkus, mida Carrel soovib, ei saa siin oluliselt midagi muuta, pealegi on need osalt liig utoopilised.

Teadlased ise pidid seda tunnistama, eriti kui ikka enam hakkasid esile kerkima kodanliku ühiskonna ja üksikisiku mandumise tunnused, nagu haiguste (eirth vaimuhaiguste) ja kuritegevuse suurenemine, sündimuse kahanemine, ühiskondlikult ebaterve individualism jne. Need, kes eeskätt huvitatud olid elu vaimsest palest ja seda tähele panna oskasid, pidid konstateerima elu pidevat mehhaniseerumist ühes tehnika arenguga, nn. elutempo kiirenemist, ühes sellega endassesüvenemise ja sügavama mõtlemise võimaluste vähenemist, inimvaimu muutumist pinnapealsemaks, usuliste tunnete mandumist laialdastes massides, esteetilise meele labastumist ning nürinemist jne. Sellest tunnetusest lähtudes nõuabki Nietzsche välise progressi asemel, mis tema arvates inimest ainult viletsamaks ja alaväärtuslikumaks muudab, progressi inimeses endas — üliinimese, s. t. täiuslikuma inimtüübi esiletoomist. Lõpliku hoobi, võib ütelda, annab progressiusule Maailmasõda ja selle järelnähtused, nagu Vene revolutsioon, mille ennenägematu hävitustöö ning julmus vastuvaidlematult tõestasid, et inimene oluliselt ei olnud muutunud ja et see, millele ta kui oma suursaavutusele kõige enam uhke oli — kõrge tehnika — talle koguni hukatusetoojaks võib osutada. Ei ole juhus, et otsekohe Maailmasõja järel suurt tähelepanu leidis Spengleri õpetus kultuuriringidest, mis väitis Euroopa kultuuri pidevat ja paratamatult allakäiku, kuid mis viimaste ajalooliste kogemuste põhjal tundus hoopis veenvamana ja faktiliselt enam põhjendatuna kui progressi idee⁹.

Pärastmaailmasõja-aegses Euroopas pääseb sellega maksvusele mingi vaimne interregnum: puuduvad üldhaaravad kultuuri-ideaalid, ei suudeta midagi uskuda, milleski kindlasti veendunud olla¹⁰. Ühes sellega puuduvad ka loomulikult vaimselt juhtivad ringkonnad: kui selleks kunagi oli vaimulikkond, positivistlikkude teaduste domineerimise ajastul nn. intelligents, saabub nüüd nn. „masside emantsipatsioon“ ajastu, mille algus õieti ulatub juba üsna kaugele enne Maailmasõda, nüüd aga saavutab oma haripunkti. Vaimselt juhita rahvamassid haaratakse kõige pealiskaudsemast ratsionalismist, tunnevad

⁹ Sellega ei ole sugugi väidetud, et ajaloolised tõsiasiad oleksid suutnud tõestada inimese usu tühisust igasugusesse progressi üldse. Mingit progressi on vähemalt Euroopa inimkond alati uskunud — olgu jumalariigi teostumisenä maa peal, nagu katoliku kirik õpetab, olgu täiuslikuma inimsuse esiletoomisena, nagu väitsid humanistid. Igasuguse progressi eitamine tähendaks ajaloo mõtte eitamist üldse, mida teebki Spengler, väites, et iga kultuur kujutab endast „metafüüsilist organismi“, mis sünnib, kasvab, hääbub ja sureb nagu iga organism, sama mõttetult ühtlasi, milline ringkäik kestab ligikaudu 1000 aastat. 19. sajandile omane progressi mõiste on naturalistlik, nagu Spengleri õpetuski: nagu esimene tunnustab progressi looduse seaduseks, mis sellepärast teostub paratamatult, tunnustab teine selleks kultuuri ringkäigu. Kui meie aga inimese elus tunnustame iseseisvat vaimset tegurit ja selle loovat vabadust, ei saa meie pooldada ühte ega teist. Eitades progressi kui paratamatust, tunnustades selle ümberlükatuks ajalookäigust endast, võime me ometi tunnustada mingit vaimse progressi ideed, olgugi ainult võimalusena, kui inimese olemise ja tema ajaloo mõtet.

¹⁰ Muidugi tähendab see vaid ajastu üldilmet, mitte iga üksikut, sest on küllalt ka inimesi, kes usuvad ja on veendunud, aga ilma et nad suudaksid end maksma panna.

endid vaimselt enesemäärajatena, tõeliselt lasevad endid juhtida nende lihtsameelsele mõttele kohandatud ajakirjandusest, poliitiliste erakondade ja demagoogide loosungifest (massiiliidist). Sellega paralleelselt ilmneb nn. „noorsoo emantsipatsioon“, mille juured samuti ulatuvad kaugele enne Maailmasõda. Kui vanem põlv, kelle vaated kujunenud 19. sajandi ideoloogia alusel, selle järelkaja säilitab ka nüüd, ei suuda ta seda enam sisendada sõja ja selle järelaastail kasvavale põlvele ega ole tal selleks õiget tahetki. Oma ajastu vaimses miljöös kujuneb selle ellusuhtumine sõna tõsisel mõttes nihilistlikuks, nagu omal ajal ennustas Nietzsche, kuigi kaugeltki mitte sellise „üliinimese“ taoliseks, nagu oli tema ideaaliks. Selle noorsoo suhtumine ürgsetesse inimsoo kultuuri-ideaalidesse on üldiselt puht-profaanne: tõesse — skeptiline ja utilitaristlik, kõlbelist ideaali, võib ütelda, ei tunnustata üldse, traditsioonilise moraali suhtes tuntakse end „väljaspool head ja kurja“; kunstisse suhtutakse kui meelelahutusse, või nähakse selle ülesannet pinnalises realistlikus „tõsielu kujutamises“, mis õieti ei ole enam mingi kunst. Haritud noorsugu „massistub“, s. t. sulab oma elutundega ja huvidega ühte laiade massidega; vaimsed väärtused on kõrvale tõrjutud, määravateks on saanud vitaalsed ja utilitaristlikud väärtused. Kõige õilsamaks huviks saab sport igasugusel kujul, kui keha ja üldse elujõu karastaja ning edendaja. „Elu ise“, s. t. vitaalsete jõudude arendamine ja nautimine saab tõepoolest nagu ajastut kandvaks ideaaliks, mis aga tõeliselt, nagu juba tähendatud, mingiks iseseisvaks kultuuriloovaks jõuks ei saa olla. Teatava hämmastuse ja hirmuga on nii mõnigi sügavam vaatleja konstateerinud seda elusuunda pärastsõjaaegses noorsoos ja tundnud seda kui Euroopa barbariseerumist, mis Spengleri ennustust näib tõestavat. Saksa kirjanik-riigimees W. Rathenau nimetas seda „vertikaalseks barbaarsuse sissemurdmiseks“ Euroopa tsivilisatsiooni, hispaanlane Ortega y Casset on arvamisel, et kui Euroopa vaimne eliit ei suuda uuesti juhtivat osa endale haarda, on Euroopa täielik barbariseerumine ainult paari aastakümne küsimus.

Peame seepärast konstateerima tõepoolest selgesti ilmnevat vaimse kultuuri kriisi pärastsõjaaegses Euroopas ja ka praegu ei ole mingit kaaluvat põhjust lugeda seda ületatuks. On küll riike, kus vähemalt valitsev poliitiline suund mingit kriisi ei tunnusta, või loeb seda enda poolt ületatuks. Sii kuulub kõigepealt Nõukogude Venemaa¹¹ oma kommunistliku doktriiniga, mis seab selge ja laiadele hulkadele küllalt mõistetava ülima idee: hästikorraldatud kollektiivne majandus kõigi hüveks. Vaimse kultuuri kriisi ei ole kommunismile tema materialistliku maailmavaatelse ideoloogia järgi olemas, sest ta ei tunnusta vaimu kui iseseisvat ning määravat tegurit ajaloos ja inimese elus üldse. Kõige baasiks on majandus, ja kui suudetakse seda korraldada hästi, kui suudetakse kindlustada üldine majanduslik heaolu ja jõukus, järgneb kõik muu iseenesest. Kommunismi ideoloogia ei tähenda mingit pööret kodanlik-positivistliku ideoloogiaga võrreldes, vaid on sellest ainult viimsete

¹¹ Venemaa ei ole küll kultuuriliselt kunagi täiel määral ühte kuulunud ülejäänud Euroopaga ning ka praegu on sealne olukord hoopis erilaadiline.

konsekventside tõmbamine. Ta tunnistab end progressi järgnevas sammuks, millest Lääne-Euroopa püüab hoiduda, tunnistab selle eduks, mida seal kriisina tuntakse. Materialistliku maailmavaate seisukohalt, milleni positivistlik teaduste kultus on paratamatult juhtinud, on kommunistlik ideoloogia ka täiesti põhjendatud. Vaimset kriisi ei saagi talle olla, võib olla ainult majanduskriis ja sellega ühenduses poliitiline, nagu materialistliku vaimse kultuuri mõistegi on õieti *contradictio in adjecta*. Kommunism ei tähenda sellega mingit kriisi lahendamist, vaid selle eitamist.

Ka fašism Itaalias ja rahvusotsialism Saksamaal, eriti viimane, tahab luua mingit „totaalset“ eluvormi, mis haaraks endasse mitte ainult ühiskondlik-poliitilise, vaid ka isikliku elu püüded. Elu juhtivaks keskseks eesmärgiks tahab esimene seada riigi, teine rahvuse hüve ja tuleviku-suuruse. Kas ja kuivõrd rahvusotsialism Euroopa ja kogu maailma tulevikule osutub tähtsaks, — ei ole ta seni veel näidanud. Kui ta tõepoolest suudab luua endale mingi sügavama vaimuideoloogilise baasi ning selle teostajana mingit tõelist „ajaloolist missiooni“ püüab arendada, oleks sellekohane lootus põhjendatud. Kui ta aga jääb selleks, mis ta põhijooneks seni on olnud — naturalistlikuks oma rassi ja rahvuse kummar-dajaks, — kui tema „ajalooline missioon“ osutub ainult oma rahvuse ekspansiooni ja võimu missiooniks, ei aita ta Euroopa vaimset kriisi vähemalgi määral lahendada, vaid, nagu kommunismgi, seda süvendada.

Olles osutanud vaimsete huvide ja ideaalide mandumisele praeguse aja Euroopas, majanduslikkude ja vitsaalsete väärtuste peaaegu jagamata-aine ainuvalitsusele, kerkivad meil sellega näiliselt täielikus vastuolus olevad küsimused: kuidas seletada siis praeguse aja pidevat hariduslikku tõusu, üha suurenevat tungi hariduse järele? Eks tähenda ju haridusetõus kultuuriväärtuste hindamist ja omandada tahtmist? Eks tähenda hariduse tõus ka kultuuri tõusu? Lähemal vaatlemisel selgub aga, et siin mingit tõelist vastuolu ei ole. Suurenenud tung hariduse järele tähendab ainult seda, et haridusse endasse on hakatud üldise aja vaimu kohaselt suhtuma „elulähedasel“ — utilitaristlikult: selle kaudu püütakse eeskätt saavutada suuremaid eduvõimalusi ja tegevusvabadust, majanduslikku, sotsiaalset jne. tõusu. Teisest küljest avaldab siin oma mõju juba nimetatud masside emantsipatsioon — ikka suuremad hulgad astuvad võistlusesse, et hariduse kaudu saavutada suuremaid eluhüvesid. Kui me hariduse all mõistame tõelist vaimset kasvumist, inimese seesmist tõusu vaimsete ideaalide poole — siis selles mõttes, võime julgesti ütelda, ei ole haridustung suurenenud viimaste möödunud sajanditega võrreldes, vaid — märksa vähenenud, kuna kahanenud on usk nimetatud ideaalidesse. Muidugi ei saa esitatud seisukohta võtta absoluutselt — paljude juures on hariduse taotlusel küllalt suur osatähtsus ka vaimsetel huvidel, kuid üldiselt jäävad need varju puhtpraktiliste kaalutluste kõrval ja näib, et mida edasi, seda enam. Põhjendamata on ka vaade, et praegune intensiivne haridusetung kultuuri tõusu tähendab. See tähendab ainult teatavate kergemini vahendatavate kultuuriväärtuste levimist, laiemas

ulatuses käibele sattumist, mitte tõelist kvalitatiivset tõusu vaimsel alal. Kultuuriväärtuste levimisel hariduse kaudu on küll iseenesest suur tähtsus, teisest küljest aga võib ütelda, et vaimsete väärtuste omandadahtmine puhtpraktilistel motiividel, ilma tõelise seesmise osadusega nende väärtustega, viib hariduse välistumisele, ainult „teadmiste ja oskuste“ omandamisele tõelise vaimse kasvamise asemel. Sellest johtub, et hariduse omandamine sagedasti muutub silmapetteks — väliste tunnuste järgi üsna kõrge hariduse saanud isik võib seesmiselt osutada üsna hariduselagedaks. Näib koguni, et selline „silmapetteharidus“ kohati on muutunud normiks, tõeline haridus aga erandiks, mis on ka täiesti mõistetav, arvestades ajastu kitsa utilitaristliku vaimu tungimist hariduse alale, kuna tõeline haridus eeldab selle üritaja seesmist tungi vaimsetest väärtustest osasaamisele, nende tõelist assimileerimist iseendas ja vaimse tõusu tahtet nende najal.

Piirdun nende üldiste vihjetega tänapäeva Euroopa kultuuri vaimsele ilmele ja sellest lähtuvale haridusele, kuna olen need esitanud ainult üldise taustana eesti hariduselu probleemidele.

P. Hinnov

ÕIGUSKAITSE TÕHUSTUSI UUES TSIVIIL-PROTSESSIS

I. Tsiviilkohtupidamise üldisi aluseid ja eesmäärke. — II. Vene 1864. a. TKS ja Balti 1889. a. kohtureform. — Eesti TKS eelnõu. — III. Eelnõu olulisemaid muudatusi: a) võistlus- ja juurdluspõhimõtte; b) kohtu algatus; c) tõenduse probleem; tunnustajad. — IV. Hagide kindlustus. — V. Edasikaebuse menetlus: a) apellatsioon ja kassatsioon; b) kassatsioonistme ülesandeid ja tema otstarbekas korraldus.

I.

1. Meie riik elab praegusel silmapilgul üle suurt reformi eraõiguse alal. Pikema, aastaid kestnud töö järele on valminud tsiviilseadustiku eelnõu, mis praegu on seadusandlikes kodades läbivaatamisel ja mis varsti saab seaduseks. Kuigi uue seadustiku vundamentdiks on Balti eraseadus, toob ta enesega siiski kaasa olulisi muudatusi ja uuendusi.

Eraseadus on osa riigi õiguskorrast, mis korraldab üksikisikute varalisi ja isikulisi vahekordi. Ta määrab õigusi ja kohustusi. Kuid õiguskorra säte, mis teatud faktilisele olustikule annab õigusliku

tähtsuse ja selle esilolekust tuleb ühele isikule õigusi ja teisele kohustusi, ei sisalda eneses jõudu, mis kaitseks õiguse kasutamist või hoiaks õigust teise isiku rikkumise eest. Ainult harukordadel seadus lubab õigust kaitsta omaabiga; enamail juhtumitel on aga õiguse omanik tihti seisundis, kus ta ei suuda oma rikutud õigust ise jalule seada, kaitsta.

Riik tuleb siin eraisikule abiks. Tema kohustuste hulka kuulub anda eraisikule teatud eeldustel kaitset tema õiguste ohustamise või rikkumise puhul. Riigi ülesanne eraõiguse kaitsmisel toimub eriliste organite — iseseisvate kohtute kaudu, kelle tegevus on õiguskaitse alal suunatud: 1) kindlakstegemisele, tuvastamisele, mis antud olukorras poolte vahel on õige või mis õiguse põhjal nende vahel peab toimuma või mis nende vahel ei pea aset leidma; teiste sõnadega, kohus peab siin tüli suhtes mõõduandva faktilise olustiku välja selgitama ning lahendama selle tüli, kohaldades tuvastatud faktilisele olustikule kehtiva õiguse norme; kohus peab tegema otsuse, mis astub pärast teatud tähtaja möödumist seadusjõusse ja millele pooled peavad alistuma (*res iudicata ius facit inter partes*); 2) õiguse teostamisele, s. t. sellise õigusliku või olustikulise vahekorra tekitamisele, mis vastab kohtuotsusega kindlakstehtud õigusele ja 3) vastavate õiguste esialgsele kindlustusele.

2. Tsiviilkohtu ülesanne seisab siis eeskätt selles, et kontrollida juriidiliste taotluste õiguspärasust, mis ühed isikud esitavad teiste vastu. See kontrollimine toimub seaduses ettenähtud korras, mis moodustab enesest rea kohtulikke toiminguid, menetlust, mis on suunatud teatud kindla sihi saavutamiseks. Tsiviilprotsessi seadustik annabki täpsad eeskirjad, kuidas kohtulikud toimingud, nn. menetlus peab toimuma.

Seadusandja mure ja ülesanne tsiviilkohtupidamise seadustiku koostamisel on sihitud sellele, et kindlustada igale kodanikule kiiret ja õiglast kohut, anda talle mõjuvat kohtulikku kaitset.

Tsiviilprotsessi ülesanne on anda riiklikku kaitset üksikisiku eraõigusele. Kuid sellejuures tsiviilprotsess kui kohtulikku kaitset korraldav süsteem ei hoolitse ainult üksiku huvide eest, vaid ta kindlustab tervet õiguskorda, luues kodanikkude vahel rahu ja kindlust. *Justitia est fundamentum regnorum*. Õiguspärasus on riikide alus. Kuigi riik jätab eraõiguse kaitseks algatuse eraisikule ja ise omal algatusel ei sega kodanikkude vastavasse õigussfääri, kindlustab ta igale kodanikule teadmise ja kindluse, et riik teda kõige oma võimu ja autoriteediga kaitseb, kui ta seda palub. Samuti iga isik, kes teise õigust rikub, peab teadma, et tema tegu on seadusvastane ning et ta vastupanu õiguslikule korrale murtakse. Kohtuotsus, mis lõpetab poolte vahel tüli ja ebaselguse, on riigivõimu autoriteetne käsklus, mis põhjeneb riigi suveräniteedil.

3. Tsiviilprotsessi ideaal on saavutada poolte eraõiguslikus tülis tõele vastav otsus. Kohtuotsus peab andma rahuldust kõige pealt kodaniku õigustundele. Ebaõige kohtuotsus, see on õiguse haava-

mine, ülekohtu võit õiguse üle. Ebaõige kohtuotsus, see on ebaloomulik nähtus, anomaalia, mis vapustab õigustunnet, moraali.

Kohtu ülesanne tõe väljaselgitamisel ei ole kerge. Riigi seadusandlus peab kõigepealt kindlustama kohtunikule õigusmõistmisel täieliku iseseisvuse, sõltumatuse, et ta võiks toimida oma parima arusaamise ja südametunnistuse põhjal; peale selle kohtunik peab olema aus ja tasakaalukas inimene, kes suudab objektiivselt inimesi ja sündmusi hinnata; kohtunik peab olema hea jurist, kultuurinimene, kes suudab mõista õigusinstituutide olemust, eesmärki ning teha neist õigeid ja loogilisi järeldusi antud olustiku lahendamisel. Et teha hea otsus, selleks kohtunikul ei ole tarvis ainult loogiliselt mõtlevat pead, vaid ka sooja, kaastundlikku südant. Kohtu otsus võib väga teravmeelselt olla põhjastatud, kuid see ei tähenda, et ta igakord õige oleks, s. t. vastaks tõelisele õigusseisundile. Saavutada õiget kohtuotsust, see on iga ratsionaalse tsiviilprotsessi seadustiku eesmärk. Midagi ei ole õigele õiguskaitsele hädaohtlikum, kui kohtuniku formalistlik mõtteviis, kus ainult norm on pühadus, kuna elav inimene, kelle jaoks terve õiguskord on seatud (*omne ius hominum causa constitutum est!*), jäetakse kõrvale. Kohtunik on seotud seaduse eeskirjaga, kuid küsimuse lahendamisel, milline on seaduse sisu, on talle jäetud suur vabadus¹⁾.

4. Tsiviilõiguse kaitseks algatus peab tulema selleks õigustatud isikult (*dispositiivsuse postulaat*). Seepärast tsiviilkohus ei alusta ise protsessi, vaid teeb seda asjasthuvitatud isikute palvel ja ainult selles ulatuses, nagu temalt õiguskaitset palutakse. Tsiviilkohus ei toimetata ise omal algatusel tõendite kogumist. Asjaosalised peavad kohtule tõendama oma väited. Tõde peab kohtule selguma selles võistluses, mis tema ees peavad kohtupooled, hageja ja kostja. Tsiviilprotsess on rajatud poolte isetegevusele (*võistluse postulaat*). Seadusandja lähtub siin eeldusest, et tõde selgub kõige paremini poolte huvide kokkupõrkest, sest iga isik püüab oma seisukohti kõige energiaga kaitsta ja esitada oma väidete tõenduseks kõik, mis tal üldse on teada. Asjaolustik, mis tsiviilõiguslikus vahekorras võib olla väga laialdane, on aga kõige paremini asjaosalistel teada. Peale selle võistluspõhimõtte vastab kõige enam tsiviilõiguse ja selle kaitsmise olemusele: asjaosaline ise teab, millises ulatuses ja kuidas oma õigust kaitsta; ta seab üles vastavad eeldused seadusest ja olustikust, mida kohus erapooletu vahemehena kaalub ja analüüsib; kohus ei pruugi puudutada asjaolusid, mis ei järgne poolte väidetest ja taotlustest; ühe sõnaga — arutuse aine ja arutuse piirid määravad kindlaks pooled; võistluspõhimõtte ergutab poolte algatust, energiat, leidlikkust, sest tõendamise ja väitmise raskus lasub neil. Võistluspõhimõttel on veel üks võrratu omadus: ta võimaldab kohtul jääda poolte

¹ Toetun siin eriti suurima Saksa protsessualisti Hellwigi kauaaegses elukogemuses kujunenud veendumusele; vt. tema *System des Deutschen Zivilprozessrechts*, 1912, I k., eessõna.

tulis erapooletuks. Keegi ei saa talle ette heita, et ta midagi ühe või teise poole kasuks on jätnud tegemata. Austria protsessualist C a n s t e i n ütleb õieti, et protsess on kasutoovaks asutuseks ainult siis, kui pooltel on kohtuniku vastu sama usaldus kui erapooletu vahemehe vastu, mitte aga siis, kui kohtunikku kardetakse kui politseinikku.

5. Pooled alustavad protsessi, pooled väidavad ja tõendavad, kuid protsessi juhib kohus.

Kohtumõistmine, see on kõigepealt riigi suveräänse võimu menetlus. Ka tsiviilprotsess kuulub avaliku õiguse valdkonda, samuti nagu kriminaal- ja haldusprotsess. Tsiviilprotsess ei lakka olemast avalikõiguslik instituut ka siis, kui ta korraldab poolte protsessuaalseid toiminguid, mis on valdavas enamuses dispositiivse iseloomuga ning mille eesmärk on muretseda kohtule protsessi kohta materjali. Poolte avaldused on suunatud kohtule, et saavutada sellelt vastavat toimingut vastase vastu. Protsessi vahekord pole vahekord poolte vahel, vaid see on vahekord kohtu ja poolte vahel.

Kohus ei ole aga passiivne pealtvaataja selles võitluses, mis pooled tema ees oma õiguste kohta peavad. See võitlus allub kindlale korrale. Ka tsiviilprotsessis kehtib majanduslik põhimõte: võimalikult vähese kuluga saavutada võimalikult rohkem tulemusi. See on protsessuaalse ökonoomia, kokkuhoiu põhimõte. See põhimõte taotleb, et menetlus kohtus toimuks kiirelt, et kohtu töö oleks jaotatud otstarbekalt, et protsess ei tekitaks ebaratsionaalset kulu rahvamajandusele. Kohtul kui erapooletul vahemehel tekivad poolte väidete ja taotluste suhtes esitatud materjali põhjal teatud veendumused, ülevaade. Seepärast on kohtu ülesanne juhtida pooli oluliste küsimuste juurde, ning hoida protsess vaos, et see ei valguks laiali mitteolulistele kõrvalküsimustele. Kohtu ülesanne seisku eriti selles, et vältida pahatahtliku protsessi venitamist poolte poolt.

II.

1. Olles nii protsessi üldpõhimõtted kindlaks teinud, pöördume kehtiva Tsiviilkohtupidamise seadustiku (TKS) vaatlemisele, seoses sellega vaatleme neid olulisemaid muudatusi, mis uus eelnõu tahab tuua meie tsiviilkohtupidamise korda.

Meil praegu kehtiv TKS on pärit Vene suurte reformide ajastust. 1864. a. kehtestati nn. Vene kohtute seadused, ustavid. Ajajärk kohtute reformiks oli väga soodus. Vene seltskonda haaras suur isetegevuse ja loomingu hoog. Kaotati teoorjus. Seati sisse omavalitsus — semstvo, üldine sõjaväeteenistus. Liberaalne keiser Aleksander II püstitas põhimõtte, et ta riigis peab funktsioneerima õiglane, kiire, armulik ja kõigi jaoks ühtlane kohus. Selles vaimus koostati ka uued kohtute seadused, muuseas ka tsiviilprotsess. Võib liialdamata ütelda, et Vene 1864. a. kohtute seadused olid oma vaimu, loogilise tervikluse ning selgete ja lihtsate põhimõtete poolest omal ajal

parimad maailmas. Baltimaad pidid aga 25 a. ootama, kuni toimus kohtureform ka siin ja kehtestati Vene kohtupidamise seadused. See toimus juba Aleksander III ajal 1889. a. Kuigi see reform meie maal toimus ühe lülina üldises venestamisprotsessis ning kohus kõrgemates astmetes jäi võõrakeelseks ja kohtunikud olid venelased, oli see siiski suureks sündmuseks meie kodumaa ajaloos. Uus kohus oli iga-tahes erapooletum ja õiglasem, kui seda oli olnud aadlik Balti kohus oma keskaegse protsessiga ja erapooliku suhtumisega eestlastesse.

Kahtlemata oli Vene kohtu reform mitmeti ette jõudnud Lääne-Euroopa tolleaegsetest korraldustest.

Kuid nagu iga inimeste kätetöö, oli ka Vene kohtute ustavidel puudusi, mida ei tulegi imestada, sest need ustavid ei olnud arenenud endistest asutustest, vaid olid loodud abstraktsete põhilause alusel, võttes eeskujuna Lääne-Euroopa protsessidest, mis ise olid sel ajal veel otsimisperioodis, ning tugeles koostajate idealismile ja tervele mõistusele. Põhimõtted, millistele protsessid olid rajatud, olid üldiselt head; puudused selgusid ainult tehnilistes üksikasjades, mida seaduste loojad ei suutnud kõiki ette näha. Pärast Aleksander II surma 1881. a. astus troonile Aleksander III, mis tähendas reaktsioonilise ajajärgu algust. Kuuekümnendate aastate reforme hakati järkjärgult kärpima, muuseas puudutas see reaktsioon ka kohtute korraldust. Siiski tsiviilkohtupidamise seadustik reaktsiooni ajastul eriliselt ei kannatanud. Tema peapõhimõtted jäid vankumatult seisma. 1889. a. kohtureform toimus meil põhjaliku ettevalmistusega. Üks tuntuim ja parem Vene jurist Gasmann töötas muu seas välja TKS täiendava osa, mis tuli Baltimail maksma panna. Seoses sellega täiendati notariaalseadust, loodi uued kinnistusosakonnad, reformiti ka materiaalõigust Balti eraseaduses, eriti asjaõiguse (pandiõiguse, hüpoteegid, kinnistusraamat) osas. See töö on tehtud suure asjatundmisega. Vanast logisevast üksikasjadesse ja tarbetusse formaalsusse kivilinenud Balti protsessist on suudetud välja koorida kõik väärtuslik ja kõlblik; on asetatud kindlasse süsteemi, on vajaliselt täiendatud ja moderniseeritud ning on saavutatud eluliselt otstarbekad ja hästi funktsioneeruvad protsessuaalsed normid. Võtkem näit. proklaam e. täävitusemenetlus, mille eesmärk on teatud lühikese tähtsaja jooksul kohtukuulutuse põhjal kõiki vaidlusi ja pretensioone mõnes menetluses kindlaks teha, näit. pärijate kinnitamine. Terve hoiukorraprotsess on võrratult loogilisem, selgem ja süsteemikam, kui on seda vastavas osas Vene 1864. a. TKS.

Läinud sajandi lõpul tolleaegse kohtuministri Muravjovi algatusel otsustati kohtu ustavide põhjalikumalt ümbertöötamist. Muu seas töötati välja ka tsiviilkohtupidamise seadustiku eelnõu. Need eelnõud aga seaduseks siiski ei saanud. 1912. ja 1913. a. võeti Vene seadusandlike kodade poolt vastu mõningad novellid, mis tõid muu seas ka tsiviilkohtupidamise seadustikus olulisi muudatusi, mille eesmärk oli õiguskaitset tõhustada. Eesti seadusandlus on tsiviilkohtupidamise alal teinud mõningaid muudatusi, nii on suurendatud

jaoskonnakohtunikkuude allumust alimendi-asjadega, samuti on jaoskonnakohtuniku võimkonda antud terves ulatuses pärijate pärimisõigustesse kinnitamise ja testamendi asjad. Üldiselt on need muudatused jätnud puudutamata seadustiku kui terviku. —

2. Tsiviilprotsessi reform sai meil tarvilikuks seoses eraõiguse reformiga. Tsiviilprotsessil puudub õigussüsteemis iseseisev seisund. Tema eesmärk ei seisa temas eneses, vaid suhtlemises teistele õigusaladele, peamiselt materiaalsele eraõigusele. Tema on kuigi sekundaarne, aga siiski paratamatu täiendus materiaalsele eraõigusele, sest ta eesmärk on just kindlustada kaitset ja teostamist sellele õigusele.²⁾ Seepärast side ning kooskõla nende mõlemate õiguste normide vahel on paratamatu.

Peale selle on tsiviilprotsessi reform meil tarvilikuks saanud veel selle tõttu, et omariiklus eeldab ka eestikeelseid seadusi. Praegune TKS on veel vene keeles, mida rahva rõhuv enamus, eriti aga noorem põlv juristegi enam ei oska. Seadustiku eestistamisel on aga möödapääsematud mõningad muudatused juba puhtredaktsioonilistel kaalutlustel, näit. tuli Balti kubermangude jaoks ettenähtud protsessi osa sulatada ühiseks tervikuks muu protsessiga ja välja heita osad, mis puudutasid Vene siseriiki ja teatud ääremaid.

Tähtsaim ja olulisem reformi põhjus seisib aga selles, et tsiviilkohtupidamise korraldus, millel on auväärt 75-a. iga, vajab ka sisulist revideerimist ja parandust, et seada õiguskaitset ajakõrgusele. 1864. a. oli tsiviilprotsessi teadus veel lapsekingades. Vahepeal on aga see teadus tugevasti arenenud. Lääne-Euroopas on toimunud uute tsiviilprotsessi seadustikkude reformid, nii Austrias 1895. a., Ungaris 1911. a. Pea igas riigis on osutunud vajalikuks tsiviilprotsessi täiendada ja muuta üksikute novellidega. See kõik on toimunud eesmärgiga, et õiguskaitset teha tõhusamaks. Meie kohtutegeluses on selgunud, et meie tsiviilprotsessil on puudusi, mida on vaja parandada.

Kõik need asjaolud tegid tsiviilprotsessi reformi meil Eestis tarvilikuks.

Vastav eelnõu on koostatud, selle viimistlemine on lõpukorral. Arvatavasti ühel ajal uue tsiviilseadustikuga hakkab kehtima ka uus tsiviilprotsess.

Uue protsessi eelnõu koostamisel võeti aluseks kehtiv TKS, mida vastavalt täiendati ja parandati, kasutades Muravjovi komisjoni projekti, Lääne-Euroopa seadustikke, meie kohtupraktises kujunenud seisukohti. See töö on toimunud süstemaatiliselt, lähtudes õigusteoreetilistest seisukohtadest ja 75 a. kohtutegeluses omandatud kogemustest. Eriti on arvestatud omariikluseaegse kohtumõistmise kogemusi.

Järgmises numbris vaatleme üksikasjalisemalt muudatusi, mis eelnõu tsiviilkohtupidamisel kaasa toob.

T. Grünthal

² Vrd. K i s c h, *Beiträge zur Urteilslehre*, 1903, lhk. 1.

POLIITILISTE TEADUSTE INSTITUUDI VAJADUSEST

Elu areneb pidevalt, sellele vastavalt muutuvad ka nõuded õppeasutuste suhtes. Kui me käesoleval juhul tõstame üles Eesti poliitiliste teaduste instituudi asutamise küsimuse, siis peaks säärase asutuse kujundamise vajadus küllalt selge olema juba selle tõttu, et mujal maailmas on vastavaid koole ja asutisi juba ammu töötamas. Kuigi neid eeskujusid ei oleks, peaksime ise ometi niikaugele jõudnud olema, et poliitiliste teaduste õpetamise vajadust taitata ja hinnata. Poliitikat on meil tehtud juba aastakümneid, kui mitte täis aastasada, kuigi käsikaudu kobades ja tihtipeale pöranda all. Iseseisva riigi olemasolu nõuab, et meie käsikaudu kobamise ajajärgust välja jõuaksime. Ei ole võimalik normaalseks pidada olukorda, kus sageli meie kõrgema haridusega tegelasedki ei tea, et on olemas poliitika kui teaduslik distsipliin, et vastavaid õpperaamatuid saab osta jne. Töölised, poolharitlastest boheemlased ja samuti ka ülikooli lõpetanud tegelased on meil poliitikat ajanud, ilma et kellelgi neist oleks tulnud vastavaid teadmisi omandada. Seepärast muutus meil ka poliitikategemine labaseks vastastikuseks mahategemiseks, intrigeerimiseks ja parteide nime all saagiühingute asutamiseks, kusjuures tegelased tihtipeale enese teadmata olid igasuguste seesmistest ja välisest jõudude lükata. Nii mõnedki meie poliitikud kohkuksid, kui nendele selgeks saaks, missuguses suunas maailma asjad tõeliselt liiguvad ja mis on ühe või teise nähtuse õige nimi. Allpoolnimetatud distsipliinid annavad nii mõneski suhtes kasulikke näpunäiteid, nii et kursuse läbi võtnud inimene muutub poliitika alal palju ettevaatlikumaks ja selletõttu ka tagasihoidlikumaks.

Võidakse asjale sellest seisukohast vastu vaielda, et mitte igamehe asi pole poliitikaga tegemist teha ja sellep. õppeasutise kaudu poliitilisi tegelasi produtseerima hakata oleks mõttetud. Sellele vastan: Vene riiki teadupärast valitseti jumala armust ja rahva rumalusest, selle tulemused on teada. Asjatundmatuse peaaasjalikult on ka Eestis avaliku elu segi paisanud ja riiki korduvalt ohtlikku seisukorda saatnud. Just nagu vähikud kingsepa- ja rätsepatöö alal võivad ainult kasutamiskõlbmatuid esemeid produtseerida, nii peab ka riik asjatundmatute poliitiliste tegelaste käe all võtma ebanormaalse ilme. Ja poliitilist haridust on üsna laialdaselt tarvis tegelastele paljudel aladel.

Allpooltoodud poliitiliste teaduste instituudi töökava on koostatud välismaadel tegutsevate vastavate õppeasutiste ja fakulteetide eeskujul, arvestades meie vajadusi. Minu kava on järgmine.

Poliitiliste teaduste instituut (või fakultet).

Õ p p e k a v a :

- I. 1) Poliitiline entsüklopeedia;
2) Poliitika üldteooria.
- II. 1) Poliitiliste voolude, hulka arvatud ka religioonid, üldajalugu;
2) Poliitilised voolud Eesti ajaloo.
- III. Täiendavad ained: 1) Hulkade psühholoogia;
2) Geopoliitika;
3) Sõjateooria.
- IV. Eriained: 1) Diplomaatia ajalugu ja tehnika;
2) Ajakirjanduse ajalugu ja tehnika;
3) Administratiivne tehnika.

Õpilaste eelteadmised: üldhariduslikult — gümnaasiumi kursus, erihariduslikult — õigus- või majandusteaduskonna üldkursus (filosoofikum). Ühe suure kultuurrahva keele põhjalik tundmine tarvilik.

Õppeasutise ellukutsumisel on paratamatuks raskuseks vastavate õppejõudude leidmine resp. ettevalmistamine. Selles suhtes arvan, et kuigi esialgu

pole võimalik kõigi ainete tarvis leida põhjaliku ettevalmistusega jõudusid, siis on isegi nõrgemate jõududega pealehakkamine kasulik. Õpetades õpivad ka õpetajad ise, kuna neil tekib vajadus süvenemiseks. Mõne aastaga jõutakse niiviisi rahuldavale tasemele. Ja seegi on hea asi, kui õppejõud suudavad oma õpilastele vastavat literatuuri kätte juhatada ja seda kommenteerida. Praegusel ajal, nagu mainitud, on meie haritlaste laiematele ringkondadele säärase literatuuri olemasolugi teadmata.

See oleks esialgu kõik küsimuse päevakorrale tõstmiseks. Meil asjad ruttu ei nihku, sellep. võib reaalseid tulemusi oodata ainult aastate möödumisel, kuigi meie avaliku elu tasakaalu seadmiseks hädavajalik oleks kohe tööle asuda, kas või ajutiste kursuste organiseerimise teel.

J. JANS

SÕJA FINANTSEERIMISEST

„Akadeemias“ (nr. 8, detsember 1939 „Majanduspoliitilisi ülesandeid ja ettepanekuid II“, p. 454/455) refereeriti J. M. Keynes'i ettepanekuid Inglise sõja-aegse majanduspoliitika kohta, mis ta oli avaldanud m. a. novembrikuus „Times'is“, ja mis leidsid suurt tähelepanu igal pool. Nüüd on ta need esialgsed ettepanekud täpsustanud, edasi arendanud ja avaldanud raamatu kujul¹⁾.

J. M. Keynes'i lähtekohaks on veendumus, et sõja ajal, kus suur osa rahvamajanduse tootlikest jõududest on tegevuses sõjamaterjalide tootmisel ja sõjapidamisel, tuleb normaalset tarbimist vähendada ja suurendada säästmist (rahvamajanduslikus mõistes).

Selle teostamiseks on ta välja töötanud asjaliku ja väga huvitava ning omapärase kava, mida saab lühidalt kokku võtta nelja punkti.

Esimene ja tähtsama punkti iseloomustuseks on asjaolu, et ta tahab rahvamajandusliku säästmise suurendamist teostada mitte palkade vähendamise, tarbimiskaupade kallinemise ega kõrgema maksustamise kaudu (maksustamise tõus on küll ka ette nähtud), vaid isikliku säästmise suurendamise kaudu. See võimalus on mitmes suhtes eelistatavam eelmisest. Ta on, kui säästmist sunniviisil teostada, sama tõhus kui näiteks maksustamine, kuid on töötajale palju vastuvõetavam kui viimane moodus. Rahvamajanduslikust seisukohast on vaja osa tulude tagasihoidmist tarbimisest — mis teel seda saavutatakse, ei ole nii oluline.

Keynes on koostanud tabeli selle kohta, kui suure osa sissetulekuist peaks tagasi hoidma tarbimisest, kas jäävalt maksustamise kaudu või ajutiselt sündsäästmise teel. Selleks ta näeb ette „maksuvaba“ sissetuleku alampiirina 45 šillingit nädalas. Sissetulekuist, mis ületavad selle määra, kuulub kiresti tõusev % sündsäästmisele (ja osalt maksustamisele). Sündsäästmise teostamine toimuks sel teel, et palgalistele ei makseta välja kogu palk, vaid makstakse osa sellest tema nimelisele sõja kestuseks suletud arvele, kas posthoiu-kassades või mõnes muus rahaasutuses. Neile arvetele koguvad summasid laenatakse siis riigile sõja finantseerimiseks. Tarbimise vähendamist, mis on möödapääsematu inflatsiooni vältimiseks, võiks ju ka saavutada ainult suurendatud maksustamise kaudu, kuid see oleks palju ebaõiglasem töötajate vastu, kes ei saaks vastutatu sõja ajal suurenenud töökoormale.

Teine punkt, millele Keynes osutab nüüd erilist tähelepanu, on uudne. Siin ta käsitleb sotsiaalse õigluse probleemi seoses perekonnaseisuga ja sissetulekutega ning püstitab nõude, et riik peaks oma peale võtma olulise osa laste

¹⁾ J. M. Keynes, *How to pay for the War*, Mac Millan, 1940, 1/—

kasvatamise kulusid²⁾. Ta teeb oma kava raamides ettepaneku maksta kõikidele perekondadele laste-abiraha 5 šillingit lapse kohta nädalas (s. o. umbes 20 kr. kuus lapse kohta). Tarbimise vähendamisel osutub vältimatuks reaalvalu suurem kohandamine vastavalt tulusaaja tarvidustele ja seda esimeses järjekorras just laste ülalpidamise suhtes. Perekonna abirahade küsimus, mis oli Inglismaal enne sõdagi aktuaalne, muutub nüüd sõja ajal vältimatuks nõudeks.

Kolmanda punktina Keynes käsitleb hindade taseme ja kontrolli küsimusi. See on tema kavas kõige vähem oluline punkt ja ta näitab siin mitmeid võimalusi, mis ei ole uudsed, vaid osalt juba Maailmasõjas proovitud ja praegu Saksamaal rakendatud. Kui pakkumine väheneb nõudmise edasi kestmisel, siis on selge, et hinnad tõusevad ja nende tõusmise vältimiseks ei ole teist teed kui nõudmise kunstlik vähendamine olemasolevate hüviste ratsioneerimise teel. Kuid on raske küsimus, milliste ainete hindu madalal hoida, millisel tasemel, ja mida tuleks ratsioneerida? Maailmasõja ajal teostati Inglismaal suuri juurdemakse leivale ja ei ratsioneeritud selle tarbimist. Osa teisist tähtsast aineist ratsioneeriti, osa ainete hindu määrati kindlaks omakuludele + väike kasum. Seda tehti mõttega, juhtida tarbimist leivale kui kõige ökonoomsemale toiduainele (mille kaudu inimesed said vajalikke kaloreid kõige odavamal kujul). See oli tol ajal õige poliitika, kuid ei ole öeldud, et nüüd just sama peaks olema kõige parem.

Neljanda punktina käsitletakse sundsäästmise kaudu ajutiselt riigile võetud summade tagasimaksmise probleemi töötajale — tarbijale pärast sõja lõppu. Ta näitab, et siin on tegemist nii suurte summadega, mida riik neid tavalise eelarve korras ei saaks ette näha. Ainsa võimalusena ta näeb suurt ühekordset kapitalimaksu kõigilt varade omanikeilt. Sellega oleks siis vara omanikud need, kes lõpuks peaksid sõja kulud välja maksma, mis on ka arusaadav, sest sõja kaotamisel nad kaotaksid veel rohkem, võib olla kõik, nagu seda näitab Poola saatus.

T.

TARTU KUNSTIMUUSEUM

Asja väljakuulutatud Kr. Raua nimelise kunstiaasta tulemuste bilanss rikastub ajalise kokkusattumise tõttu loodetavasti kaaluka kunstikultuurilise saavutusega — praegu rajamisel oleva Tartu kunstimuuseumiga. Kuigi selle idee tekkimine ja tegelik algatus ulatub minevikku ning organiseerimistöö on kestnud juba üle poolteise aasta, valmib vili siiski kunstiaasta raamides. Kuna meie riiklik ja ühiskondlik aktiivsus kultuurialade materiaalsel toetamisel ja soodustamisel on jätnud kujutavad kunstid, võrreldes teiste aladega, üsna vaeslapse ossa, siis pole ime, et käesolev algatus on tulnud jällegi kunstnikkude eneste ringkonnast. See on tõenduseks, et Tartu kunstnikkond, eesotsas „Pallase“ kunstiihinguga, ei näe oma peamisi ülesandeid ainult kitsalt kutsehuvi-dega tegelemises, vaid tahab ja ka suudab aktiivselt silda ehitada kunstnikkonna ja seltskonna vahele, et viljakas koostöös luua soodsamaid eeldusi kunstilisele loominguks.

Eesti Vabariigi 20. aastapäeva tähistamiseks 1938. a. tegi kunstiihing „Pallas“, kelle tookordne juhatus oli asja mitmeti kaalunud, põhimõttelise otsuse, asutada Tartu kunstimuuseum, millest esmakordselt avalikkusele tea-

²⁾ Juhime tähelepanu sellele, et just see punkt, millele Keynes nüüd nii suurt tähelepanu pühendab, kuid mis täiesti puudus tema möödunud aasta novembris avaldatud kavas, on meie poolt avaldatud eelnimetatud (samuti möödunud aastal kirjutatud) osalt sama probleemistikku käsitlevas artiklis leidnud juba siis väärilist tähelepanu.

tati sama aasta Võidupühal. Kuna meie rahakama seltskonna diletantlik kunstihuvi ostude teostamisel on piirdunud suurel määral balti-saksa kunstnike teoste (nagu hiljuti ka sakslaste vana mööblikolu) omandamisega ning kuna veel hiliseima minevikuni välismaised ja vähemusrahvustest kunstnikud õigustamatult on leidnud meie mõõtuandvamas ringkonnas suuremat soosingut (näit. portreeterimise puhul) kui meie omad andekad loovkunstnikud, siis on loomulik, et käesoleva algatuse puhul võeti põhimõtteks, et uue muuseumi kogud peavad kajastama Eesti iseseisvusaegse või sellele vahetult eelnenud perioodi eesti rahvusest kunstnike loomingu paremikki. Et algatusele anda reaalselt ilmet, otsustas kunstiihing „Pallas“ oma aastate jooksul omandatud kunstikogu, mis suurelt osalt oli deponeeritud Raadi muuseumi kunstiosakonda, talletada asutatavasse kunstimuuseumi. Ühtlasi otsustati kaasa tõmmata eesti kunstnikkonda laiemas ulatuses. Selleks pöörduiti kõigi eesti nimekamate kunstnike poole palvega kogusse oma töid annetada. Asutatavasse kunstimuuseumi on deponeerinud Kujutava Kunsti Sihtkapitali Valitsus 9 tööd 9 autorilt, kusjuures tööde valikuõigus jäi „Pallase“ juhatusele, ning ta on lubanud seda teha ka tulevikus. Samuti on oma arvukast kogust lubanud muuseumi tarvis sobivaid töid valida kõrgem kunstikool „Pallas“, kes on pidevalt kunstitöid omandanud kõigilt kunstikooli lõpetajailt ja õpilasnäitusilt. Peale nende on kunstimuuseumi kogu juba rikastanud ka eraisikud — A. Starkkopf-Rea, J. Genss, dir. Ambre, A. Matteus, kuna annetuste lubadusi on saadud veel mitmeilt isikuilt ja asutistelt.

Kui kunstnikkond niiviisi oli oma head tahet ja aktiivsust uue ettevõtte teostamisel juba reaalselt tõestanud ning teoste põhikogu olemas, pöördus „Pallase“ juhatus möödunud suvel Tartu linnavalitsuse poole, et see muuseumi rajamisele vajalikkude ruumide hankimisega ja majandusliku kandepinna soetamisega kaasa aitaks. Selleks saadigi toleaeagselt linnapealt A. Tõnissonilt põhimõtteline nõusolek, millega heatahtlikult on ühinenud praegune linnavalitsus. Ühtlasi informeeriti vastsest algatusest ka Haridusministeeriumi. Et uue kunstimuuseumi rajamine ja ülalpidamine peaks kajastama eeskätt Tartu linna- ja maavalitsuse ning seltskondlikkude ja majanduslikkude organisatsioonide ühist tahet senisest enam tähelepanu omistada eesti kunstikultuuri aktiivsele toetamisele, siis otsustati kunstimuuseumi mõtte tutvustamiseks ja propageerimiseks korraldada seni kogutud põhivara näitus. Viimane toimuski 26. veebruarist 10. märtsini k. a. kunstikool „Pallase“ ruumides.

Tartu kunstimuuseumi põhivara koosneb praegu 123 tööst, neist 33 õli- maali, 18 skulptuuri, 58 graafilist tööd ja joonistist, 7 akvarelli, 7 pastellmaali. Teoste autoreiks on: I. Anton (1 töö), P. Aren (1), A. Bach (2), A. Bergman (1), A. Eller (2), J. Greenberg (1), E. Haamer (1), A. Jansen (1), A. Johani (2), E. Jõesaar (3), A. Kesner (1), E. Kits (1), J. Koort (1), N. Kummits (2), E. Kübarsepp (1), A. Laigo (3), A. Laikmaa (1), A. Leius (1), K. Liimand (2), P. Liivak (2), K. Luts (1), V. Mellik (2), H. Miikmaa (1), L. Mikko (2), H. Mugasto (6), K. Mägi (3), E. Mättik (3), A. Mülber (10), J. Nõmmik (1), E. Obermann (4), V. Ormisson (1), L. Oskar (1), O. Pehap (3), K. Pärsimägi (1), J. Püttsepp (2), G. Raud (1), G. Reindorff (1), E. Roos (1), R. Sagrits (2), M. Saks (2), F. Sannamees (2), R. Sepp (2), A. Starkopf-Rea (1), L. Sõber (1), K. Teder (1), R. Timotheus (2), B. Tomasberg (6), S. Trei (2), A. Uurits (8), R. Uutman (1), A. Vabbe (3), A. Veeber (2), E. Viiralt (12), J. Võerahansu (1). Seda pole objektiivselt võttes palju, kuid kunstimuuseumi põhivara kogumine veel jätkub ja muuseumi avamisel võivad kogud kasvanud olla juba ligi poole võrra.

Kuigi Tartu kunstimuuseumi eelnäitus ei esindanud veel kõiki meie nimekamaid loovkunstnikke, võimaldas see siiski juba tõhusat ülevaadet saada meie kunstiloomingu tasemest ja selles kajastuvaist peavooludest. Enamik teoseist pärinevad 4—5 viimase aasta loominguist, aga rida autoreid ja teoseid kuulub

ajajärku enne riiklikku iseseisvust. Neist on mainitavad 4 huvitavat sulejoo-
nistist E. Obermannilt, kavandid ja joonistised A. Uuritsalt, pastelljoonistised
ja akvarell B. Tomasbergilt, linoollõiked A. Mülberilt, A. Kitzbergi pastell-
portree A. Laikmaalt a-st 1915 jt. Ajaloolist huvi virgutavad ka E. Viiralti
õpilasajast põlvnevad graafilised tööd ja Kr. Tederi portreebüst, K. Mägi maa-
liid jm. Nii põimuvad juba asutatava kunstimuseumi põhikogus kunstiajaloo-
lised väärtused tänapäevastega.

Tartu kunstimuseumi organisatsiooni loomise asjus nõupidamiseks kut-
sus kunstiihing „Pallas“ 11. III 1940 kokku koosoleku, millest võtsid osa „Pal-
lase“ juhatus koosseisus J. Püttsepp, A. Johani, A. Laigo, M. Saks ja H. Miik-
maa ning esindaja Sihtkapitali Valitsuses K. Liimand, kunstikool „Pallase“
dir. A. Starkopf-Rea, Tartu linnapea R. Sinka, Haridusministeeriumi esindaja
dir. J. Vasar, Tartu Ülikooli esindaja A. Perandi, kuna ilmuda ei saanud toime-
taja J. Kitzberg, Kujutava Kunsti Sihtkapitali Valitsuse esimees V. Päts ja Tartu
maavanem H. Lauri. Toimkond, tutvunud näitusel esitatud töödega, konstateeris,
et kunstimuseumi põhikogu vastab kvaliteedilt oma otstarbele ning otsustas
üksmeelselt asuda viivitamatult Tartu kunstimuseumi tegelikule rajamisele.
Selle ülalpidajaks tuleb luua vastav sihtasutis või ühing, kes hoolitseks muu-
seumi funktsioneerimiseks vajalikkude summade hankimise eest. Otstarbeka
organiseerimismooduse leidmiseks ning põhikirja väljatöötamiseks moodustati
toimkond, kuhu kuuluvad Haridusministeeriumi, Tartu linnavalitsuse, Tartu
maavalitsuse, Tartu Ülikooli, Kujutava Kunsti Sihtkapitali Valitsuse, Kauban-
dus-Tööstuskoja Tartu Osakonna, kunstikool ja -ühing „Pallase“, „Postimehe“
toimetuse esindajad. Toimkonnale jäeti õigus omal äranägemisel uusi liikmeid
koopoteerida. Kogutud põhivara hooldajaks ja täiendajaks valiti muuseumi-
organisatsiooni loomiseni kunstiihing „Pallas“. Et kogutud töid mitte jätta
lattu seisma, peeti tarvilikuks leida nende esialgseks paigutamiseks üüriruumid
ning võimaluste avanedes tulevikus asuda muuseumihoone ehitamisele, kuna
ostu teel omandatav maja ei vastaks küllalt oma otstarbele. Sobivate ruumide
otsimine tehti ülesandeks dir. A. Starkopf-Reale.

Nende otsustega on Tartu kunstimuseumi rajamine jõudnud täiesti reaali-
sesse järku. Jäeb soovida, et asutav toimkond organiseerimistööd jätkates
saavutab kiireid tulemusi. Eeskätt vajab lahendust kunstimuseumi juriidiliste
ja majandusliikude aluste küsimus, s. o. kes saab muuseumi peremeheks. Põhi-
mõtteliselt on eelistatav ülalmainitud sihtasutise või ühingu loomise moodus.
Bürokratismiohu vältimiseks see peaks saama aga sellise struktuuri, et ta juhti-
misel mõjule pääseksid aktiivseimad muuseumi mõtet vaimselt ja majanduslikult
kandvad ringkonnad. Sihtasutis või ühing, kelle moodustavad Tartu linna- ja
maavalitsus, Tartu Ülikool, kunstikool ja -ühing „Pallas“, Kujutava Kunsti Siht-
kapitali Valitsus jt. muuseumist otseselt huvitatud asutised, peaksid püüdma enda
ümber koondada võimalikult rohkesti Tartu majanduslikke ja seltskondlikke
organisatsioone ning ka asjahuvilisi eraisikuid (võib-olla toetajate liikmete insti-
tuudi kaudu), et seltskonda aktiveerides luua kunstimuseumile laiemat kande-
pinda. Nagu kunstimuseumi mõttealgatus ja põhivara kogumine on ainuüksi
Tartu kunstnikkonna ettevõtlikkuse vili, nii peaks ta edasine areng kajastama ees-
kätt omavalitsuste ja seltskonna laiemale kihtide tahet ja võimet kanda seda rah-
vuskultuurilist üritust, kuna riik võimaluste piirides oma rahaliste ressurssidega
kaasa aitaks. Kui käesoleva sajandi alguses asutati Eesti Rahva Muuseum
ilma ühegi välisabita rahva vaimse ja majandusliku energia keskendamise vil-
jana, siis oleks meie praegusele ühiskonnale tõeliseks häbiks, kui ta iseseisvuse
kolmandal kümnendil ei suudaks tähtsusest peaaegu võrdsele asutisele luua
seltskonna omaalgatuse teel eksisteerimisvõimalusi. Sest kui Eesti Rahva Muu-
seum kajastab kõike seda, mis meie mineviku sugupõlved on ainelise kultuuri
alal loonud, siis asutatav Tartu kunstimuseum oma kogudega peab meile

endile ja tulevastele põlvedele näitama, mis meie sugupõlv oma vaimsete ja majanduslikkude ressursside varal on suuteline looma kunstikultuuri alal parimat. Kunstimuuseum jääb meie ajastu kultuuripüüdluste ja maitse taseme objektiivseks peegliks. On mõeldav, et kui kunstimuuseumi ruumide ja kvalifitseeritud tööjõudude tasu eest hoolitsevad esmajoones omavalitsused, majanduslikud organisatsioonid ja riik, siis vähemalt muuseumi juurde loodava ostufondi pidev ja küllaldane täiendamine kingituste, korjanduste, puhaskasu- ja testamendiosade määramise jm. teel on küll meie kõikide rahvakihtide aukohus. See kõik nõuab aga energilist organiseerimis- ja selgitustööd. Arvatavasti on asjale kasuks, kui kunstimuuseumi valitsuse juures, kes hooldab majanduslikku külge, luuakse propagandatoimkond muuseumi valitsuse, kunstilise juhtkonna, kunstiarvustajate ja ajakirjanduse esindajaist, kelle eriülesandeks jääks muuseumi otstarbe selgitamine ja talle üldsuse poolehoiu võitmine kõigi propagandavahenditega.

Teiseks on väga oluline, et kunstimuuseumi sisuline korraldamine ja juhtimine, ta kunstikogude pidev täiendamine toimuks ainult täiesti kvalifitseeritud jõudude poolt. Tartu kunstimuuseumi väljapanekud peavad esindama ainult Eesti iseseisvusaja ja pisut varemaja ajastu kunstiloomingu paremikki — selle seisukoha eest peavad taganema kõik muud kaalutused. Selle saavutamiseks tuleks moodustada ostude teostamiseks autonoomne kunstitoimkond, kuhu kuuluksid kunstimuuseumi juhataja, kunstnikkude, „Pallase“ kunstikooli ja kunstiteadlaste esindajad (eeskätt Tartu Ülikooli kunstiajaloo õppejõud). Kunstnikkude ja „Pallase“ kunstikooli esindajad peaksid olema aastati valitavad, et vältida isikliku maitse või poolehoiu pidevamat maksvuselepääsu. On tähtis, et isegi seltskonnalt ja kunstnikelt annetistena saadavad teosed käiksid läbi kunstitoimkonna nõudliku valikufiltri — ainult nii on võimalik hoida kunstimuuseumi väljapanekute taset küllaldasel kõrgusel. Ning ainult siis täidab kunstimuuseum tõhusalt oma kultuurilist ülesannet meie noorsoo maitse kasvatajana, meie päevade kunstiloomingu tippsaavutiste talletuskohana avalikkusele vaatlemiseks ning *last not least* — ka kunstnikkude stimuleerijana aina paremate saavutiste taotlemiseks isiklikus loomingu.

Võimaluste piirides peaks Tartu kunstimuuseum kujunema ka eesti kunsti uurimisasutiseks, kus saavad töötada meie kunstiteadlased ja ülikooli kunstiajaloo üliõpilased. Selleks peab ette nägema sinna kunstiajaloolise arhiivi ja fotokogu asutamise, kuhu talletatakse ka neid töid (näit. graafika alal ja etüüde), mis vaatekogusse ei pääse. Samuti kuulub kunstimuuseumi ülesandesse kirjastada uurimusi, kunsti populariseerivaid väljaandeid, reprodukt-sioone, piltpostkaarte jne.

VOLDEMAR ERM

ÜHENDUS

„Akadeemia“ eelmises numbris on minu kirjutuses joonealune märkus tekitanud arusaamatusi ja esile kutsunud Ak. Ühiskonnateaduste Klubi protesti. Täiendatagu siin, et see minu märkus kuidagi ei tahtnud iseloomustada Klubi kui niisuguse seisukohti, ei ka väita, et seal keegi oleks avaldanud minu kirjutuses joone peal ja teises ühenduses esitatud üksikmõtteid.

Arvatavasti on siin tegemist ühelt poolt väärtõlgitsustega ja teisalt väärtõlgimistega.

Aug. Annist.

„Akadeemia“ ilmub 8—10 korda aastas. Tellimishind aasta lõpuni kr. 5.—

Toimetuse kolleegium: **Alfred Koort / Hans Kruus**, esimees / **Ants Piip / Arvo Laidsoo / Andres Raska / Jaan Ots**, tegev ja vastutav toimetaja.

Talitus avatud kella 11—14. Toimetaja kõnetund kella 13—14.

Väljaandja: Üliõpilasseltside Viilistlaskogude Liit. Toimetuse aadress: Ülikooli 15—3 Tartu, telefon 33-49, posti jooksev arve nr. 2389.

Ilmus 3. aprillil 1940.

ÜHISPANK

Tartu Eesti
Laenu- ja Hoiu-Ühisus

Esimene eesti ühispank

Asutatud 1902. aastal

Tartus, Suurturg 14, omas majas
Kodukeskjaam 42-60

Võtab raha hoiule ja maksab ajakohast intressi. Annab laene hüpoteekide, väärtpaperite kindlustusel ja käemeeste vastutusel. Garantiid Riigi hangete, töölepete, ostude ja muude tehingute kindlustuseks. Saadab raha igasse kodumaa linna ja alevisse. Vahetalitus riiklikkude laenude saamisel põllumeestele. Sissenõudmine vekslite ja muude dokumentide järgi. Moodne varakamber, seifid.

Juhatus

Pole vist halvemat

ja ühtlasí hoolimatumat nähet, kui jäetakse tegemata — pealegi otse- kui teadlikult — seda, millega kindlustatakse iseenda ning suurimal määral just oma perekonna tulevik

Ja ometi teavad kõik, et elukindlustuse võimisega
Ühistegelikus Kindlustusseltsis «E E S T I» rajatakse
alus, mis on parimaks tulevikupandiks elus

Peale õlletehase sisse-
seade olulist täiendamist
ja viimistlemist ning pike-
maajalisi ettevalmistusi ja
katseid tulevad müügile
aprilli kuu lõpul uued õlle sordid:

KULD PILSEN
TARTU TÕMMU (kange õlu)
IMPERIAL (kange õlu)

milliste kvaliteediga loodame võita õllesõprade täieliku poolehoiu.

A/S. Ants Silvere & Ka õlletehas

Valitud mustreis

kõrgeväärtuslikke

ülikonna-
palitu-
mantli- ja
kleidiriideid

müüb

K/M K. REINTAM

TARTU OSAKOND SUURTURG 5, TELEFON 26-85